Ioan LOBIUC Teodora IRINESCU

EPISTEMOLOGIE ŞI METODOLOGIE ÎN ŞTIINȚELE LIMBAJULUI

(pe baza, îndeosebi, a lingvisticii sec. XIX)

Casa Editorială *Demiurg*

Colecția ***Lingua: 13***

Colecția apare sub coordonarea lui Constantin Frâncu.

1 C. Frâncu, *Curente şi tendințe în lingvistica secolului nostru*
2 C.Frâncu, *Geneza limbii şi a poporului român*
3 Mariana Flaişer, *Terminologia muzicii în limba română*
4 C. Frâncu, *Reflecții asupra limbajului din antichitate pînă la Kant*
5 C. Frâncu, *Curente şi tendințe în lingvistica secolului nostru*, ediția a II-a
6 A. Turculeț, *Introducere în fonetica generală şi românească*
7 C. Frâncu, *Geneza limbii şi a poporului român*, ediția a II-a
8 Sanda Maria Ardeleanu, *Dynamique de la langue et imaginaire linguistique*
9 C. Frâncu, *Conjunctivul românesc şi raporturile lui cu alte moduri*
10 Mariana Flaişer, *Terminologia muzicii în limba română*
11 Mariana Flaişer, *Cuvintele frumoaselor arte*
12. Mariana Flaişer, *Medicină şi cultură*

Ioan LOBIUC Teodora IRINESCU

EPISTEMOLOGIE ŞI METODOLOGIE ÎN ŞTIINȚELE LIMBAJULUI

(PE BAZA, ÎNDEOSEBI, A LINGVISTICII SEC. XIX)

Iaşi, 2002
Casa Editorială *Demiurg*

Consilier editorial: dr. Alexandrina Ioniță

Casa Editorială *Demiurg*
Aleea Rozelor nr. 34, bl. A 11, sc. B, parter, ap. 2
6600 - Iaşi
tel. 0232/25.70.33; 0745/37.81.50
E-mail: iionita@mail.dntis.ro; ceddemiurg@yahoo.fr

© Casa Editorială *Demiurg*.
Reproducerea în orice formă, inclusiv prin xerocopiere, fără acordul scris al editurii, intră sub incidența legii drepturilor de autor.

Tipărit la S.C. INTER OFEN - Iaşi

ISBN: 973-8076-40-4

CUPRINS

ARGUMENT 7

SECȚIUNEA I:
GENERALITĂȚI. PRELIMINARII 15

§ 1. CÂTEVA ELEMENTE DE EPISTEMOLOGIE (FILOZOFIE, LOGICĂ) ŞI METODOLOGIE GENERALĂ ÎN SPEȚĂ, LINGVISTICĂ 15

§ 2. PRINCIPII DE STUDIERE A NATURII ŞI ESENȚEI LIMBII 43

§ 3. PRINCIPALELE METODE DE STUDIERE A LIMBII 55

SECȚIUNEA a II-a:
"NAŞTEREA" LINGVISTICII MODERNE.
CONTINUITĂȚI, TRANZIȚII ŞI INOVAȚII 65

§ 1. GRAMATICILE GENERALE (RAȚIONALE) ÎN SECOLUL AL XIX-LEA 65

§ 2. CREAREA LINGVISTICII COMPARATIV-ISTORICE. PREMIZE. PRINCIPII. REPREZENTANȚI 83

§ 3. DOCTRINA LINGVISTICĂ A LUI W. von HUMBOLDT 109

§ 4. LINGVISTICA TIPOLOGICĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA 117

§ 5. NATURALISMUL (BIOLOGISMUL) LINGVISTIC . 131

§ 6. PSIHOLOGISMUL LINGVISTIC ŞI URMĂRILE LUI 137

§ 7. ŞCOALA NEOGRAMATICILOR ŞI ADVERSARII EI 151

CONCLUZII 157

BIBLIOGRAFIA CURSULUI 159

ARGUMENT

La finele lucrării unuia din autori (Ioan Lobiuc, *Curs de lingvistică generală. Direcţii şi metode de cercetare lingvistică*. Partea I, Iaşi, 1979) [de aici înainte: *Curs I*] se anunţa marea cotitură şi noua direcţie în dezvoltarea pe mai departe, pe calea progresului, a lingvisticii (generale) care se vor produce în primele decenii ale veacului trecut. Implicit, se înţelegeau de acolo şi complicaţiile ce urmau să intervină în studiul limbajului şi al limbilor prin intrarea, la finele veacului al XVIII-lea şi în primul pătrar al celui următor, în stagnare şi chiar impas al gramaticilor raţionale (filozofice, universale, logice), prin acumularea unor foarte numeroase elemente de comparatism şi istorism (v. *Curs I*, §. 18), prin nevoia de soluţionare a contradicţiilor acumulate în plan factologic şi în cel epistemologic (între tipul logic unic de limbaj şi diversitatea tot mai frapantă a limbilor, între sisteme şi norme rigide, pe de o parte, ùzurilor deviatoare şi degradante, pe de altă parte, între starea de echilibru, de nemişcare în limbă şi conştiinţa tot mai clară a schimbărilor, a mişcării în aceasta, între inducţie (empirism) şi deducţie (apriorism), chiar speculaţie sterilă nepornită de la fapte ori necorelată şi necontrolată prin ele) etc.

Evaluarea sistematizatoare şi critică a reflecţiilor asupra limbajului, a modalităţilor de explicare ori de descriere a lui, din antichitate şi până la crearea metodei comparativ-istorice ne-au convins că această epocă veche a lingvisticii (generale) nu este nici "*antiştiinţifică*", nici "*preştiinţifică*". Dealtfel, această epocă am fi putut-o extinde prin coborârea în timp a începuturilor, căci, cum aflăm dintr-o sinteză istoriografică recentă (*Ist. lingv.*[1], *passim*, unde se şi justifică nevoia unor evaluări multiple repetate ale evoluţiei oricărei ştiinţe, istoria lingvisticii fiind, de fapt, "*o teorie personificată şi dramatizată a limbajului*", p. 5), preocupări pentru limbaj au existat, nu o dată sub forma chiar a unor teoretizări largi, la vechii egipteni, la babilonieni (mileniile III-I a. e.), la hitiţi, la fenicieni (după cum lingvistica veche indiană şi veche chineză, veche greacă şi cea romană pot beneficia de noi informaţii şi interpretări).

Ne mai amintim, de asemenea, că orice ştiinţă se defineşte sub patru aspecte, 1) al obiectului cercetării ştiinţifice, 2) al metodelor de studiere, statică şi evolutivă, a lui, 3) al structurii sale (diversificarea în

[1] Siglele bibliografice, ca şi abrevierile, se află la final.

discipline constitutive, cu raporturile dintre ele), 4) al relațiilor ei cu alte științe, adică, al locului ei printre acestea (v. *Curs I*, 19 u.). Or, din toate aceste patru perspective, evoluția și situația lingvisticii științifice moderne va fi, în veacul al XIX-lea și, mai ales, al XX-lea, foarte sinuoasă, complexă și contradictorie; deși net progresivă, "*tânără și entuziasmantă*" (Hjelmslev$_2$, 24), "*în plină creștere și neîncetată trezire*" (Leroy, 189), devenită azi, "*dintr-o operă de erudiție, ieri*", "*o știință*" (*Id.*, 190). Lingvistica actuală discută, mai ales după saturația de demersul structuralist și matematico-formalizant, din nou natura și identitatea obiectului (limbajul în ansamblu, caracterele toate sau doar cele generale ale acestuia, actul de limbaj într-o limbă dată etc.), încearcă să definească mai bine conceptele fundamentale din metalimbajul atât de diversificat și să-și revizuiască pozițiile teoretice și metodologice față de alte științe cu care s-a influențat puternic aproape tot timpul, apoi tolerantă la interdisciplinaritate, să-și asigure autonomia (eventual, prin "dominație") în cadrul semioticii preconizate de către F. de Saussure ca știință generală a semnelor ș. a.

În aceste două veacuri de care ne ocupăm aici, evoluția, progresele și unele eșecuri ale lingvisticii generale prezintă caracteristici, sensuri, ritmuri, tentative, "răsturnări" și rezultate cunoscute întregii perioade vechi a ei. Mai presus de toate, acum se vor înfrunta două principii fundamentale, care sunt, de fapt, și metode de investigație științifică: *istorismul* și *structuralismul*, cu încercări, în ultimele 4-5 decenii, de conciliere și interferență a lor; pe fondul creării, în veacul trecut, de noi științe (umaniste și naturale) și al ascuțirii luptei dintre materialism și idealism vor lua naștere, în interiorul celor patru direcții fundamentale de cercetare lingvistică, discutate de noi în *Curs I*, 19-20, curente și școli care vor absolutiza o anume trăsătură a limbajului sau, îndeosebi, o anume relație externă a acestuia, curente și școli care se vor nega deschis și violent (persistând și conviețuind câteodată).

Cauza acestei stări de lucru rezistă, cu deosebire, în faptul că limbajul este prin forța lucrurilor, un obiect de studiu interdisciplinar (cf. *infra*). Prin aceste reacții și negări ale înaintașilor, multe din "obiectele" lingvisticii vor fi izgonite în sfera paralingvisticului ori a extralingvisticului, după cum altele noi vor fi atrase, măcar temporar, în chiar zona centrală a cunoașterii științifice. Vor fi discutate, critic, nu numai teoriile, ci și căile de investigație adverse ori complementare; ca atare, se vor modela nu numai "obiecte" concrete, fenomenale (unități, elemente, părți ale întregului, cum ar fi actul discursiv particular, ci și "obiecte **ideale**", cum ar fi sistemul lingvistic ca totalitate, deci, abstracțiune, pe de o parte, ca și teorii gata

elaborate și tehnicile metodologice, pe de alta, ajungându-se la modele metateoretice.

Vom mai asista la priorități acordate teoriilor, în defavoarea metodologiilor, și invers, în ultimul caz acestea fiind universalizate prin extrapolare. Probleme fundamentale, cum sunt esența limbii (produs finit ori activitate dinamică, creatoare și recreativă), funcția recunoscută (comunicativă, pragmatic-expresivă ș. a.), premizele teoretice (sistemul de concepte) de la care se pleacă planul formal ori semnificativ al limbii: nivelul ales, unitatea acceptată ca esențială (cuvânt, morfem, sintagmă, propoziție), accepția sensului încorporat în semnul lingvistic (*denotatum*-ul sau referentul; conceptul; relația dintre semn și semnificație; suma întrebuințărilor semnului etc. apoi, metodele aplicate vor fit tot atâtea criterii de disensiuni dintre școli, grupări și lingviști; poate cel mai mare "măr al discordiei" a fost și este reprezentat de întrebarea dacă sensul face sau nu parte din limbă și ce trebuie înțeles prin el.

Cele numai câteva chestiuni aduse în discuție mai sus sunt destule să probeze cât de dificil este să te orientezi în problematica lingvisticii generale din sec. XIX-XX (cu atât mai mult, cu cât nu atât metoda, ci felul în care cercetătorul vede esența obiectului și latura aleasă despre descriere impun teoria obiectului). În plus, istoriografiile scrise până acum evaluează și prezintă în moduri diferite istoria celor aproape două secole din urmă, în timpul cărora s-a elaborat o știință pe deplin matură, mai mult, o știință-"*pilot*" cu prestigiu și însemnată putere de influență asupra altor numeroase domenii ale cunoașterii științifice umane, inclusiv asupra matematicii (Malmberg$_2$, 1; Jakobson$_1$, II, 26 u.). Dar, întrucât limbajul prezintă o importanță socială capitală, și lingvistica, care, cu toate progresele rapide și strălucitoare realizate, nu și-a acoperit, din păcate, nici măcar întreg câmpul de cercetare (cf. de pildă, Fuchs - Le Goffic, 5-8: și astăzi ea se bazează pe produsele limbajului și nu pe producerea lui ș. a.).

O lucrare de acest fel trebuie să echivaleze, îndeosebi pentru studenții filologi (ca lingviști-practicanți) cu un "*doctorat*", dacă și-o asimilează. De aceea, vom retrasa împreună calea parcursă în ultimele 7-18 decenii de teoriile și metodologiile lingvistice, dar în așa fel ca studenții, pe care îi socotim un fel de lingviști-practicanți (cercetători), ca și orice cititor, să afle cum să aleagă o teorie sau alta adecvată pentru a prelucra eventualul material faptic adunat de ei înșiși și, cu deosebire, să poată trece, reflexiv și preferențial, de la o teorie la alta (nu neapărat concurente), iar atunci când nu găsesc în ele răspunsurile dorite, să se încumete să le trieze critic, să le vadă neajunsurile, să le corecteze, să se atingă, astfel, de însești tradițiile

ştiinţifice existente, cu alte cuvinte, să se ridice de la o supuşenie evlavioasă şi de la o aplicare servilă a unei sau altei teorii la nivel de metateoreticieni.

Evident, pentru aceasta lucrarea noastră va urmări să le lămurească cât mai exact şi mai eficient conceptele epistemologice (*teorie, teză, tip; lege, legitate, datum primar, experiment, ipoteză, demonstraţie, explicaţie, generalizare* etc.) şi (ontico-)metodologice (*limbă-vorbire, sistem, nivel, structură, funcţie* ş. a.) introduse în discuţie. Operaţia este absolut necesară, având în vedere riscurile de confuzii conceptuale şi de divergenţe terminologice de la o epocă la alta, de la un curent (şcoală) la altul (alta), ba chiar de la o lucrare la alta a aceluiaşi specialist.

"*Capcanele*" terminologice au sporit îndeosebi în perioada din urmă, când metalimbajele tind să ia locul limbilor-obiect (al celor naturale umane) şi să escorteze natura acestora din urmă şi locul lor specific în intermedierea relaţiei extrem de complexe între realitate şi gândire. Am avertizat, sperăm în măsura suficientă, asupra acestor pericole în prima parte a *Cursului*, dar nu va fi de prisos să remarcăm, dintre extrem de numeroasele luări de poziţie în acest sens, încă două, care pledează, în fapt, pentru unitatea şi progresul ştiinţei noastre. Jespersen$_1$ a găsit de cuviinţă să sublinieze următoarele "*Orice ramură a ştiinţei, care nu staţionează, ci se dezvoltă, este datoare să-şi revizuiască, din când în când, terminologia. Termenii noi nu sunt necesari numai pentru obiectele nou descoperite, de felul* ***radiu****-lui,* ***ion****-ului, ci şi pentru conceptele noi ivite în urma reîntrepretării faptelor deja cunoscute. Termenii tradiţionali înlănţuie, adesea, gândirea cercetătorilor, putând deveni un obstacol în calea unor descoperiri fertile. Este adevărat, însă, că o terminologie fixată odată pentru totdeauna în care sensul fiecărui termen îi este bine cunoscut fiecărui cititor, are avantaje enorme; dacă, totuşi, în cadrul unei terminologii fixate se folosesc unii şi aceiaşi termeni, dar cu sensuri diferite în funcţie de circumstanţe ori de obişnuinţele individuale ale diverşilor autori, este necesar să se decidă ce sens e cel mai bine să fie dat acestor termeni ori să fie introduşi termeni noi liberi de ambiguitate [...]. Suntem datori să acceptăm cât mai mulţi termeni vechi şi să-i folosim cât mai bine cu putinţă, completându-i acolo unde se dovedeşte necesar şi limitând accepţiile tuturor termenilor vechi şi noi, pentru a-i face cât mai exacţi şi mai univoci*" (393, 395).

Foarte aproape de noi, Schaff, în a sa *Introducere în semantică*, va prefera să folosească metatermenii cu semnificaţiile pe care ei le au limbajul curent, comun, pe motivul că "*un asemenea procedeu este mai degrabă prejudiciabil decât folositor, deşi utilizarea cuvintelor cu un înţeles nou,*

modificat intenţionat, în legătură cu anumite cerinţe, este nu numai un procedeu admisibil, ci şi foarte răspândit în ştiinţă" (197).

Structura părţii acesteia a *Cursului* nostru va diferi, întrucâtva, de cea a primei părţi, date fiind, pe de o parte, rapiditatea, diversitatea, bogăţia şi profunzimea gândirii lingvistice din ultimele două secole, pe de altă parte, nevoia de a-i introduce pe studenţi în frământările de idei, în căutările, îndelungate, ale obiectului de cercetare şi ale metodelor adecvate lui, în "*răsturnările*" aparent spectaculoase de concepţii şi metodologii din perioada în discuţie, în lupta dintre diverse orientări şi curente. Având în vedere şi faptul că lingvistica ultimelor două veacuri este mult mai accesibilă ca posibilităţi de informare bibliografică, prezenta parte nu va mai fi atât analitică, cât sintetico-interpretativă, încercând să ofere studenţilor şi oricăror alţi cititori şi unele repere de epistemologie lingvistică, de filozofie, logică şi metodologie a ştiinţei limbii (pe fondul altor ştiinţe şi al ansamblului de astăzi al lor) şi, astfel, limitându-se (şi din motive de spaţiu/timp) la ceea ce a fost cu adevărat important, fertil, la ceea ce este ori poate fi (re)valorificabil, la ceea ce este de perspectivă într-o epocă plină de clarificări şi făgăduinţe, dar nu lipsită de incertitudini.

Ultima parte a afirmaţiei de sus priveşte statutul de epistemologic al ştiinţei noastre în prezentul dominat nu numai de intra-, ci şi mai ales de inter-disciplinaritate. Coordonata dominantă a ultimelor două secole a constat în tendinţa şi reuşita de autonomizare, de individualizare a lingvisticii. Au muncit din răsputeri, în acest sens, capete şi talente dintre cele mai viguroase, precum F. de Saussure, L. Hjelmslev ş. a. A. Martinet socotea necesar să anunţe, o dată în plus, că "*a venit vremea ca lingviştii să devină conştienţi de autonomia ştiinţei lor şi să se elibereze de acel complex de inferioritate care îi face să-şi lege orice acţiune de un principiu general ştiinţific sau altul, deşi, astfel, contururile realităţii devin doar mai înceţoşate, în loc de a deveni mai nete*" şi deşi "*pare seducător de a te alătura, prin folosirea câtorva termeni nimerit aleşi, la una din marile mişcări de idei sau de a-ţi declara, printr-o formulă matematică oarecare, rigorea cugetării*" (*Économie des changements phonétiques*, Berna, 1955, p. 63).

Rezistenţa la matematizarea (cuantificarea etc.) accelerată a ştiinţei lor, lesne de înţeles la lingvişti (cf. Zveghincev$_1$, 150-1 : "*Prin urmare, despre o lingvistică matematică este legitim să vorbim în aceeaşi măsură ca şi despre o lingvistică fizică, una fiziologică, una logică, una psihologică etc. Astfel de lingvistică nu există, există doar o singură lingvistică care valorifică cu profit pentru sine datele altor ştiinţe drept mijloace de*

investigație auxiliare. Nu există, deci, nici un fel de temeiuri pentru a da înapoi în fața atacurilor vreunei noi științe și de a ceda ușor pozițiile cucerite"), pare încurajată de chiar unii reprezentanți ai științelor exacte. Astfel, R. B. Lees (pe atunci colaborator al unui Laborator de cercetare electronică) constata, în revista "Language" (1959, vol. 35, No. 2, p. 271), că "*profeți peste măsură de exaltați îi sfătuiau pe lingviști, pe psihologi, sociologi și economiști să se mai odihnească din munca lor anevoioasă, întrucât toate problemele de nerezolvat din științele biologice, sociale și umaniste pot fi acum convertite în formule matematice mai mult sau mai puțin simple comportând elemente de informație și, dacă nu vor fi soluționate prin acest demers, ele vor fi încredințate noilor și strălucitoarelor mașini electronice de calcul care vor birui ușor ceea ce mintea omenească nu e în stare [...]. Literatura lingvistică este împânzită de cercetări matematice și cvasi-matematice, dar numai puține prezintă interes, marea majoritate a lor fiind lipsită de sens și chiar de necrezut. Pentru mulți lingviști este peste putință să înțeleagă aceste investigații, fiindcă sunt scrise într-un limbaj întunecat și exotic. Foarte des, paginile pline de cifre și ecuații nu reprezintă defel vreun progres, contribuind doar la haosul de idei*" (citat în Zveghincev$_1$, 147-8).

Ca să mai dăm un exemplu, Noam Chomsky, apărându-și teoria ideilor înnăscute ca bază a mecanismului de achiziție a limbajului, a ajuns recent, cum vom vedea la locul potrivit, la concluzia că lingvistica nu poate fi decât o parte constitutivă a... psihologiei! Nu întâmplător, apoi, Antoni Furdal și-a intitulat una din cărți drept *Lingvistică deschisă*: "*Nu se poate atinge esențialul, și anume definirea limbii, cât timp se stă înlăuntrul materialului lingvistic. Pentru orice descriere unitară este necesară distanța. De aceea, punctul de plecare a tuturor doctrinelor lingvistice a fost demersul dinspre exterior. N-ar fi fost un Schleicher dacă nu ar fi existat științele naturii, n-ar fi fost Saussure fără sociologie. Tot astfel nu ne putem reprezenta fără psihologie pe un Bühler și nici pe Chomsky fără logică și cibernetică. Poate numai Bopp a fost cu adevărat un lingvist "pur", biruind dezordinea geografică indoeuropeană, dar astăzi ne-am îndepărtat destul de mult de el. De aceea vom avea în vedere contactele cu restul științelor umaniste, după cum întreaga umanistică se va lega tot mai strâns de științele exacte*" (5).

Autorului i se pare că structuralismul modern a aruncat lingvistica în ***izolaționism***, fapt deja săvârșit, dar nedorit, căci "*prin delimitarea de alte principii și planuri de investigație se pierde din vedere fondul natural al faptelor cercetate, iar legăturile lor cu fenomene înrudite, chiar cu cele mai*

intime dar neaparținând planului ales, se estompează" (14). Or, tot mai multe științe, în speță cele umaniste, tind astăzi spre *integraționism* prin stabilirea de punți și zone de legătură.

Ca știință socială, lingvistica nu face excepție: "*Ca și multe alte științe, ea-și datorează apariția proceselor de dezintegrare din umanistica iluministă și, după cum, asemenea lor, ea s-a supus inițial orientării istorice, apoi celei funcționale și structurale, astăzi ea începe să găsească puncte de contact cu ele și să refacă cu ele legăturile cândva întrerupte. Tot lingvistica este una din cele mai riguroase științe sociale, faptul că ea a fost nu o dată model pentru alte branșe umaniste în domeniul metodologiei confirmându-se și azi. Tocmai știința noastră dispune de șanse mai mari decât alte discipline de a iniția pe o scară mai largă cercetările interdisciplinare. O predestinează spre aceasta tocmai acea rigoare și limpezime metodologică ce decurg din faptul că obiectul ei este* ***limba - unul dintre cele mai precise instrumente sociale ale omului*** (s. ns.)" (15).

Aceste câteva observații sunt suficiente pentru a justifica prudența necesară atât evitării - în spiritul întregului nostru curs - a oricărui dogmatism limitativ, discriminator și, la urma urmei, destructiv, cât și apărării față de pericolul unui ecletism exultant, nivelator și, în bună măsură, devalorizator. Amândouă pericolele sunt "*reale*" pe drumul, *fascinant*, al reconstrucției istorice a științei noastre din cele mai rodnice epoci de evoluție a ei, mai ales că ne vom apropia de cea actuală, pentru care nu vom mai avea un "*etalon*"... prospectiv de judecată, ci numai unul restrospectiv.

Mai precizăm că pentru unitatea expunerii, trimiterile la partea întâi a cursului sunt, cel puțin în unele cazuri, inevitabile (cum au fost și de dincolo spre partea de față), ceea ce necesită - fie și numai pentru bibliografia nemairepetată, ci doar adăugată aici - consultarea, la nevoie, a amânduror părților.

Numai și numai nevoia de a oferi - cum nădăjduim - *un curs formativ*, sub aspect metodologic mai ales (căci pentru informare factologică, "*brută*", sunt la îndemână numeroase istorii, totale sau parțiale, ale lingvisticii, în diverse limbi) explică modul nostru de a organiza și de a expune materia, de a folosi și referi bibliografia de specialitate (adesea, din motive și obiective și subiective, în traduceri, ceea ce nu afectează autenticitatea informației și interpretarea ei). Tot rațiunile didactico-științifice explică preferința noastră, aici (în partea întâi aceasta nu s-a putut întotdeauna), pentru surse documentare directe, de mâna întâi, în raport cu sintezele istoriografice existente și, pentru studenții noștri poliglоți, destul

de accesibile. Dar, şi cu atât mai mult, şi în ştiinţă (cu deosebire în cea contemporană) trebuie, ca şi în viaţă de altfel, să alegem...

Autorii

Octombrie 2002

SECŢIUNEA I: GENERALITĂŢI. PRELIMINARII

§1. CÂTEVA ELEMENTE DE EPISTEMOLOGIE (FILOZOFIE, LOGICĂ) ŞI METODOLOGIE GENERALĂ ÎN SPEŢĂ, LINGVISTICĂ

În imediata continuare a celor de mai sus, trebuie spus că, într-adevăr, lingvistica este, pe de o parte, alături de rudimentele matematicii etc., una din cele mai vechi ramuri ale cunoaşterii umane, pe de alta, cel puţin astăzi, una dintre cele mai dezvoltate şi deci, mai complexe, ştiinţe sociale, ba mai mult, una "*pilot*", cu putere de influenţare, chiar enormă, asupra a numeroase discipline, inclusiv "*exacte*" (mai vechi, = pozitiviste, chiar "*naturale*"). S-a putut ajunge la această - fericită, pentru noi, filologii, situaţie - abia din momentul în care umaniştii, în speţă lingviştii, au început să-şi conştientizeze, pe lângă obiectul de studiu, mai ales *metoda* de obţinere a cunoaşterii obiectului dat. Este semnificativ că M. Leroy tratează întreaga lingvistică a secolului al XIX-lea sub titlul generic *Fòrmarea metodei lingvistice* (15 - 27, a II-a parte, 59-72, se ocupă de F. de Saussure, iar cea de-a treia, p. 73-186, este consacrată lingvisticii secolului în curs).

Autorii, deosebit de competenţi, ai recentei monografii despre *Ipoteza în lingvistica modernă* iau ca punct de plecare următoarele întrebări: "*Pe ce cale se obţine cunoaşterea ştiinţifică obiectivă asupra limbii ? Care este natura explicaţiei în lingvistică ? Prin ce diferă probabilitatea ştiinţifică de pre(su)penerea subiectivă comună ? Cum trebuie să fie descrisă o descoperire în lingvistică, pentru ca oricare alt lingvist să poată repeta, pe un material nou, drumul primului descoperitor şi să ajungă la rezultate analogice ? Aceste şi alte chestiuni similare stau în centrul lingvisticii teoretice de azi, modul de rezolvare a lor - cum s-a lămurit - influenţând sensibil* [în original: esenţial] *alte ştiinţe. Influenţa dată se datorează faptului că nici o teză ştiinţifică nu poate fi formulată altfel decât prin limbă şi, ca atare, decât prin înţelegerea problemelor pe care le ridică limba*" (Gipoteza, 3).

Dacă definim limba ca sistem semiotic natural, servind la schimbul de informaţii şi la păstrarea informaţiei în societatea umană şi în conştiinţa omului, trebuie să evidenţiem acele aspecte ale ei care sunt esenţiale pentru înţelegerea afirmaţiilor lingvisticii despre obiectul ei, şi anume: a)

istoricitatea şi socialitatea limbii (limba este istorică pentru că este socială şi este socială, întrucât este istorică); b) sistemicitatea limbii, natura ei de sistem aparte care poartă în sine principiile tuturor formalizărilor ulterioare; c) "*substratul natural*" al limbii ca sistem viu, legat de gândirea, psihicul şi biologia omului. Astăzi lingvistica a ajuns, cum vom vedea, într-o fază de dezvoltare în care ea îşi interoghează tot mai des propria ei teorie şi, implicit, metodologie. Ca să dăm numai un exemplu, conceptul de "***construct***" (practic, de "*ipoteză*") este echivalat, adesea, cu întreaga cunoaştere ştiinţifică, care, conform logicii moderne, trebuie să distingă pretutindeni două nivele esenţiale ale cunoaşterii: cel observabil (empiric, al faptelor concrete) şi cel al constructelor; prin acestea din urmă se înţelege fie ideile despre obiecte neobservabile, fie generalizările (despre fapte direct accesibile, postulate ca explicaţii ale acestora din urmă). Se consideră că pentru ştiinţele moderne e important este "*nu atât de a colecţiona şi clasifica faptele noi, cât de a construi - plecând de la un număr limitat de observaţii sau experienţe - teorii generale, modele ipotetice destinate să explice faptele cunoscute şi să prevadă fapte noi*", iar trecerea unei ştiinţe de la stadiu de "*istorie naturală*" (colecţie, adică, de fapte reale, fără de care nu se poate construi nici cea mai măruntă ipoteză explicativă) la "*stadiul construirii de teorii deductive*" înseamnă mereu o revoluţie în sensul unui salt calitativ (Ruwet, 11-12). "*Se poate reprezenta progresul cunoaşterii ştiinţifice nu ca o acumulare de observaţii, ci ca o succesiune de ipoteze teoretice, din ce în ce mai generale, fiecare din ele făcându-le caduce pe cele precedente, mai slabe şi mai parţiale*" (*Id.*, 14). Cum se vede, în cadrul concurenţei, continui şi străvechi (remarcată de noi în *Curs* I, *passim*), dintre inducţie şi deducţie, la privilegierea ultimei se va uita adesea existenţa *obiectivă*, anterioară şi autonomă faţă de conceptele şi ideile lingvistice, a limbii şi i se vor prescrie drept caractere ontice *constructe* elaborate în şi aparţinând mai degrabă, dacă nu exclusiv, metalimbajului, deci activităţii abstractizante a cercetătorului, iar ipoteza va deveni categorie-cheie de care depinde înţelegerea tuturor celorlalte categorii teoretice şi chiar a teoriei în ansamblu.

Pentru a uşura urmărirea expunerii de faţă, să precizăm statutul aparte al lingvisticii în cadrul ştiinţelor, în primul rând al celor social-umaniste (numite, uneori, ştiinţe ale culturii sau istorice), în sfera cărora amintitul Foucault (452) deosebeşte trei zone epistemologice: "*psihologică*", "*sociologică*" şi o regiune în care "*domnesc legile şi formele limbii*". În acestea, relaţia gnoseologică primară dintre subiect şi obiect (altfel spus, interpretul şi observatul sau observabilul) este mai strânsă - în

raport cu ştiinţele zise exacte (naturale etc.), în sensul că cercetătorul este un subiect *interesat*, foarte rar lipsit de prejudecăţi şi liber de influenţa concepţiilor (filozofice, ideologice etc.) despre lume care îl împing la *valorificarea* aspectelor şi laturilor obiectului de studiu, care nu este numai ca atare, ci, simultan, şi premiză ca şi condiţie a cunoaşterii. În ele, apoi, nu avem (nici în măsura în care o cunosc ştiinţele fizicaliste) o segmentare "*fizică*" a câmpului (*continuu*-ului) observat, încât faptul observat (-abil) are graniţe şterse, difuze. Se remarcă, de asemenea, pe linia "*contopirii*" arătate dintre subiect şi obiect, că cercetătorul umanist "*ştie încă înainte de cercetare faptele, că le poate extrage prin* ***introspecţie***" (şi, într-adevăr, adesea lingviştii au observat şi îşi observă propria lor activitate şi producţie lingvală şi teoretizează asupra ei); în plus, pe lângă fapte direct observabile dintr-un corpus limitat, lingviştii apelează şi la analiza intuitivă a materialului efectuată de vorbitorii limbii descrise. Cu privire la specificul operării în lingvistică cu faptele, al selecţiei, prelucrării, generalizării etc. a lor, s-ar putea afirma că lingvistul nici nu mai stabileşte (decât în cazuri speciale) faptele, ci că, având-le deja în minte, începe fixarea lor prin anume generalizări şi legităţi. Pe lângă influenţa concepţiei generale despre lume asupra evaluării *gradului de adecvare* a faptelor la natura obiectului descris, procedura se complică şi prin influenţa poziţiei şi atitudinii informatorului. În al doilea rând, însuşi obiectul de studiu posedă proprietăţi atât de ordin ontologic, cât şi cognitiv-metodologic. Amintim câteva din ele. Obiectele de studiu ale ştiinţelor să zicem naturale pot fi considerate ca o mărime relativ constantă, autonomă până la un punct de situaţia (starea) cunoaşterii ştiinţifice a ei, pe când în ştiinţele social-umaniste criteriile de selectare, analiză şi apreciere a faptelor, fiind dependente de stadiul de dezvoltare a conştiinţei de sine ştiinţifice, nu au un asemenea caracter atemporal, universal, absolut şi imuabil. Obiectele vizate mai sus se disting, ontologic, printr-o mai mare complexitate structurală, prin istoricitate, prin corelaţii (necunoscute ştiinţelor "*exacte*") dintre normă şi realizare şi dintre formă şi material (substanţă) produse de activitatea umană. După unele opinii, obiectele date s-ar individualiza şi prin natura lor probabilistică (şi nu deterministă). Deşi, cel puţin în cazul nostru, teza este discutabilă, prezintă interes următoarea formulare a ei: "*Legile naturii anorganice sunt determinate [...]. Din punctul de vedere al fizicii, orice procese admise de legile naturii sunt deopotrivă de posibile şi egale... Dar realitatea lingvală nu ţine de lumea fizică, ci de cea vie. În limbă se manifestă libertatea imanentă a voinţei, libertatea opţiunii umane. În principiu, limba admite renunţarea la propriile ei reguli, şi nu pentru faptul că aceste reguli ar fi*

infinit de multe, ci pentru că ele sunt, în principiu neînchise, se creează în procesul de utilizare a limbii. Omul este liber să încalce normele limbii, să atribuie cuvintelor sensuri noi, să introducă cuvinte noi" (în *Gipoteza*, 81).

Se mai poate invoca pluralitatea existențială (pluridimensinalitatea, polivalența etc.) a "*obiectelor*" sociale, cu diversele planuri (semantic, semiotic, operațional) și cu eterogenitatea sferelor de întrebuințare și de orientare ale lor, în funcție de activitatea personalității și de contextul socio-cultural al comunicării: "*Dacă admitem că obiectul cunoașterii umaniste are o existență plurală în cultură, atunci de aici va reieși imposibilitatea și inutilitatea metodologică de a obține o "paradigmatică" unică pentru descrierea obiectului respectiv în diversele forme de existență a lui, și probabil, neputința existenței, în plan ontologic, a unui mare număr de legi cu caracter universal*" (*Ib.*, 82). De aici, situația specială de verificare a adevărului, a cunoașterii umaniste, ale cărei obiecte "*depind*", într-o anumită măsură, în organizarea și legile "*vieții*" lor de natura cunoștințelor despre ele (lucru evident cu deosebire în lingvistică, unde obiectul de studiu este, în principiu, identic sau, mai exact, omogen cu instrumentul de investigație). Complexitatea limbii face ca cercetarea ei doar sub un singur aspect să pară artificială și, totodată, nu permite o simplificare dorită a complexului de fapte studiat, cu eliminarea, în interesul cercetării, a celor socotite ca neesențiale pentru scopul propus. Necesitatea controlului, a verificării (experimentale etc.) prin fapte empirice a teoriilor, a explicațiilor oferite (dintre care multe, chiar cele cu pretenții de universalitate, nemaivorbind de cele limitate la fapte sau grupuri ale lor particulare, nefiind acceptate, în aceeași perioadă chiar și mai ales în cele succedente, ca atare, rămân ca simple... ipoteze) face ca științele sociale să fie ireductibile la teorii formale și ca în ele să persiste numeroase concepte (teze, opinii, explicații etc.) "*tocite*" (neexplicite) ca legătură necesară între diversele perioade epistemologice. În fine, științele sociale diferă de cele de tip matematic prin probabilitatea concluziilor, prin numărul redus de legi "*cantitative*", prin existența unui mare număr de *excepții* de la legi, prin "*asimetria*", în raport cu spațiul și timpul, a legilor (multe legi sunt proprii numai limbii date, unei anume etape din evoluția ei etc.), prin evoluționismul obiectului (mai rapid ca ritmurile de dezvoltare a naturii), prin ponderea redusă a funcției predictive (în raport cu cea explicativă și cea descriptivă) a teoriilor, prin rolul mare al metodei instrospecției (cerută de nevoia de obiectivare, din partea subiectului, a conținutului propriei sale conștiințe), prin numărul mai redus de sisteme ipotetico-deductive (considerate, uneori, doar ca un ideal al expunerii, demonstrării etc. a

teoriei, ca o formă ideală de plasare a cunoașterii în circuitul științific), prin prevalarea (meta)limbajului, și nu a aparaturii, la argumentarea empirică a validității ipotezelor etc.

Fundamentarea multor teorii (explicații, teze, ipoteze ș. a.) în dese cazuri este irealizabilă în interiorul disciplinelor sociale; în cazul lingvisticii, de pildă, se cere concursul, printre altele, al neurofiziologiei, al psihologiei experimentale etc., și aceasta mai ales azi, când "*Întreaga* ***lingvistică actuală*** *este frământată de problema* ***sistematizărilor****, de căutarea legăturilor structurale la niveluri care s-au dovedit mai dificile din acest punct de vedere - ca lexicul -, de depistarea "regulilor generative" și a structurilor primare, de stabilirea "universaliilor lingvistice", a trăsăturilor esențiale ale tuturor limbilor* (s. ns.)" (Slama-Cazacu$_3$, 365; cf. 377: "*lingvistica are absolută nevoie să aplice - mai mult decât o face - metoda experimentală*", căci simpla introspecție a lingvistului, "*impresia*" sa, aprecierea sa subiectivă nu este suficientă, mai ales când are ca obiect "*cazuri unice, despre care nu se poate spune cu certitudine obiectivă ce valoare au ca fenomen tipic pentru o colectivitate, dacă au ori nu o frecvență semnificativă etc.*"; chiar metodele statistice se aplică, cel mai adesea, "*unor date culese prin simplă observație, ori așa cum apar, întâmplător, într-un text ori - mai rar - în comunicarea zilnică*"; *experimentul*, ca mijloc de investigație, rămas în lingvistică încă un deziderat, este, în schimb, cu atât mai necesar în *psiholingvistică* "*pentru* ***variații*** (s. aut.) *ale emiterii și receptării mesajului în funcție de starea interlocutorilor și de raporturile lor*"). Precizările din urmă, venite dinspre o știință maxim înrudită cu cea a noastră, par să confirme și ele dificultățile argumentării empirice a cunoașterii în asemenea situații, ori în cazul existenței unor ipoteze empiric echivalente. S-a spus că dacă natura, *grosso modo*, nu este obligată să fie "*simplă*", limba, în schimb, trebuie să posede această simplitate și armonie ontologică (ceea ce trebuie să se reflecte - cred unii - în *principiul economiei* ca factor esențial de organizare a sistemului lingual).

NOTĂ. Precizăm, anticipativ, că pentru a diminua cât de cât substituirea obiectului real al științei noastre cu o anume sumă de cunoștințe anterior obținute și de transformare a lor, conștientă ori nu, deci a rezultatelor în ceva gnoseologic primar (altfel spus, pentru a evita, cât se poate în lumina precizărilor de mai sus, echivalarea faptelor reale cu cunoștințele despre ele), vom folosi, de câte ori ne va fi cu certitudine posibil, termenul *lingual* pentru fapte (aspecte, trăsături) *ontologice* ale unei sau altei formații (limbă, dialect, grai ș.

a.), iar termenul *lingvistic* pentru ceea ce s-a obținut ori se obține, în cursul și în urma investigației (experimentării, testării, reflecției, teoriei etc.), drept *cunoaștere* (indiferent de rangul calitativ etc. al ei) despre *limbaj* (= *langue* + *parole*). Altfel spus, în majoritatea cazurilor, *lingvistic* din diversele modele și teorii la care ne vom referi, deci, practic, *metalingvistic*, va fi tradus de noi prin *lingual* (pentru "*simetrie*", am putea accepta, având în vedere varianta noastră normativă *lingvistică*, chiar forma *lingval*) pentru ceea ce ține de ori se referă la ontologia limbii; *lingvistic(ă)* este tot ceea ce ține de, ce îi aparține unui *linguiste* (*linguista*) și nu limbii (*lingua*). Necesitatea acestei distincții în chiar metalimbajul lingvisticii, care ar trebui să fie - ca terminologie cel puțin - cel mai raționalizat, sistematizat și uniformizat dintre metalimbaje, o argumentăm într-o lucrare aparte (cf. Lobiuc$_2$, 9-14).

Dacă, în ce privește construcțiile teoretice, lingvistica este astăzi o "*știință-pilot*" cu mare putere de influență, ea suferă, totuși, de insuficiență a unor distincții absolut necesare între ipoteze, axiome și teze ori rezultate demonstrate (verificate sau, mai exact, verificabile), cât timp încă nu sunt puse la punct, ba nici chiar elaborate, procedurile de *argumentare* a cunoașterii științifice despre *limbajul uman natural*. Desigur, distincțiile de mai sus, ele însele în parte ipotetice, pe care le-am sintetizat aici din lucrările de logică, filozofie și reconstrucție a istoriei științei, nu vor să izoleze științele din ciclul social-umanist. Cum subliniază Gh. Ivănescu, "*concepția atât de răspândită în filozofia occidentală în prima jumătate a secolului nostru - concepție însușită și de unii oameni de știință - după care științele sociale n-ar avea nimic comun în principii și procedee cu științele naturii este eronată*". De aici, marele merit și marea realizare a lingvistului român A. Philippide de a fi integrat "*schimbările lingvistice între schimbările din celelalte domenii ale realității, căci pretutindeni se urmărește prin schimbări o adaptare a unei realități la baza sau bazele ei, o corespondență, un acord între acea realitate și bazele ei. Acest fapt a fost dovedit de Darwin pentru viețuitoare și, în parte în aceeași epocă sau după aceea, și pentru științele sociale, cu toată opoziția unor anumite curente filozofice și culturale, care au tăgăduit orice* ***cauzalitate*** *în domeniul acestor științe, socotind că* ***finalitatea****, care este caracteristică spiritului, ar înlătura cauzalitatea. Noi constatăm că finalitatea, care nu se poate tăgădui, nu înseamnă pentru unele forme de limbaj, înlăturarea cauzalității*", ci în anume condiții și cu "*ajutoare*" tot materiale, și a efectelor ei în limbă. Întrucât "*modul de comportarè a spiritului*" "*cel puțin*

în unele cazuri, nu se deosebește radical de modul de comportare a naturii", "*numai prin menținerea în științele sociale a acestui principiu al cauzalității se poate menține în aceleași științe și principiul legilor, care altfel ar deveni imposibil de găsit în limbă*" (Ivănescu$_7$, XL). Este nimerit, în interesul discuțiilor noastre, să precizăm că lingvistul ieșean a preluat, îmbogățind-o și corijând-o, teoria profesorului său despre cele două baze, *articulatorie* și *psihică*, ale limbajului considerate nu numai ca factori (cauze) de schimbare, ci și ca temeiuri permanente ale acestuia, conchizând că "*Aspectul staționar al bazei articulatorii și al celei psihice în sens restrâns explică de ce limba se schimbă atât de puțin în comparație cu alte realități sociale, explică de ce limba nu se schimbă de la o structură socială fundamentală la alta, cum credea N. J. Marr. Singura bază care variază în raport cu structurile sociale fundamentale este gândirea, cultura, și încă nici ea nu se schimbă total, ci se dezvoltă mai ales prin cumulare. Dar schimbările limbii care nu se explică prin structurile sociale fundamentale nu-și au cauzele în limba însăși, în niște factori interni ai limbii. Ele își au cauza într-o schimbare a bazei articulatorii sau temperamentale, care rămân relativ aceleași de-a lungul mai multor structuri sociale fundamentale*" (*Ib.*).

Vom reveni în mai multe rânduri asupra legilor limbii și cauzelor de schimbare a ei, dar precizările de mai sus ne vor servi deja ca un reper în această chestiune fundamentală. Urmează să ne mai ocupăm, de metodologie în general și de cea lingvistică în special, a cărei bază teoretică generală trebuie să fie filozofia materialismului dialectic. Cum se știe, teoria generală a aplicării unor sau altor metode la un material este tocmai *metodologie*, care, astfel, este o disciplină (ramură) a filozofiei, fiind legată de teoria cunoașterii și de logică, iar filozofia și-a elaborat o metodă foarte riguroasă, metoda dialectică sau a dialecticii materialiste, ca fundament pentru științele particulare. Prin *metodă* (cf. frac. *methode*, engl. *method*, germ. *Methode*, rus. *metod*), conform etimonului grecesc (*métodos*), se înțelege "*abordare*", adică "*mod(alitate), mijloc*", de cercetare și descriere, ca și de expunere a ceva. Din punct de vedere filozofic, metoda este o abordare a realității, mijloc nu numai de a cunoaște, ci și de a o transforma în folosul oamenilor, mijloc (procedeu de cercetare) a proprietăților, legilor și raporturilor obiective ale ei. Anumite metode apar în procesul activității sociale a oamenilor, fiind nu numai un efect, ci și un mijloc al cunoașterii și schimbării. Într-o formă determinată, ele reflectă relațiile generale și legile realității obiective și se definesc prin sfera faptelor, fenomenelor, legăturilor cercetate ori supuse transformării. Legat de aceasta, fiecare știință își

elaborează metode de cercetare proprii ori le preia, adecvându-le la natura, esența și specificul obiectului, de la alte științe. Termenul este polisemic, însemnând nu numai un procedeu sau o operație de investigare, ci și ansamblul acestor procedee (operații), deci procedură.

Cunoașterea (obținerea de cunoștințe noi) despre un fenomen atât de complex în sine, atât de strâns legat, apoi, de gândire și de întregul psihic uman, de societate, fenomen inseparabil, ca și munca, de întreaga devenire a omului *sapiens* ca ființă biologică, dar și socială și culturală, fenomen, pe de altă parte, studiat și de foarte multe alte științe, a cerut și s-a realizat printr-o multitudine de metode (în ambele sensuri de mai sus ale termenului), fie general științifice, fie împrumutate din alte științe, fie, în fine, special elaborate în știința limbii. Într-adevăr, aici lingvistica nu face vreo excepție, căci fiecare știință se caracterizează prin pluralitatea metodelor aplicate obiectului său. În cazul nostru, obiectivitatea metodelor folosite trebuie apreciată după pozițiile metodologice, căci metodologia este poziția pe care se plasează cercetătorul când se apleacă asupra unui obiect ca fragment al realității și, totodată, teoria filozofică generală care permite concluzii obiective asupra rezultatelor obținute prin diferite metode, iar metoda și metodologia se împletesc dialectic (se știe, cine se apucă de probleme particulare fără o soluționare prealabilă a celor generale se va "*izbi*" inevitabil și la fiecare pas de acestea din urmă); aceasta înseamnă că alegerea metodei este impusă subconștient de armătura metodologică, de înțelegerea de către cercetător a raporturilor dialectice ale obiectului său cu altele și a cauzelor apariției și evoluției lui în ansamblu ori a laturilor, aspectelor, caracterelor lui. Trebuie subliniat că metodologia dialectică nu respinge nici o metodă dacă ea se dovedește fertilă în studiul obiectului, dar avertizează asupra universalizării ori exclusivismului vreuneia. Se știe și se va vedea, de altfel, că în măsura în care unele teorii (opinii, teze etc.) au pretins la universalitate, ele nu numai că apăreau ca unilaterale și abstracte, dar, practic, închideau ori barau drumul spre studierea deplină a obiectelor și proceselor sociale care sunt, toate, sisteme complexe și în dezvoltare (și dezvoltabile). Tocmai principiile de bază ale metodologiei dialectice ne feresc ca, cercetând un obiect în mod izolat de altele și de istoria lui (proceduri care în practica cunoașterii și investigației științifice sunt, adesea, necesare, cum este de multe ori și în lingvistică), să uită interdependențele și intercondiționările sistematice dintre obiecte și evoluția lor. Dacă cu ajutorul unei metode ne concentrăm, de pildă, (doar) asupra legilor de structurare și de evoluție a obiectului ori asupra legilor care decid interdependența a două obiecte, atunci metodologia ne ajută să stabilim

locul obiectului (obiectelor) în lumea obiectivă (a naturii și societății) și să nu substituim, cumva, obiectul investigat cu schemele (constructele, elaborările ș. a.) noastre mentale, substituire întâmplată nu o dată și, de fapt, de câte ori, s-a ignorat (deliberat sau nu) relația limbii cu societatea, cu gândirea, continua (deși, dar numai aparent, imperceptibila) evoluție a limbii etc., aceasta a dăunat progresului.

Cum remarcă cu justețe V. I. Golovin (*Lingvističeskie terminy i lingvističeskie idei*, VJa, 1976, număr. 5, p. 23), "*Materialismul dialectic și teoria sa a cunoașterii permit să se vadă, în mod lucid și fără prejudecată,* ***corelațiile reale dintre ceea ce se cunoaște și ceea ce se formează în procesul cunoașterii****, inclusiv terminologia și umplutura ei de idei și concepte, ca și întrebuințarea ei. Unicul obiect final al lingvisticii a fost și este limba reală a oamenilor, în întreaga diversitate a varietăților etno-istorice a ei și în întreaga complexitate și multilateralitate a structurii, funcționării și evoluției.*

*Limba este reală și obiectivă, în întregul complex al ei, în toate laturile, "****părțile****" și unitățile ei. Tocmai de aceea, ca obiect de contemplare, descriere, generalizare, cunoaștere, limba este una și aceeași, pentru diverși învățați, pentru diverse școli, curente și metode lingvistice diverse. Învățații, reprezentanți ai unor școli și orientări lingvistice diverse, concep limba din unghiuri de vedere diferite, cu intenții și de pe poziții metodologice diferite, printre ele, și de pe acelea care creează iluzii care îndeamnă să se vorbească despre limbă și "****subdiviziunile****" ei structurale ca despre constructe, obținute la diverse grade de abstracție științifică. În realitate, constructe se dovedesc nu limba și "****subdiviziunile****" structurale ale ei, ci conceptele și termenii care o și le reflectă. Pe o anume treaptă de dezvoltare a științei, aceste noțiuni și acești termeni devin ele (ei) înșeși (înșiși) obiect de observare și de analiză, se transformă, în ansamblu și în sistemul lor, într-un obiect aparte, secundar al lingvisticii.*

*În capetele unor lingviști se petrece substituirea obiectului primar al științei lor cu cel secund, ceea ce naște iluzia "****constructivismului****", a "****abstracționismului****" limbii, a structurii, "****părților****" și unităților ei. Apare chiar ideea că obiectul științei s-ar crea parcă de către știința însăși și că diferitele tipologii și clasificări ale unităților linguale, diversele decupări ale structurii limbii sunt condiționate nu de proprietățile ei reale, ci de demersurile, pozițiile și punctele de vedere ale cercetărilor. De fapt, însă, abordările, pozițiile, unghiurile de vedere, dacă ele sunt raționale, pot numai să descopere diversele laturi și aspecte ale unor sisteme (sau structuri) complexe, dar nu le pot crea.*

Tipologia şi clasificările materialului lingual depind, mai întâi de toate, de trăsăturile şi caracteristicile lui, căci, în caz contrar, vor fi descrieri deformate şi inexacte ale lui. Pentru ştiinţa limbii, dacă ea caută adevărul obiectiv, adică tinde să construiască teorii şi descrieri lingvistice adecvate obiectului (limbii reale a oamenilor reali), nu este deloc indiferent care dintre schemele tipologice elaborate trebuie să le accepte şi pe care să le respingă. Foarte probabil că nu putem să rămânem [numai - I. L.] în sfera ştiinţei şi să credem că toate pisicile sunt cenuşii.

O atitudine metodologică corectă faţă de obiectul studiului lingvistic nu este o dorinţă, ci o necesitate riguroasă. Unul din indicii esenţiali ai înţelegerii sau nu a acestui imperativ este ***terminologia*** *aplicată de către lingvist şi felul în care el o aplică*". Desigur că din acest citat (cam lung, pentru că am vrut să-i păstrăm coerenţa ideii) nu trebuie să credem că autorul, care pledează pentru neamestecul dintre obiectul real şi reflectarea conceptual-ştiinţifică a lui (confuzie care, indiferent de motive, diverse până la cele personale, "*demolează ştiinţa şi afectează bazele unei evoluţii sănătoase a ei*", *ib.*, 24), ar fi împotriva analizei în sine a metalimbajului (ori, mai exact, a metalimbajelor) lingvisticiii. Cf. Rey-Debove, 1, 2. Numai limbajul natural uman este apt "*să descrie sistemele semiotice* ***non-langagiers*** [nu vom traduce acest termen în română, preferându-i în loc nu un termen ca *nonvocal* sau *non-fonic*, pe care ni l-ar sugera teoria lui A. Martinet privind caracterul dat ca definitoriu, alături de altele, pentru obiectul nostru, ci pe cel de *non-fonemic*]; el serveşte drept "*metalimbaj pentru sistemele logico-matematice care sunt baza ştiinţelor exacte, pentru toate codurile practice şi toate modurile de expresie semnicantă: gestuală, mimică, expresie iconică, artele plastice, muzicale etc. [...]. Apoi, limbajul, fiind apt să vorbească despre orice sistem , se află în situaţia de a vorbi despre sine însuşi. Dimpotrivă, nici un sistem non-verbal nu poate să se descrie şi să-şi constituie propria sa metasemiotică. Atunci când o limbă L serveşte pentru a descrie un sistem semnificant, diferit de ea, adică un sistem nonverbal, obiectul studiat şi instrumentul de studiu sunt diferite şi nu există nici o greutate de a le distinge unul de altul. Însă, când o limbă se descrie pe sine, identitatea parţială a obiectului studiat şi a instrumentului de studiu creează o situaţie unică*", termenii metalingvistici şi cei autonimi [care se desemnează pe ei înşişi], comuni cu cei ai limbii-obiect, creând "*o vastă zonă de ambiguitate*", criticată în special de filozofi). El nu se pronunţă nici împotriva abstracţiei ştiinţifice şi nici nu poate, căci simpla culegere (colecţionare) de fapte, fără o interpretare teoretică, duce la un empirism brut, iar acesta, cum specifica K. Marx, "*se converteşte în falsă*

metafizică, în scolastică, care depune eforturi chinuitoare pentru a deduce faptele empirice de netăgăduit, în mod direct, pe calea unei simple abstracţii formale, dintr-o lege generală sau de a le înghesui, cu iscusinţă, în legea dată" (citat în O. S. Achmanova, I. E. Krasnova, *O metodologii jazkoznanija*, VJa, 1974, număr. 6, p. 44). Unele carenţe şi riscuri ale metalimbajului destinat teoriilor lingvistice noi le-am semnalat deja în *Curs* I, 8-12 şi, prin această trimitere, le reamintim pentru noul drum de parcurs.

În schimb, o folosire corectă a unei metode date îi furnizează cercetătorilor *noi fapte* care, întregindu-le pe cele obţinute sau avute iniţial, oferă material pentru elaborarea de noi teorii. Poate cel mai strălucit exemplu de dezvoltare rodnică a unei teorii lingvistice este ipoteza (intuiţia) înrudirii limbilor indoeuropene, fundamentată prin metoda comparativ-istorică, metodă care a permis elaborarea unei serii de teorii şi formularea unor ipoteze interesând nu numai lingvistica, ci şi alte ştiinţe "*înrudite*", în primul rând istoria. Cu acest prilej, nu este, credem, lipsit de interes să ilustrăm fundamentalitatea acestei metode (vezi cea mai nouă expunere a metodei şi istoricul, critic, al disciplinei la Simenschy, Ivănescu, *passim*, în speţă p. 41 u.) şi prin concordanţa ei cu metodologia dialecticii.

O încercare interesantă de a găsi corelaţii şi analogii (dar mai mult, dacă nu unic, numai logice) între metoda general filozofică, anume cea dialectică, şi procedeele de cercetare lingvistică o găsim la V. A. Lisickij (*Filosofskie metody i lingvističeskie prijomy issledovanija*, Voronej, 1978, în special 37 u.). Autorul compară aici metoda comparativ-istorică şi cea distributivă. Relevăm corelaţiile celei dintâi, căci vom şi trece curând la constituirea ei, care a însemnat, după multe păreri, şi actul de naştere a lingvisticii cu adevărat ştiinţifice (cf. Simenschy, Ivănescu, 140: "*Activitatea indoeuropenilor este impunătoare şi ei au deţinut aproape întotdeauna primatul în lingvistică, atât prin mulţimea şi originalitatea concepţiilor despre limbă în general şi a metodelor de lucru, cât şi prin mulţimea şi dificultatea problemelor rezolvate de dânşii în domeniul indoeuropenisticii propriu-zise. [...] În genere, toate ramurile lingvisticii, inclusiv lingvistica romanică, s-au inspirat din concepţiile şi metodele de lucru ale indoeuropeniştilor*", deşi aceştia "*n-au reuşit să rezolve unele probleme fundamentale ale lingvisticii generale, iar dintre teoriile privind evoluţia limbii, cea care s-a apropiat cel mai mult de adevăr, teoria lui Philippide, a fost complet ignorată în Apus şi a rămas izolată şi în cadrul culturii noastre*").

Pentru romanistul rus, conţinutul metodei dialectice materialiste (el îi zice "*marxistă*") se reduce, în esenţă, la "*procesele de descompunere a*

unui întreg concret în relații elementare și de reunire ulterioară a lui în minte ca o totalitate bogată, cu numeroase definiții și raporturi" (37). Orice procedeu (metodă) special(ă) din științele empirice, dat fiind că pleacă mereu de la un material concret pe care îl prelucrează și îl interpretează (real sau mistificat), își va găsi aplicarea fie în operația de descompunere a întregului, fie în cea de reconstituire a lui, fie, în fine, undeva la "*întâlnirea*" analizei cu sinteza și, ca atare, este susceptibil(ă) de o interpretare materialistă, căci și lingvistica aplică pe larg cele două metode. Raționamentul este următorul: analiza poate fi "*segmentată*", fie și aproximativ, în următoarele operații concrete: 1) *observarea* (contemplarea) dictată de o anume sarcină, aceea de a surprinde "*mișcarea internă reală*" a fenomenului studiat; 2) formarea reprezentării, adică a imaginii concrete a obiectului (tocmai de aici începe dezmembrarea "*întregului*" apărut în concretețea sa deplină); 3) dezagregarea analitică în părți componente; 4) clasificarea componentelor obținute în baza caracteristicilor lor pur externe; 5) limitarea, adică selectarea, elementelor reținute pentru cercetare; 6) "*analiza mentală a reprezentării obiectului concret, de la stabilirea relațiilor elementare până la cele mai subtile abstracții*"; 7) comparația, prin care se stabilesc identitățile și diferențele (contradicțiile dialectice înăuntrul obiectului studiat și în raport cu alte obiecte). Analogic, și operația următoare, de refacere în gândire a întregului, comportă o serie de "*pași*" concreți: 1) sinteza - asamblarea relațiilor elementare (care vor reapărea sub 5) pentru caracterizarea (reproducerea) întregului; 2) comparația, necesară scopului de mai sus; 3) concretizarea (și ea un proces complicat) - determinarea condițiilor în care raporturile interne (sau legitățile) sunt manifestate în fenomene de suprafață; 4) generalizarea - reprezentarea mișcării interioare într-o formă generală; 5) subordonarea [ierarhizarea] elementelor întregului pe baza esențialității relative a lor; 6) verificarea justeții (veridicității) cu care întregul a fost reconstituit în gândire (38-39).

Din ideea că metoda materialist-dialectică poate fi divizată și ea într-o mulțime de procedee elementare (cele de mai sus), general științifice, folosite în chip specific de diverse științe, ni se propune să le urmărim aplicate în metoda comparativ-istorică,, care la rândul ei, comportă: 1) compararea sunetelor, rădăcinilor, afixelor derivate și a mărcilor flexionare, pe fondul confruntării unităților semnificative ale limbilor înrudite. Aici intervine operația universală a *comparației*, care, în conținutul său, rezumă relațiile de identitate și de diferență între anumite elemente și care servește ca o modalitate de cunoaștere a realității. *Comparația* este unul din mijloacele de trecere de la concret la elementar (și invers), de la particular

(prin individual) la general, de la esență la fenomen ș. a; spre deosebire de uzul ei în metodologia generală, aici ea este limitată la fapte determinate și doar la anumite rezultate (forme reconstruite, notate cu asterisc), deși ea ar trebui ori ar fi trebuit să servească gândirea și în trecerea ei de la particular la universal (aici, practic, la stabilirea legilor de evoluție de la proto-limbă la limbile respective); 2) intuirea, ipotetică, a înrudirii genetice între limbile luate în considerare. *Ipoteza* este, și aici, o presupunere fundată științific despre fapte de un gen (de pildă, formele atribuite limbii de bază) și, mai ales, despre o ordine legică ce explică un conglomerat de fapte determinat.

"*Oricum, ipoteza, alături de teorie și lege implică (în raport cu experiența empirică) o interpretare activă a realității obiective de către om prin gândirea abstractă*", dar ea este, totodată, spre deosebire de teorie (și lege), formă a unei cunoașteri *presupuse* și nu a uneia exacte, deci ipoteza "*invadează*" lingvistica nu direct (în ce privește conținutul ei metodologic), ci prin raportare la formele cunoașterii autentic științifice (teorie și lege), rolul ei metodologic apărând doar la confirmarea presupunerii, adică "*la transformarea ipotezei în teorie*" (44). Ipoteza, însă, având de-a face cu anume verigi, inaccesibile observației, ale obiectului, trebuie să compenseze aceste goluri printr-un "*salt logic*" și de aceea ea riscă mereu să producă abstracțiuni, dar totul este ca cercetătorul să renunțe - cum recomanda L. Pasteur - la deducție atunci când ea nu se confirmă prin experiență, deși s-a plecat de la ceva real. 3) Verificarea ipotezei de sub 2) prin stabilirea de corespondențe regulate între faptele comparate. Aici este "*hotarul la care ipoteza devine teorie*" (45). Și aici - crede autorul - cursul gândirii se bifurcă, înspre general metodologic și special (dar numai teoretic, căci practic totul apare ca un act concret unic). 4) Fixarea unor corelații cronologice aproximative între faptele comparate: trecerile libere de la confruntări descriptive la interpretări istorice (corelarea și succesiunea diverselor faze) pare posibilă numai pentru că se au în vedere fenomene concrete și reale. În plus, aici intră în acțiune categoriile dialectice de *istoric* și *logic*: "*Întregul ansamblu al proceselor* ***istorice*** *reale înfăptuite în adevărata evoluție prin nenumărate zigzaguri, prin contradicții, prin refacerea căilor străbătute etc. a servit, în ultimă instanță, ca premiză pentru reconstituirea acestei mișcări în formă* ***logică****, adică într-un sistem consecvent și teoretic generalizat de legități. O asemenea transferare de la istoric spre logic și invers este, întotdeauna, unul din cele mai necesare elemente pentru o cercetare concretă omnilaterală a limbii reale (și nu numai sub aspect istoric, ci și în analiza stărilor ei). Construcțiile care pleacă de la scheme abstracte (de pildă, semiotice), ne duc, logic, la*

noţiunile incompatibile, izolate una de alta, de sincronie şi diacronie" (47). 5) *Reconstrucţia* formei primare (pe baza legilor fonetice şi cu luarea în considerare a eventualelor analogii, care ar fi putut provoca în anume limbi dispariţia formelor primitive), procedeu limitat, însă ca rezultate, în raport cu metoda filozofică. Chiar dacă echivalările de mai sus par a fi, cel puţin unele, forţate (este limpede că operaţia logică universală a comparaţiei, aplicată pretutindeni şi în toate timpurile, nu poate defini ea metoda în discuţie, care, fără (re)trospectivă istorică, ar rămâne numai în lingvistica tipologică, contrastivă etc.), apoi, principiile şi procedurile - complexe şi derivate, în primul rând, din cele formal-filologice, cf. *Curs*, I, 200-202 - s-au constituit înaintea dialecticii marxiste (într-o atmosferă filozofică dominată de pozitivism, psihologism şi chiar eclectism, etc., cf. *infra.*), concluzia că metoda comparativ-istorică, cu limitările semnalate, este "*încărcată gnoseologic*" şi corespunde, în ansamblu, cerinţelor materialismului dialectic (48) interesează discuţia noastră şi prin sugestia că procedeele speciale dominante într-o epocă privilegiată şi principiile general metodologice de care ele sunt cel mai apropiate şi le cresc ponderea în deciderea stadiului ştiinţei respective în etapa dată. Sugestia este şi alta: "*Principiile metodologice ale lingvisticii tradiţionale păreau firesti şi concordante cu sarcina ştiinţei numai până când metoda comparativ-istorică ocupa în ea poziţia dominantă. A fost suficient totuşi, să apară primii concurenţi serioşi ai curentului dominant (K. Vossler, F. Brunot, F. de Saussure, structuralistii), pentru ca să şi iasă la iveală numeroase puncte critice din armătura metodologică a lui*" (51; fireşte, autorul vrea să spună că, pentru a "*supravieţui*", metoda în discuţie trebuie să facă uz de acele principii şi categorii ale metodologiei dialectice care i-au lipsit, inevitabil, la fondare).

Reţinem, oricum, că metoda dialecticii materialiste nu substituie metodele particulare, ci se foloseşte împreună cu acestea, ca o parte organică a lor, permiţând să se distingă între contradicţiile obiective ca reflectare a celor din chiar obiectul de studiu şi contradicţiile generate de erorile de gândire ale învăţaţilor, care îngreuiază aflarea contradicţiilor dialectice ca factor de dezvoltare a limbii. Când, de pildă, se va ajunge la ipostazierea relaţiilor abstracte, nedate omului în experienţa senzorială, în sensul că ele ar defini obiectele şi chiar le-ar determina, deci că ar fi primare, se va deschide drum larg formalizării şi matematizării lingvisticii.

Însă, în chiar perioada de întemeiere a glossematicii, pentru care această poziţie e caracteristică, din partea structuralismului praghez J. Vachek (*Zum Problem der geschreibenen Sprache*, cf. *Praz. Kružok*, 521 u.,

anume 532) afirma, cu referire la selecţia şi transferul de la norma orală la cea scrisă a limbii, că "*raporturile reciproce dintre elementele linguale îşi păstrează întreaga importanţă*" şi în acest caz, dar că "*totuşi, nu mai puţin important este faptul că natura acestor relaţii se defineşte, în mod necesar, prin natura substanţei expresiei*", care îngustează sensibil "*posibilităţile de reacţie atât în mesajele orale, cât şi în cele scrise*". Fireşte, categoria de *raport* (*relaţie*) este foarte importantă în dialectică, relaţiile fiind tot atât de obiective ca şi obiectele (existând şi unele şi altele în afara conştiinţei noastre), dar a spune că raporturile condiţionează lucrurile întocmai cum acestea din urmă le determină pe ele, înseamnă a le echivala şi a substitui conceptele, ba mai mult, de a dematerializa total limba. (Cf. TLG, 205, n. 18: "*S-ar părea că în fond nu elementele interesează, ci numai relaţiile. E adevărat că, de exemplu, presiunea sistemului, deci* ***relaţiile*** *(s. aut.), determină uneori apariţia de elemente noi, dar nici o relaţie nu creează din nimic ceva. În fapt, relaţiile depind de însuşirile, laturile elementelor care contractează respectivele relaţii*". Am adăuga că un obiect intră într-o mulţime infinită de relaţii şi, totuşi, rămâne identic sie însuşi, pe când un raport este propriu unui grup de obiecte determinat, vreo schimbare, de cantitate ori de calitate, în interiorul acestuia antrenând şi modificarea relaţiei). În mod similar stau lucrurile cu absolutizarea descrierii sistematice sincronice şi cu alungarea diacroniei din sfera lingvisticii. Vom mai asista, în plus, la încercările de transformare a unor metode în chiar teorii ale limbii, ca în cazul generativismului, deşi, până la această pretenţie, trebuie ca ele însele să-şi dovedească eficienţa prin respectarea câtorva principii metodologice de bază, care sunt şi criterii de evaluare a diverselor metode: 1) obiectivitatea limbii în afara omului şi adecvarea noţiunilor despre ea la această realitate; 2) materialitatea limbii, manifestată în infinitele acte de vorbire, faţă de care ea nu ar putea fi instrument de comunicare; 3) existenţa contradicţiilor dialectice (de pildă, între formă şi conţinut etc.) care decid evoluţia limbii; 4) concordanţa datelor ştiinţifice cu experienţa; 5) sistematica descrierii ca premiză a definirii obiectelor şi a stabilirii caracterului istoriceşte variabil al raporturilor dintre ele ş. a.

Metodele, azi numeroase, din lingvistică, ca şi din alte ştiinţe, se pot împărţi după caracterul cunoaşterii ştiinţifice, în *inductive* şi *deductive*, iar după modul de tratare a materialului şi expunerea lui, în *simbolice* şi *descriptive* (chiar dacă termenul din urmă se întrebuinţează şi ca sinonim cu *analitic* ori *inductiv* şi se opune lui "*constructiv*"= *sintetic, deductiv*). Metodele inductive şi cele deductive se completează reciproc, alternând în procesul cunoaşterii după triada cunoscută: de la contemplare (observare) şi

adunare de fapte la formularea de abstracţii (teorii, deducţii) şi, de aici, la verificarea teoriilor abstracte prin practică, adică la confruntarea lor cu faptele (culese inductiv). Nu se poate admite opunerea inducţiei şi deducţiei ca nivel inferior, respectiv, superior al teoriei şi nici absolutizarea deducţiei, în sensul că s-ar putea face judecăţi şi teorii despre un obiect fără a studia obiectul însuşi. Categoriile postulate nu se pot deduce decât din realitatea lingvală, *unică*, care numai în sfera abstracţiei ştiinţifice se dedublează, cu scopul de a fi cunoscută mai bine, în *langue* şi *parole*, cu precizarea că cea dintâi se lasă descrisă numai prin cea din urmă.

Desigur că teoria este indispensabilă pentru cunoaşterea obiectului, căci pentru a pătrunde în conţinutul obiectului în nenumăratele lui manifestări şi pentru a-l interpreta adecvat, cercetătorul trebuie să aibă *o idee* despre obiectul respectiv (Saussure, CLG, 23, susţinea chiar că "*deşi obiectul precede punctul de vedere, s-ar zice că punctul de vedere este cel care creează obiectul*"). Teoria generalizează cunoştinţele şi este, alături de legi, idei şi principii, o formă a abstracţiunilor ştiinţifice, care, însă, nu sunt scop, ci numai o etapă a cunoaşterii, generalul servind cunoaşterii concretului, căci toată istoria ştiinţei dovedeşte necesitatea unor concepte generale, a unor teorii şi principii ştiinţifice pentru orientarea în datele concrete ale unei discipline. Cum am spus deja, în partea I, în reconstrucţia istorică a unei ştiinţe, unde acţionează principiul *actualismului* (ce nu trebuie confundat cu *prezent-ismul*, care neagă orice tradiţie şi valorificare a acesteia din etapele succedente ale evoluţiei unei ştiinţe), principiu inerent (deci, organic) conştiinţei umane, singurul care îi permite să înţeleagă, de pe poziţiile prezentului, trecutul, acesta nu trebuie să ne ducă nici la ignorarea preemţiunilor (istoria rescrisă a unei ştiinţe nu poate niciodată să se dispenseze, mai exact, să ignore stadiul de cunoştinţe contemporan, conceptele generale şi legile care reflectă stadiul de astăzi al cunoaşterii obiectului), dar nici la respingerea, în bloc, a tradiţiei ştiinţifice. Cum subliniază G. A. Podkorytov (*Istorizm kak metod naučnogo poznanija*, Leningrad, 1967, p. 155-156), "*Ştiinţa progresează nu numai pe seama descoperirii de noi fapte ştiinţifice şi a construirii, pe baza lor, de noi generalizări teoretice, ci şi pe seama revizuirii (reinterpretării, reevaluării) cuceririlor ştiinţifice anterioare*", chiar dacă "*Fiecare generaţie de savanţi abordează istoria ştiinţei din punctul de vedere al intereselor şi cerinţelor epocii sale*". Demersul istoric, care obligă, nu o dată, la căutarea şi preţuirea în trecut a unor rezultate ignorate în perioada obţinerii lor sau şi după aceea, serveşte şi "*ca un bun antidot la dogmatism, care naşte o falsă reprezentare despre ştiinţă ca ceva definitiv, odată pentru totdeauna, ca ceva operând cu*

noţiuni şi formule imuabile. Abordarea istorică în predare şi apelul direct la surse primare ne permit să vedem că dogmatizarea tezelor ştiinţifice o fac nu creatorii înşişi de teorii ştiinţifice, ci comentatorii lor. Precizările [detalierile, precauţiile etc.] *din original se uită cu vremea, ceea ce a fost ipoteză devine aserţiune, producându-se astfel o ruptură între idei şi starea reală de lucruri*" (*Ibid.*, 158). Să mai notăm că aplicarea tot mai largă, în veacul nostru, a *cunoaşterii formalizate*, caracterizată (în raport cu cea contensivă) printr-un grad mai mare de abstractizare, prin ponderea sporită a deducţiei logice, prin pierderea legăturii cu datele observaţiei şi experimentului, comportă şi un aspect negativ: "*Invazia largă a metodelor formalizate, natura neintuitivă a unor construcţii ştiinţifice, posibilitatea cercetării teoretice a unor fenomene determinate înainte încă de a fi obţinute prin experiment*" nasc "*iluzia independenţei absolute a metodelor faţă de obiectele cercetate, [...] posibilitatea unei conceperi subiectiviste a naturii cunoaşterii, reînvierea apriorismului gnoseologic etc.*" (*Ibid.*, 158-159). Pentru a ne lua încă o precauţie (căci nu ne vom permite pretutindeni valorizări şi ierarhizări), să subliniem că, aidoma oricărei alte realităţi, şi activitatea cognitivă a omului reuneşte în ea necesitatea şi accidentul, esenţa şi fenomenul: "*Adevărul şi eroarea - aceste noţiuni care se exclud, logic, una pe alta - sunt împletite, în istoria ştiinţei, în aceeaşi ţesătură a cunoaşterii. Este suficient să amintim încercările iniţiale ale savanţilor de a explica cauzele unor fenomene precum mişcarea mecanică şi căldura, arderea şi lumina, viaţa plantelor şi a animalelor, perfecţiunea alcătuirii lor morfologice, esenţa omului şi, în fine, probleme ideologice generale ale existenţei şi cunoaşterii, ca să ne convingem că, pe lângă judecăţi juste, au fost create zeci de teorii false, de concepte absurde, de abstracţiuni ne-ştiinţifice ş. a.*" (*Id.*, 160).

Din păcate, în destul de numeroasele istorii ale teoriilor şi metodelor asupra limbajului, organizarea epistemologică a cunoaşterii lingvistice teoretice nu a beneficiat de atenţia cuvenită. Astfel, Leroy (189) constată, pe două pagini numai, multe accidente şi "*ciocniri*" pe drumul aparent rectiliniu şi armonios parcurs de ştiinţa limbii din antichitate până în zilele noastre, drum semănat şi cu "*iluzii romantice*", dar şi cu aserviri faţă de alte ştiinţe: limba a fost văzută când ca organism viu, când ca un bun social supraindividual fixat în conştiinţa colectivă a comunităţilor lingvistice, când ca sistem de forme detaşate de contingenţe, o entitate supra-umană metalingvistică. Am citat deja (v. *Curs I*, 19) opinia lui Mounin$_1$, 9-11, că nu poate fi vorba doar de o "*istorie a surselor, a influenţelor, a genealogiilor intelectuale*". Dar acelaşi exeget subliniază,

după K. Marx, necesitatea de a avea în vedere "*formarea, deformarea şi rectificarea concepţiilor ştiinţifice*", apoi discontinuităţile datorate anumitor secţiuni epistemologice, admiţând, totodată, şi filiaţiile, câtă vreme există "*adevăraţi precursori*" (Mounin$_3$, 6-7). Puterea mare a tradiţiei, cu toată raritatea unor acceptări şi prelucrări totale şi unanime a teoriilor mai vechi, o subliniază şi Berjozin$_1$, 3: "*noul în ştiinţă nu este niciodată negarea trecutului, ci doar o schimbare, adâncire şi generalizare esenţială a lui conform stadiului contemporan al ştiinţei. [...] noile achiziţii au fost o prelungire directă a legităţilor şi teoriilor deja descoperite, dar la un alt nivel, mai înalt, al dezvoltării ştiinţei*". Discutând progresul, pe fondul tradiţiei, în lingvistică, Jakobson$_1$, II, 18, afirmă că "*Spre sfârşitul activităţii sale ştiinţifice, Saussure a adoptat concepţia* ***stoică*** [deci antică, subl. ns.] *a semnului verbal, un compus dublu dintr-un semnificant perceptibil şi un semnificat inteligibil*". Şi E. Benveniste constată că "*Timp de secole, de la presocratici până la stoici şi alexandrini, apoi în renaşterea aristotelică care prelungeşte gândirea greacească până la finele Evului Mediu latin, limba a rămas obiect de speculaţie, nu de observaţie. Nimeni nu s-a nevoit pe atunci de a studia şi a descrie o limbă pentru ea însăşi, nici de a verifica dacă, fondate în gramatica greacă ori latină, categoriile aveau validitate generală. Această situaţie nu s-a schimbat deloc până la finele veacului al XVIII-lea*", (II, 19). Dacă pentru Jakobson$_1$, II, 11, lingvistica actuală oferă o "*remarcabilă uniformitate*" şi unitate în tendinţele ei de bază, în opoziţie cu principiile foarte eterogene din veacul al XIX-lea şi din primele decenii ale secolului al XX-lea, alţi exegeţi se consideră îndreptăţiţi să vorbească de o "***criză***" a ei. Astfel, Gauger$_1$, 200-201, crede că "*posibilităţile lingvisticii sistemului [inclusiv ale generativismului ca variantă radicală a structuralismului lingvistic postsaussurian] par a fi definitiv epuizate. Una din manifestările acestei epuizări este criza în care se găseşte, fără nici o îndoială, lingvistica la ora actuală. Această criză se traduce prin mai multe fenomene: mulţi lingvişti se întorc spre alte obiecte, obiecte importante şi interesante, dar - în ce priveşte limba, adevărul lor obiect - mai mult sau mai puţin adiacente: sociolingvistică, psiholingvistică, lingvistica textului, pragmalingvistică etc. Mulţi lingvişti revin la probleme care au fost puse de lingvistica de dinaintea lui Saussure. În final, se observă un exces, anume o hipertrofie de tip bizantin a discuţiilor metodologice, nedreaptă, căci ea reduce, foarte adesea, inteligenţe evidente la o capacitate sterilă: lingviştii vorbesc tot mai puţin de limbă şi tot mai mult de lingvistică. Metoda nu mai este calea care duce la obiect; ea devine, pentru mulţi, un scop în sine*".

Pentru continuitatea bunelor tradiţii şi împotriva inovărilor cu orice

preţ se pronunţă şi Gh. Ivănescu, unul dintre cei mai profunzi şi mai autorizaţi cunoscători ai întregului domeniu. Pentru că ne vom alătura, în principiu, judecăţilor, numai aparent severe, ale d-sale, să citâm dintre ele, pentru a ne înarma cu unele criterii şi principii de evaluare: "*regulile care generează producerea vorbirii sunt cu totul altele decât cele pe care şi le imaginează generativiştii contemporani. Cu toate contribuţiile lor, unele de importanţă capitală, reprezentaţii lingvisticii generale au falsificat, desigur, fără să vrea, realităţile, imaginându-şi* ***procese care n-au loc decât în gândirea lor şi pe hârtie*** (subl. ns.); *falsificarea provine dintr-o prea mare încredere în propriile forţe intelectuale şi din dorinţa de inovaţie cu orice preţ în lingvistică, dorinţă condamnabilă, pentru că se depărtează de adevăr. Lingvistica, ca şi oricare altă ştiinţă, nu are nevoie de revoluţii, căci acestea presupun că mintea omenească n-a ajuns în stare să-şi rezolve problemele pe care le pun diversele ştiinţe decât odată cu aceste revoluţii. Dar secolul al XX-lea a văzut prea multe revoluţii şi dacă ne întoarcem mereu în ştiinţă cu câte 180 de grade sau chiar cu câte 90 de grade, nu putem realiza altceva decât să ne învârtim în jurul problemelor înşeşi. Ştiinţa are nevoie de recunoaşterea adevărurilor deja constatate şi de corectarea lor întru atât, cât această corectare e impusă de fapte. Deci ştiinţa trebuie să aducă şi inovaţii, dar în marginile adevărului, să inoveze menţinând o continuitate de idei, o legătură cu fazele anterioare ale sale. Generativismul contemporan admite o continuitate în lingvistică şi reia teorii mai vechi, dar o face într-o măsură prea redusă. El aruncă ca nefolositoare o tradiţie lingvistică (mai precis gramaticală) de milenii. Dar aceasta nu poate aduce nimic bun. Căci o ştiinţă practicată cu succes timp de două milenii, cum e cazul lingvisticii (în special al gramaticii), nu poate fi falsă, ci numai imperfectă, perfectibilă. [...] Lingvistica trebuie să înceteze de a mai fi locul de manifestare al tuturor fanteziilor. Lingviştii trebuie să dorească mai puţin de a inova, de a răsturna ceea ce s-a făcut până la ei, cât de a se supune la obiect, la realitate şi de cuprinde în concepţiile lor toate realizările trecutului. Este datoria deceniilor care urmează de a realiza acest lucru. După două-trei decenii de structuralism lingvistic în mare parte exagerat şi de fals marxism lingvistic, de genul lui N. I. Marr, după două-trei decenii de generativism transformaţionalist, plin de ficţiune, lingvistica trebuie să renunţe la toate exhibiţiile intelectuale şi să devină o ştiinţă practicată numai în marginile observaţiei, ale experimentului şi ale raţiunii, adică ale bunului simţ. Aceasta mi se pare a fi datoria ultimelor decenii ale secolului nostru în lingvistică*" (Ivănescu, 7-8; cf. şi Ivănescu$_9$, 13: "*Creându-şi teoria sa asupra limbajului, atât în*

prima versiune, cât şi în cea din 1965 şi, ulterior, în teoria standard lărgită, precum şi în variantele ei de după 1976, Chomsky n-a avut în vedere structura realităţilor studiate, ci structura ştiinţei limbii; aceasta imită sau reprezintă structura realităţilor studiate, dar numai în mod parţial").

Reproşuri similare s-au formulat şi din alte temeiuri şi puncte de vedere. Astfel, Kovács, 19 u, acuză lingvistica veacului al XX-lea de a nu fi ajuns la o viziune dialectică a limbajului, ceea ce s-a tradus prin atenţia acordată doar câte unei singure dimensiuni a lui şi exacerbarea acesteia, de unde negarea în bloc a altor concepţii; toate şcolile lingvistice (logicismul, istoricismul, psihologismul, neoempirismul, descrierea structuralistă formală) "seamănă între ele prin aceea că fiecare şi-a consacrat atenţia asupra uneia din trăsăturile structurii linguale neobişnuit de complexe, ipostaziind nejustificat importanţa ei şi tratând noua trăsătură descoperită unica proprietate caracteristică limbii. O urmare inevitabilă a fost faptul că şcolile succedente nu includeau în teoriile lor realizările confirmate de timp ale şcolilor anterioare. În evaluarea însemnătăţii diverselor caractere ale limbii nu s-a folosit, drept criteriu, dialectica părţii şi a întregului, a stării şi schimbării" (16). Dimpotrivă, pentru Leroy, 190, lingvistica veacului trecut a sistematizat un număr uriaş de fapte, a ajuns la conştiinţa realităţilor linguale şi şi-a format o metodă ştiinţifică solidă (pentru ca veacul trecut, de după doctrina lui Saussure, să fie dominat de nevoia de a integra în structură - "*idee-forţă*" - datele divergente furnizate de observaţie), astfel că lingvistica generală (post)saussuriană îşi găseşte în cea comparativ-istorică "*bazele sale tehnice indispensabile*": "*primii comparatişti, oricât de revoluţionară ar părea doctrina lor, n-au fost decât moştenitorii şi, câteodată, prizonierii unui trecut ce se cere şi el cunoscut*" (3). Şi Gh. Ivănescu constatase că "*Creatorii şi teoreticienii gramaticii istorice nu credeau necesar să respingă forma anterioară a lingvisticii; ei voiau numai să o completeze: pentru ei, cele două forme ale lingvisticii, cea descriptivă care era o gramatică raţională, şi cea comparativă, care era o gramatică istorică, erau două forme ale lingvisticii egal justificate, egal legitime*", distincţia între ele fiind operată, înaintea lui W. von Humboldt, încă de Fr. Thurot şi de A. F. Bernhardi (Ivănescu$_5$, 145). Pentru Hjelmslev$_8$, 95, lingvistica din secolul trecut era, de fapt, calificată să studieze semantica formelor limbii, dar descoperirea, *capitală*, deşi nu absolut nouă, că limbajul se schimbă neîncetat, şi "*convingerea că mecanismul lingual de expresie este de natură fiziologică*" au angajat-o "*pe o cale unilateral istorică şi ştiinţifică. Ea considera limbajul ca un organism şi legile fonetice ca legi naturale care acţionează orbeşte. Pe această bază s-a creat*

o lingvistică care poate fi socotită cu siguranţă drept branşa cea mai exactă a umanităţilor, dar care, în schimb, tinde să ignore conţinutul lingvistic, deci elementul uman". Şi totuşi, creatorul glossematicii, socotind că esenţa limbii rezidă în structura ei, a respins lingvistica comparativ-istorică, numită de el *clasică* sau *convenţională*: este o iluzie că ea ar studia limba însăşi, obiectul ei real fiind "*doar nişte* ***disiecta membra*** *ale limbii*" ce nu permit sesizarea sistemului; apoi, ea ignoră tocmai *punctul de vedere lingvistic*, singurul care garantează autonomia lingvisticii; or, limbajul este "*o totalitate de natură particulară*" şi nu "*o aglomerare de elemente logice, istorice, fiziologice, psihice, psihologice şi sociologice*" (Hejlmslev$_2$, 23-25).

Aceste numai câteva divergenţe, invocate aici (altele se vor vedea pe parcurs), unele sensibile, în a evalua trecutul (ori şi prezentul ştiinţei noastre, în a afirma continuitatea teoriilor despre limbaj şi a metodelor folosite sau, invers, de a vedea peste tot negări şi rupturi epistemologice, "*inovaţii revoluţionare*" impun necesitatea de a oferi cititorilor o expunere *cât mai obiectivă* a faptelor, pentru a le cunoaşte şi a le judeca ei înşişi, nu însă fără a le prezenta şi alte câteva elemente orientative din lucrările mai recente de filozofie şi metodologie a ştiinţei şi de reconstrucţie logică a istoriei acesteia. Astfel, în cele peste 10 volume publicate, cu începere din 1963, în S. U. A, din Boston *Studies in the Philosophy of Science* (= *Boston Stud.*, traduse parţial în rusă, sub titlul *Struktura i razvitie nauki*, Moscova, 1978), care, în genere, critică concepţia neo- (sau post-) pozitivistă a logicii şi metodologiei ştiinţei (a lui B. Russel, L. Withgenstein, a "*Cerului vienez*"), secţiuni întregi sunt consacrate principiilor istoriografiei ştiinţei, prin desolidarizare nu numai faţă de bazele metodologice ale empirismului logic, ci şi faţă de doctrina lui K. R. Popper (vezi, totuşi, prefaţa lui Mircea Flonta la traducerea românească, *Logica cercetării*, a cărţii acestuia, *Logik der Forschung* (I ed., Viena, 1934), Bucureşti, 1981, în care această carte de căpătâi "*asupra metodei ştiinţei*" este, oarecum, apărată faţă de criticile unor "*filozofi de orientare analitică, filozofi marxişti, popperieni dizidenţi ca J. Agassi, I. Lakatos şi chiar P. Feyerabend*", adică autori prezenţi tocmai în volumul la care ne referim; vezi, însă, şi culegerea colectivă rusească *Logika naučnogo issledovanija*, Moscova, 1965, în care Popper este criticat - p. 67, 166 ş. a. -, printre altele, pentru ideea neopozitivistă a absenţei unei fundamentări sigure a cunoaşterii teoretice. Cum se ştie, Karl R. Popper a demonstrat multe particularităţi ale cunoaşterii ştiinţifice, opunând încrederii "*oarbe*" a logiciştilor pozitivişti în infailibilitatea bazei empirice a cunoaşterii ştiinţifice şi în universalitatea modelului ipotetico-deductiv ştiinţifice metoda "*creşterii*" cunoştinţelor prin formularea de intuiţii

prima versiune, cât şi în cea din 1965 şi, ulterior, în teoria standard lărgită, precum şi în variantele ei de după 1976, Chomsky n-a avut în vedere structura realităţilor studiate, ci structura ştiinţei limbii; aceasta imită sau reprezintă structura realităţilor studiate, dar numai în mod parţial").

Reproşuri similare s-au formulat şi din alte temeiuri şi puncte de vedere. Astfel, Kovács, 19 u, acuză lingvistica veacului al XX-lea de a nu fi ajuns la o viziune dialectică a limbajului, ceea ce s-a tradus prin atenţia acordată doar câte unei singure dimensiuni a lui şi exacerbarea acesteia, de unde negarea în bloc a altor concepţii; toate şcolile lingvistice (logicismul, istoricismul, psihologismul, neoempirismul, descrierea structuralistă formală) "seamănă între ele prin aceea că fiecare şi-a consacrat atenţia asupra uneia din trăsăturile structurii linguale neobişnuit de complexe, ipostaziind nejustificat importanţa ei şi tratând noua trăsătură descoperită unica proprietate caracteristică limbii. O urmare inevitabilă a fost faptul că şcolile succedente nu includeau în teoriile lor realizările confirmate de timp ale şcolilor anterioare. În evaluarea însemnătăţii diverselor caractere ale limbii nu s-a folosit, drept criteriu, dialectica părţii şi a întregului, a stării şi schimbării" (16). Dimpotrivă, pentru Leroy, 190, lingvistica veacului trecut a sistematizat un număr uriaş de fapte, a ajuns la conştiinţa realităţilor linguale şi şi-a format o metodă ştiinţifică solidă (pentru ca veacul trecut, de după doctrina lui Saussure, să fie dominat de nevoia de a integra în structură - "*idee-forţă*" - datele divergente furnizate de observaţie), astfel că lingvistica generală (post)saussuriană îşi găseşte în cea comparativ-istorică "*bazele sale tehnice indispensabile*": "*primii comparatişti, oricât de revoluţionară ar părea doctrina lor, n-au fost decât moştenitorii şi, câteodată, prizonierii unui trecut ce se cere şi el cunoscut*" (3). Şi Gh. Ivănescu constatase că "*Creatorii şi teoreticienii gramaticii istorice nu credeau necesar să respingă forma anterioară a lingvisticii; ei voiau numai să o completeze: pentru ei, cele două forme ale lingvisticii, cea descriptivă care era o gramatică raţională, şi cea comparativă, care era o gramatică istorică, erau două forme ale lingvisticii egal justificate, egal legitime*", distincţia între ele fiind operată, înaintea lui W. von Humboldt, încă de Fr. Thurot şi de A. F. Bernhardi (Ivănescu$_5$, 145). Pentru Hjelmslev$_8$, 95, lingvistica din secolul trecut era, de fapt, calificată să studieze semantica formelor limbii, dar descoperirea, *capitală*, deşi nu absolut nouă, că limbajul se schimbă neîncetat, şi "*convingerea că mecanismul lingual de expresie este de natură fiziologică*" au angajat-o "*pe o cale unilateral istorică şi ştiinţifică. Ea considera limbajul ca un organism şi legile fonetice ca legi naturale care acţionează orbeşte. Pe această bază s-a creat*

o lingvistică care poate fi socotită cu siguranţă drept branşa cea mai exactă a umanităţilor, dar care, în schimb, tinde să ignore conţinutul lingvistic, deci elementul uman". Şi totuşi, creatorul glossematicii, socotind că esenţa limbii rezidă în structura ei, a respins lingvistica comparativ-istorică, numită de el *clasică* sau *convenţională*: este o iluzie că ea ar studia limba însăşi, obiectul ei real fiind "*doar nişte* ***disiecta membra*** *ale limbii*" ce nu permit sesizarea sistemului; apoi, ea ignoră tocmai *punctul de vedere lingvistic*, singurul care garantează autonomia lingvisticii; or, limbajul este "*o totalitate de natură particulară*" şi nu "*o aglomerare de elemente logice, istorice, fiziologice, psihice, psihologice şi sociologice*" (Hejlmslev$_2$, 23-25).

Aceste numai câteva divergenţe, invocate aici (altele se vor vedea pe parcurs), unele sensibile, în a evalua trecutul (ori şi prezentul ştiinţei noastre, în a afirma continuitatea teoriilor despre limbaj şi a metodelor folosite sau, invers, de a vedea peste tot negări şi rupturi epistemologice, "*inovaţii revoluţionare*" impun necesitatea de a oferi cititorilor o expunere *cât mai obiectivă* a faptelor, pentru a le cunoaşte şi a le judeca ei înşişi, nu însă fără a le prezenta şi alte câteva elemente orientative din lucrările mai recente de filozofie şi metodologie a ştiinţei şi de reconstrucţie logică a istoriei acesteia. Astfel, în cele peste 10 volume publicate, cu începere din 1963, în S. U. A, din Boston *Studies in the Philosophy of Science* (= *Boston Stud.*, traduse parţial în rusă, sub titlul *Struktura i razvitie nauki*, Moscova, 1978), care, în genere, critică concepţia neo- (sau post-) pozitivistă a logicii şi metodologiei ştiinţei (a lui B. Russel, L. Withgenstein, a "*Cerului vienez*"), secţiuni întregi sunt consacrate principiilor istoriografiei ştiinţei, prin desolidarizare nu numai faţă de bazele metodologice ale empirismului logic, ci şi faţă de doctrina lui K. R. Popper (vezi, totuşi, prefaţa lui Mircea Flonta la traducerea românească, *Logica cercetării*, a cărţii acestuia, *Logik der Forschung* (I ed., Viena, 1934), Bucureşti, 1981, în care această carte de căpătâi "*asupra metodei ştiinţei*" este, oarecum, apărată faţă de criticile unor "*filozofi de orientare analitică, filozofi marxişti, popperieni dizidenţi ca J. Agassi, I. Lakatos şi chiar P. Feyerabend*", adică autori prezenţi tocmai în volumul la care ne referim; vezi, însă, şi culegerea colectivă rusească *Logika naučnogo issledovanija*, Moscova, 1965, în care Popper este criticat - p. 67, 166 ş. a. -, printre altele, pentru ideea neopozitivistă a absenţei unei fundamentări sigure a cunoaşterii teoretice. Cum se ştie, Karl R. Popper a demonstrat multe particularităţi ale cunoaşterii ştiinţifice, opunând încrederii "*oarbe*" a logiciştilor pozitivişti în infailibilitatea bazei empirice a cunoaşterii ştiinţifice şi în universalitatea modelului ipotetico-deductiv ştiinţifice metoda "*creşterii*" cunoştinţelor prin formularea de intuiţii

curajoase şi de respingeri ferme ale lor, verificabilităţii - principiul falsificabilităţii, antiistorismului - o metodologie orientată spre istoria ştiinţei, de fapt, spre o concepţie idealist-obiectivă, a unei aşa-zise cunoaşteri obiective, a unei "*a treia lumi*". I s-a reproşat, însă, că falsificarea unei teorii - mai ales dacă ea a fost emisă în... acest scop ! - ar trebui să provoace renunţarea imediată la teoria dată; or, practica ştiinţifică reală contrazice acest principiu: "*de la o teorie înconjurată de o mulţime de anomalii şi chiar de la una de-a dreptul falsificabilă, învăţaţii renunţă numai după ce s-a construit o nouă teorie alternativă mai reuşită. Din aceasta rezultă, în special, că demarcaţia criterială a ştiinţei de non-ştiinţă în lumina principiului falsicabilităţii este, cel puţin, neconstructivă*" (prefaţa redactorilor traducerii ruseşti, p. 13). I s-a reproşat, apoi, lui K. Popper şi teza că ştiinţei i-ar aparţine numai ipotezele şi teoriile care, la lansarea lor, trebuie să fie, realmente, falsificate, deci, de la "*naştere*", să fie falsificabile şi să fie înlocuite de alte teorii mai reuşite, dar nu neapărat juste ştiinţific; căci chiar dacă un savant va "*descoperi*" şi avansa o teorie cu adevărat ştiinţifică, el nu va reuşi niciodată să facă evident (verosimil) acest lucru.

Pentru evitarea unui asemenea "*cerc vicios*" de dezvoltare a ştiinţei, lui Popper i-au fost necesare unele criterii de stabilire a verosimilităţii unor astfel de teorii care vin să ia locul elaborărilor ştiinţifice învechite, dar, pentru că Popper lucra în ecuaţii matematice (la începutul anilor '60, de tipul formulelor: teoria B este mai veridică numai şi numai dacă, faţă de teoria A [anterioară - I. L], ...) şi respectă anumite cerinţe [după noi neîntemeiate, indiferent dacă posedăm argumente că teoriile concurente sau - poftim - "*alternative*" sunt mai "*veridice*" unele în raport cu altele numai în virtutea principiului justeţii, respectiv, falsităţii lor], i s-a reproşat, şi pe bună dreptate, că dacă *A* şi *B* sunt teorii false, atunci nici una dinte ele nu se poate revendica ca mai verosimilă decât altele (alta). În continuare, ca o expresie (cu un termen nepotrivit, de fapt) a stadiului numit al "*raţionalismului critic*", au venit ca reacţii, mai întâi, teoria "*paradigmelor ştiinţifice*" a lui Th. S. Kuhn şi, în ansamblu, cu multe diferenţe între autorii citaţi, modelul istorico-metodologic al ştiinţei dezvoltat, pe lângă cel imediat citat, şi de savanţi ca I. Lakatos, P. Feierabend, S. Toulmin, J. Agassi, M. Wartofsky, R. S. Cohen, R. A. Putnam, J. J. Thomson, R. J. Hall, H. Feigl, W. Sellars, J. J. C. Smart ş. a., dintre care mulţi trec hotărât de la antiistorismul empirismului logic la istorism (însă, la unul limitat prin fenomenalism, convenţionalism şi relativism metodologic).

Amintim câteva din teoriile lor. Th. Kuhn îşi reprezintă istoria

ştiinţei ca o succedare continuă a etapelor "*normale*" de dezvoltare a ei cu altele, de "*răsturnări*" revoluţionare care înlocuiesc o *paradigmă*, adică, un anume mod de a concepe un fragment din realitate de către "*comunitatea ştiinţifică*", de a admite spre soluţionare anumite probleme ştiinţifice şi anume metode de utilizat) cu o altă paradigmă. De aici, saturaţia modelului său prin concepte ca "*paradigmă*", "*comunitate ştiinţifică*", "*revoluţie în ştiinţă*", "*ştiinţă normală*" [care presupune, imediat, şi una... "*anormală*", deşi nici conceptul "*marcat*", cel de "*normalitate ştiinţifică*", nu poate explica existenţa, pentru unele şi aceleaşi probleme, a unor soluţii *alternative* şi, mai ales, subminează infailibilitatea "*principilor pragmatice*", postulată de autor, căci acestea nu ar mai fi apte să producă o "*revoluţie ştiinţifică*"]. Refuzul unei paradigme şi trecerea, prin adoptare, la o alta, primită prin "*consensul*" comunităţii ştiinţifice, autorul o justifică numai prin "*vot de încredere*", deci, practic, prin iraţionalism. În modelul lui I. Lakatos al programelor de investigaţie ştiinţifică, acestea constă dintr-un "*nucleu rigid*", o "*centură (zonă) de siguranţă*" şi dintr-un ansamblu de reguli metodologice, numit de el "*euristică negativă*", ca una care ne spune ce căi anume trebuie să le evităm în cercetare şi, respectiv, "*euristică pozitivă*", aceasta indicându-ne cele mai promiţătoare căi de cercetare. "*Euristica negativă*" ne interzice să aplicăm la "*propoziţiile*" (aserţiunile, un fel de "*axiome*" - n. ns.) din "*nucleul infexibil*" regula logică *modus tollens*, conform căreia din dacă "*A, atunci B*" şi "*non-B*", rezultă un "*non-A*". "*Zona de siguranţă*" interzice infirmarea "*nucleului rigid*", dar se schimbă şi se perfectează graţie regulilor "*euristicii pozitive*", ca şi datorită procedurilor de falsificabilitate şi de infirmare. "*După Lakatos* - conchid autorii prefeţei, anume B. S. Grjaznova şi V. N. Sadovskij, p. 20 - *un program de cercetare progresează atunci, când creşterea teoretică a lui întrece sporul empiric al lui; el regresează, când sporirea teoretică este depăşită de creşterea empirică a lui*". Aceiaşi traducători şi prefaţatori consemnează un cert progres faţă de modelul lui Kuhn, care nu a reuşit [noi am zice, nu ar fi reuşit, căci aproape nici un model epistemologic nu poate acoperi toate datele şi detaliile unei (unor) ştiinţe particulare, pentru elucidarea cărora, se înţelege una din specialitate, L. Bloomfield - când izgonea "*sensul*" din lingvistică - cerea apelul la specialiştii ştiinţelor respective] să explice coexistenţa unor teorii concurente, înlocuirea unei teorii prin alte (altele). Dar încercarea de a funda din perspectivă evolutivă un model al cunoaşterii ştiinţifice, datorat lui I. Lakatos, a fost atacată chiar de către S. Toulmin şi de alţii. Cel dintâi, influenţat (în a doua jumătate a veacului XX !) de teoria darwinistă a evoluţiei biologice, cu care a vrut să coreleze (în chip de

"*ecologie intelectuală*" evoluția spirituală a omenirii, în devenirea-i științifică, pleacă de la variabilitatea a însești normelor de investigare rațională în decursul timpului. Ca atare, ca și într-un domeniu și în cel al evoluției conceptuale, se observă *inovații* care stabilizează tradiția științifică dată și o *selecție* care induce modificarea ei, substituția standardurilor raționale ale ei. Pe bună dreptate, comentatorii citați (p. 23) remarcă că principiul darwinist al selecției se confirmă numai retrospectiv, când "*selecția a fost deja efectuată și și-a dovedit eficacitatea*".

Cel mai radical se dovedește P. Feyerabend, care a încercat să dărâme două dintre principiile de bază ale neopozitivismului (neoempirismului logic), și anume teza despre deductibilitatea (reducționismul) unei teorii din alta sau, cel puțin, despre compatibilitatea lor, ca și teza *invarianței sensului* termenilor folosiți în diverse teorii. După acest filozof, teza primă este falsă, ducând, ca principiu metodologic, la stagnarea gândirii științifice, căci postulează că o teorie nouă nu se poate împăca cu una (mai) veche și, ca atare, ar trebui respinsă. În privința celei de-a doua teze, autorul o crede vulnerabilă din cauza ancorării ei în teoria neopozitivistă a celor două nivele (empiric și teoretic), chipurile, prezente în limbajul științei; practic, dependența semantică a termenilor folosiți la nivelul "*observabil*" de contextul teoretic respectiv este universală, determinată fiind, implacabil, de postulatele teoriei date. "*Or, diversele teorii au seturi diferite de postulate, iar semnificațiile termenilor lor sunt nu numai invariante, ci, în ansamblu, necorelabile*" (*Ibid.*, 24 și n. 17). "*Mai mult, cu cât în virtutea autonomiei teoriilor științifice, fiecare din ele este aptă să-și elaboreze un limbaj propriu al observației, bunul simț ca mijloc al cunoașterii ar trebui respins, el fiind o teorie științifică falsă*" (*Ibid.*).

Același autor, plecând de la constatarea confruntării continue a teoriilor alternative, încearcă să argumenteze unele principii ale proliferării acestora și ale contra-inducției: proliferarea lor este de dorit, nici o teorie științifică nereușind să acopere întregul faptelor empirice. Contrainducția se impune tocmai în scopul avansării de *ipoteze* incompatibile cu teoriile de largă audiență și/sau cu faptele bine argumentate. Aceasta înseamnă a introna "*pluralismul metodologic*" și, drept corolar firesc, o "*teorie anarhică a cunoașterii*" (*Ibid.*, 25). Firește că filozofi ca Th. Kuhn și alții nu pot fi bănuiți de vreo adversitate față de dialectică și, de aceea, se cuvine să le "*acordăm*"; pe scurt, "*cuvântul*" autorilor înșiși, care se critică succesiv, dar și reciproc. Astfel, M. Wartofsky, analizând vederile lui K. Popper, J. Agassi și Th. Kuhn privind rolul euristic al metafizicii (înțeleasă, în sens aristotelic aici, drept un ansamblu de asertiuni despre existență) în știință,

remarcă, cu privire la teoria celui de-al treilea, imposibilitatea de a distinge între faptele și teoriile științifice (p. 76 a traducerii rusești), și susține necesitatea unei euristici necesare înțelegerii științifice, *practică științifică* ce solicită "*nu o simplă utilizare a conceptelor, ci una conștientă, altfel spus, o atitudine critică față de practica și gândirea științifică*", condiție de formare nu numai a cunoașterii științifice, ci și a *autocunoașterii științei*, adică a "*unei aprecieri critice a propriilor ei temeiuri conceptuale (sau, cel puțin, aptă să treacă oricând este nevoie la o asemenea evaluare)*" (82). Și: "***modelul de înțelegere** nu trebuie confundat, în nici un caz, cu **modelul realității**, ele fiind, indubitabil, diferite. Totuși, nu mai puțin [este adevărat că] încercarea de a înțelege ceva se leagă de recunoașterea a ceva drept existând real și de cercetarea judecăților privind acel real drept adevărate. În sens oarecum trivial, neconfundând, totuși ceea ce înțelegem ori cunoaștem cu ceea ce există, orice interpretare, orice aserțiune științifică - ca și oricare susținere comună- se bazează pe supoziția că ceva există, că ceva are loc. de aceea, teoria este un ansamblu de mijloace raționale pentru construirea și verificarea presupozițiilor de acest gen*" (87).

Vorbind de *înțelegere* în știință ca de un produs al explicației și al utilizării unor modele teoretice ("*scopul științei fiind **nu** obținerea unor predicții reușite, ci atingerea acelei înțelegeri care permite o practică rațională a previziunilor în știință (spre deosebire de ghicirea accidentală sau "fericită"*, 89). M. Wartofsky notează: "*Este limpede că în știință există o înțelegere **ad-hoc**, adică una care nu atinge nivelul de teoreticitate al "marilor sisteme științifice". Firește, există grade de înțelegere, să zicem, a acțiunii unui instrument simplu ori a unui rezultat experimental izolat, și terminând cu înțelegerea pe care o oferă "o mare teorie". Eu consider că orice interpretare are nevoie de un anume context teoretic, dacă este vorba de înțelegere științifică și nu de simplă măiestrie tehnică*" (89, n. 27).

Este interesant de notat că autorul nu pregetă să se refere și la *logos*, deși își dă seama că în filozofie "*argumentele par a fi, mereu, șubrede*". Riscul merită încercat, căci este vorba de "*cea mai veche și mai de preț experiență a înțelegerii umane primare*", euristica străveche fiind legată "*de cele mai generale mijloace de atingere a înțelegerii și de **învățare** a înțelegerii, anume cu **discursul verbal**, cu comunicarea umană lingvală* (subl. ns.)": "*Termenul grecesc **logos** în uzul filozofic accede la mai vechiul verb **legein**, care semnifica "a citi" sau "a vorbi". La rându-i, verbul din urmă este strâns legat de noțiunea din radical de "comun, general", adică de ceea se împarte între toți ori se percepe de către toți. Luând în considerare acestea, se poate afirma că cele mai timpurii forme*

de coparticipare umană şi primele, istoriceşte, tipuri de comunitate, care pot fi determinate cât de cât raţional, s-au datorat vorbirii, comunicării [inter-] umane. Vorbirea ne umanizează şi ne transformă în membri conştienţi de aceeaşi specie. Noi căpătăm aptitudinea de a cunoaşte graţie priceperii de a vorbi, de a asculta şi de a ne înţelege unul cu altul. Oricare ar fi capacităţile intelectuale înnăscute ale omului, ele îşi află, toate, expresie în comunicare prin mijlocirea limbii. Iar prima structură ***formală*** (subl. aut.) *apărută în urma limbajului gesturilor, datorită căreia intrăm în universul uman al vorbirii ca membri egali în drepturi ai speţei omeneşti, este discursul, povestirea. [...] Limba este cea mai importantă creaţie a omului şi este instrumentul de simbolizare a* ***structurii*** (subl. aut.) *proceselor şi entităţilor, ale căror nume şi caracteristici ne spun la ce ne putem aştepta de la ele. În această funcţie a sa, limba reprezintă şcoala înţelegerii noastre:* ***începem să înţelegem, când înţelegem vorbirea (povestirea)****. Şi fiecare nouă generaţie, fiecare cultură străbat acest stadiu iniţial*" (90-91). Discutând diverse modele ştiinţifice, autorul afirmă, în repetate rânduri, că realitatea este unică şi că trebuie să existe, ca atare, unitate în noţiunile fundamentale ale teoriilor noastre despre ea (cf. 97).

Interesant este studiul lui I. Lakatos, *History of Science and Its Rational Reconstructions* (*Ibid.*, 203-269), în care se discută "*patru logici ale descoperirii*" (inductivismul, convenţionalismul (care admite construirea oricărui sistem clasificator ce leagă faptele într-un tot coerent, dar şi dreptul de a nu ţine cont de vreun sistem şi de a-l respinge ca prea complicat în favoarea altuia mai simplu), falsificaţionismul metodologic şi metodologia programelor de investigaţie ştiinţifică) care, în metodologia actuală, sunt mai degrabă reguli de evaluare a unor teorii gata elaborate.

NOTĂ: Cei interesaţi mai îndeaproape de aceste probleme pot consulta, cu folos, lucrări ca: H. Wald, *Elemente de epistemologie generală*, Bucureşti, 1967 (în special, cap. *Inducţia şi deducţia* şi *Traiectoria cunoaşterii ştiinţifice*, p. 109-241); culeg. *Epistemologia şi analiza logică a limbajului ştiinţei*, Bucureşti, 1975 (în special, studiile lui P. Botezatu, M. Flonta şi Al. Boboc); culeg. *Limbaj, logică, filozofie*, Bucureşti, 1968; Noel Mouloud, *Les structures, la recherche et le savoir* (Paris, 1968, trad. rus. *Sovremennyj strukturalizm*, Moscova, 1973 (care combate absolutizarea metodelor formalismului şi ale axiomatizării logice, apriorismul, limitele empirismului şi ale intuiţionismului etc.); culeg. (coord.: T. Dima), *Întemeieri raţionale în filosofia ştiinţei*, Iaşi, 1983; M. Florescu, *Enigmele şi paradigmele materiei*, Bucureşti, 1984 etc.

Revenind la diviziunea metodelor folosite în ştiinţa noastră (v. *supra*, p. 19-20 şi *Curs I*, 5-7 şi 196-202), constatăm că ponderea mai mare le revine celor descriptive decât celor simbolice. Diferenţa între ele constă în faptul că ultimele doar semnalează natura dependenţei între obiectele studiate (incluziunea sau a obiectului într-o mulţime sau clasă, descendenţa unui obiect din altul, determinismul cauzal al unuia prin celălalt etc.) pe când, în cazul celor descriptive, fiecare tip de (inter)dependenţă este multiplu explicat şi, la rigoare, ilustrat. Destinaţia metodelor propriu-zis lingvistice este elucidarea structurii interne a unei limbi concrete (metodele de segmentare fonologică, morfematică şi sintactică a textului), crearea de modele lingvistice pe baza analizei materialului lingual (metodele modelării, metodele de analiză şi sinteză semantică ş. a.), stabilirea legilor de evoluţie istorică a limbii (metoda comparativ-istorică), a caracterelor cvasigenerale ale (tuturor) limbilor înrudite şi neînrudite, mai ales în plan semantic (metoda confruntativ-tipologică), evidenţierea posibilităţilor şi resurselor expresiv-plastice ale limbii (metoda experimentului stilistic) etc. Toate aceste metode pot fi, după modul de expunere a materialului, simbolice şi descriptive. Pe baza aceleiaşi metode se pot elabora o serie de proceduri concrete de analiză sau o serie de modele. Întrebarea dacă este nevoie de crearea unui nou model de fiecare dată când se trece la studierea unui material nou pare a fi la latitudinea cercetătorului (acesta fiind adesea obligat să aleagă între un model mai simplu în privinţa detalierilor şi un model mai simplu în ce priveşte tabloul de ansamblu). Alegerea depinde de scopul pe care şi-l propune lingvistul, de aceea, numărul de modele de cercetare, reale sau posibile, este ilimitat.

Metodele propriu-zis lingvistice se completează în ştiinţa limbii prin cele sociologice (stabilirea interdependenţelor între evoluţia limbii şi cea a societăţii), psihologice (examinarea reacţiilor individuale la faptul de limbă, la cuvânt, pentru stabilirea unor tipuri psihice, studiul relaţiilor dintre limbă şi gândire etc.), fizice (analiza sunetelor vorbirii omeneşti ca fenomen fizic, a parametrilor fizici ai intonaţiei ş. a.), matematice (distribuţia cantitativă a unor unităţi, homoplane sau heteroplane, de limbă în text, aplicarea teoriei mulţimilor pentru ierarhizarea unităţilor etc.). Posibilităţile de a aplica în lingvistică metodele altor ştiinţe sociale ori naturale, firește, nu se limitează la atât. Trebuie, însă, remarcat că s-a crezut mult timp că numai formalizarea, dată de aplicarea metodelor matematice, este garanţia şi criteriul unei analize ştiinţifice obiective. În realitate, formalizarea îşi are limitele ei, dictate de corelaţiile dintre latura semantică şi cea formală în conţinutul cunoaşterii. Cum observă, just, A. V. Losev, forma obiectului

există numai până când obiectul însuşi rămâne neatins; dacă obiectul este formalizat până la capăt, adică devine în întregime formă, atunci se anulează şi problema formei unui asemenea obiect ne(mai)existent (v. culeg. *Obščee jazykoznanie. Metody lingvističskich issledovanij*, Moscova, 1973, p. 280). Întrucât vom fi nevoiţi să ne ocupăm, în continuare, mai mult de teoriile şi concepţiile despre limbaj, în raporturile lor, din ultimele două veacuri şi întrucât nu este suficient, credem, să vorbim numai aşa în general despre metodologie general-ştiinţifică şi cea lingvistică, să detaliem, în acord cu destinaţia (şi titlul) lucrării, discuţia într-un paragraf aparte, prelungire organică a precedentului.

NOTA: O recidivă - care ne-a scăpat din vedere - de revigorare a gramaticilor filozofice (pentru care v. *supra*) chiar în secolul al XX-lea aparţine lui Fr. Mauthner, *Die Sprache*, Franckfurt a. M., 1906, pentru care limba este "uz de limbă" (*Sprache istoria Sprachgebrauch*): "*Critica limbilor populare existente a fost făcută de mult de însăşi lingvistica. Toate limbile omeneşti, limbile culturale, ca şi limbile aşa-numiţilor sălbatici, s-au dezvoltat iraţional, absurd. Vocabularul nu formează la nici un popor o construcţie ştiinţifică clară, dicţionarul nu corespunde niciodată cunoaşterii ştiinţifice a realităţii. Astfel, de exemplu, numele plantelor din limbile populare nu pot fi întrebuinţate pentru o botanică sistematică, numele pietrelor nu pot fi întrebuinţate pentru o mineralogie sistematică, numele aşa numitelor elemente, întrucât sunt în general cunoscute şi au ajuns nume de materii, ca aur, fier etc. nu mai pot fi întrebuinţate pentru o chimie sistematică. De aceea, filozofii au tins să creeze pe acest teren limbi internaţionale artificiale, ori au dezvoltat mai departe limba latină cea moartă, ori au inventat o nouă limbă de semne... Tot aşa de puţin se acoperă morfologia limbilor existente, gramatica, cu cerinţele unei morfologii filozofice. O limbă este încărcată cu deosebiri de general de prisos, alta are forme flexionare de prisos pentru declinarea numelui şi conjugarea verbului, o a treia nu poate să exprime nicidecum într-un chip deosebit relaţiuni aiurea importante; şi toate limbile, fără deosebire, au în formele lor nepotriviri şi iregularităţi, care le îngreuiază, învăţarea aşa de mult...*" (apud Drăganu, 68). Totuşi, cercetările ulterioare au probat că limbile "populare", inclusiv cele "sălbatice", şi-au elaborat clasificări în lumea onticului tot aşa de exacte şi de complexe ca şi cele din ştiinţele naturale, ba chiar depăşindu-le.

§ 2. PRINCIPII DE STUDIERE A NATURII ŞI ESENŢEI LIMBII

Importanţa hotărâtoare a unor baze metodologice solide pentru progresul ştiinţei este dovedită de întreaga evoluţie a cunoaşterii umane. Istoria şi stadiul de astăzi al ştiinţei limbii probează, inevitabil, nevoia unei abordări materialist-dialectice a tuturor caracterelor şi laturilor limbii. Dezideratul aplicării consecvente a metodologiei dialectice vizează în primul rând studiul *naturii limbii*, căci în această chestiune cardinală se constată cel mai vizibil şi mai acut înfruntarea celor două concepţii fundamentale despre lume, anume materialismul şi idealismul.

Prin *natura limbii* se înţelege natura substanţei linguale, specificul calitativ intern al limbii ca unul dintre fenomenele realităţii. Acest concept este mai restrâns decât cel de *esenţă a limbii*, supraordonat, care vizează şi trăsăturile specifice ale limbii ca fenomen social, în speţă funcţiile (sociale) ale limbii şi rolul lor în viaţa şi dezvoltarea societăţii (cf. I. Coteanu, *Note despre esenţa limbii*, SCL, 1960, număr. 3, p. 459-465, care identifică esenţa limbii cu funcţiile acesteia, în speţă cu cea de comunicare în solidaritate intimă cu ideile ca bază a acestei funcţii, 461-462 şi 465). Cele două concepte nu se lasă uşor distinse, iar esenţa limbii ca fenomen social imprimă şi naturii ei proprietăţi indispensabile descifrării şi a celei dintâi. Prin *natura limbii* lingvişti înţeleg, mai întâi de toate, natura materială sau ideală a ei, mai exact natura raportului dintre manifestările reale ale limbii şi imaginile psihice ale unităţilor ei, precum şi structurile ideale abstracte în care acestea sunt integrate. Conţinutul concret al teoriei naturii limbii constă în elucidarea naturii semnului lingual, a specificului structurii linguale şi a componentelor ei, a particularităţilor de funcţionare şi dezvoltare în timp a ei.

Valoarea euristică a teoriei naturii limbii depinde, ca şi gradul de concordanţă a acestei teorii cu adevărul obiectiv, în mare măsură de principiile metodologice puse la baza ei. O teorie cu adevărat ştiinţifică, conformă cu datele reale şi putând servi progresului pe mai departe este ca atare dacă se întemeiază pe principii metodologice formulate ca cele mai generale, concluzii verificate prin practica socială şi prin ştiinţele particulare şi obţinute din întreaga cunoaştere anterioară general-umană şi în ramura dată a acesteia. Fiecare ştiinţă particulară trebuie să adopte şi să respecte astfel de principii. În cazul teoriei naturii limbii, astfel de principii sunt:

- ***Primatul conținutului teoriei în raport cu forma ei***: teoria generală a naturii limbii trebuie să ofere maximum de generalizare, dar şi maximă adecvare la reflectarea proprietăților reale a limbii, a legilor de funcționare şi dezvoltare a ei, fără să fie subordonată cerințelor de a conferi teoriei înseşi forme determinate generale, aprioric stabilite pentru toate formele. Avertizăm, astfel, asupra necesității de a distinge între teoria generală a naturii limbii şi teoriile speciale, îndeobşte deductive, ale limbii şi teoriile speciale (uneori, şi fără vreo nevoie) şi care, bazându-se pe procedee formale de investigație riguros definite, reflectă doar anume trăsături abstrase din toate celelalte ale naturii limbii; nici o teorie deductivă, în faza de azi a dezvoltării ştiințelor deductive, nu poate surprinde dintr-o dată toate laturile şi aspectele naturii limbii, elucidarea cărora este sarcina tocmai a teoriei generale a ei.

Forma specială de construire ori de expunere a unei teorii poate fi dictată de metodele folosite pentru anumite aspecte ale naturii lingvale sau de cerințe speciale ori de scopurile elaborării; dar delimitarea unei laturi (funcții) nu trebuie extrapolată peste toate planurile de studiere a naturii limbii. Vom vedea că în unele orientări (post-)structuraliste, în speță în glossematică, a fost avansată trebuința neopozitivistă ca descrierea să fie maximal necontradictorie, exhaustivă şi liminar simplă. Cerințele întâi şi a treia, ridicate la rang de postulate metodologice, aplicate la un fenomen atât de complex precum e limba, riscă să falsifice în teorie obiectul şi natura lui, iar cea de-a treia este irealizabilă sau realizabilă numai cu timpul, dar de altfel trăsăturile definitorii ale limbii şi-au primit explicația atât de logică (bazată pe funcțiile ei şi structura internă), cât şi istorică.

Numărul de "*propoziții fundamentale*", adică de axiome, de care depinde simplitatea teoriei, este stabilit deja în ştiința limbii şi abia dacă poate fi revizuit. În plus, exhaustivitatea o poate atinge ştiința întreagă numai conjugând teoria cu practica cercetării, dar nu acesta este atât scopul ei, ci cât obținerea unei înțelegeri juste a esenței şi valorii elementelor, laturilor şi părților obiectului, a locului lor în întregul obiectului, indiferent dacă ele toate sunt deja cunoscute în momentul dat sau vor fi descoperite mai târziu. Non-contradictoriu înseamnă, de fapt, coerent logic, or aceasta este cerința elementară a oricărei teorii. Cele trei cerințe de mai sus, în fond mai mult formale, nu pot fi, însă, substituite cerinței capitale ca orice teorie să reflecte cât mai adecvat esența obiectivă a ceea ce studiază ea, în toate conexiunile interne (şi externe) şi contradicțiile fenomenului. Față de aceasta, cerința multor structuralişti de a declara rețeaua de relații interioare (= structura) dintre elementele sistemului lingual drept singura definitorie

pentru natura limbii şi drept unicul obiect al teoriei lingvistice este restrictivă şi nu poate fi admisă ca teorie *generală* a limbii.

- Un alt principiu necesită, cum am anticipat deja, corelarea cu natura limbii a altor laturi, legate de cea dintâi, ale esenței generale a limbii ca fenomen social: originea, funcțiile şi importanța sociale ale ei, raporturile cu alte fenomene sociale. Considerarea acestora în studiul proprietăților generale ale naturii limbii permite sesizarea mai exactă şi mai amplă a fiecăreia dintre el. Totodată, conceperea generală a limbii ca fenomen social, ca produs mereu recreat (reprodus) al activității societății, şi neputând exista ori evolua în afara acesteia sau fără participarea ei, determină clar sfera fenomenelor cu care poate fi pusă alături limba în caracterizarea ei general teoretică. Mai ales din teza despre limbă ca produs al activității societății rezultă că, în planul cel mai general teoretic, limba nu poate fi privită nici ca organism biologic, nici ca mecanism cibernetic autodirijat, nici ca un sistem ideal de relații independent de manifestările lui concrete în actele de vorbire (Cf. Simenschy, Ivănescu, 69: punctul de vedere pur lingvistic al lui Saussure şi al urmaşilor lui, ignoră faptul că limba este şi "*o realitate psihică sau socială şi [...], în parte, o realitate fiziologică şi fizică*"). Analogiile de mai sus sunt acceptabile numai ca un procedeu metodic convențional, care nu trebuie să ducă la pierderea adevăratului specific al naturii lingvale.

- Ca premiză esențială a înțelegerii dialectice a naturii limbii este admiterea ei ca fenomen material (îndeosebi sonor, vocal), obiectiv existent, ale cărui elemente - sintagme (inclusiv enunțuri), cuvinte, morfeme - se reproduc continuu în activitatea comunicativ-verbală a membrilor societății şi sunt reflectate în conştiința lor sub forma unor imagini psihice concrete, însoțite de reflectări mai mult sau mai puțin abstracte ale obiectelor (fenomenelor) corespunzătoare din realitate. În planul calității sale pur fizice, indiferent de funcțiile sociale, fiecare element al naturii lingvale în fiecare moment al reproducerii lui reprezintă un fenomen material *aparte*, distinct de toate celelalte manifestări ale limbii, chiar dacă acel element prezintă o *asemănare absolută* cu alte anumite elemente ale limbii. Un cuvânt ca *noi*, rostit de trei ori de sute de ori de un membru sau de toți membrii unei comunități, este de fiecare dată *un alt* fenomen fizic, aşa cum mereu alt fenomen va fi fiecare lovitură de ciocan dintr-o serie succesivă, asemănător cu loviturile de dinainte, după cum mereu nou fi oricare exemplar din seria în fabricație de rulmenți absolut identici. Tot aşa, mereu alt fapt fizic va fi sunetul *n*, ca şi *o* şi *i*, rostit în diverse împrejurări în silaba de mai sus ori în cuvinte ca *nor*, *voi* etc. Dar, ca *fapt social*, cuvântul *noi*, în

toate cazurile de reproducere a lui de către membrii comunității, va rămâne *unul și același element*, întocmai cum aceeași, în toate execuțiile ei, va rămâne o simfonie dată sau un poem dat. Tot așa, rămâne același fenomen social fonemul *n* în toate cazurile de rostire a cuvintelor *noi*, *nor*, *nară* etc.

Identitatea unui cuvânt sau sunet în toate cazurile de utilizare a lor într-o colectivitate este dată de identitatea funcțiilor sociale (semiotice) ale lor la repetarea, în fiecare caz, a trăsăturilor fizice esențiale ale lor. În această unitate dialectică a diferenței fizice și a identității sociale a unităților limbii în diversele și infinitele reproduceri ale lor se manifestă, limpede, influența esenței generale a limbii, în speță a celei sociale, asupra specificului naturii limbii ca fenomen al realității în general. Luarea în considerare a acestei interacțiuni dintre latura fizică și cea socială a naturii faptelor de limbă, importantă pentru înțelegerea naturii limbii, prezintă deosebit interes și pentru problema filozofică generală complexă a identității și diferenței unor obiecte intim înrudite (precum o serie de exemplare similare dintr-o carte, de instrumente de același fel etc.).

Vom vedea că pentru idealiștii subiectivi imaginile psihice ale unităților lingvale sunt primare în raport cu manifestarea materială a limbii prin actele de limbaj, adică de vorbire. Ei invocă, ca argument faptul că, înainte de a fi rostite (sonorizate), unitățile lingvale apar în conștiința vorbitorului sub forma unor imagini acustice psihice, iar în cazul creării artificiale de noi cuvinte, acestea nu ar putea pătrunde în limbă ca fenomene materiale până nu se vor forma în conștiința creatorului (-lor) imaginile lor. Dar apariția în conștiință a imaginilor faptelor de limbă cunoscute înainte de pronunțarea lor sau independent de aceasta nu diferă, în principiu, de ivirea în conștiință a imaginii unei linguri înainte de sau și de după întrebuințarea acesteia ori a imaginii unei mașini înainte de crearea ei. În temeiul faptului că în conștiință apar reprezentările unor obiecte materiale cunoscute dinainte, dar anterior perceperii senzoriale a lor, ori imaginile unor obiecte inexistente în realitate înaintea creării lor încă nu se poate trage concluzia primordialității imaginilor (reprezentărilor) ideale ale lucrurilor față de realizările (manifestările) materiale ale lor. Chiar un cuvânt absolut nou, ca și un mecanism cu totul nou, se creează pe baza materială a cuvintelor ori mecanismelor obiectiv (pre)existente, căci, aici, se folosesc modele și părți materiale componente ale cuvintelor și mecanismelor anterioare.

Conceperea structurii lingvale drept sistem ideal de relații, realizabilă (sau nu) în formele sonore ale vreunei limbi abia dacă este relevabilă pentru teoria generală a naturii limbii, cum remarcă, printre alții, și Gh. Ivănescu: "*deși Școala de la Praga a definit sistemul lingvistic drept*

un sistem de ***opoziții****, ea studia și aspectul material al faptelor de limbă, nu numai opozițiile dintre unitățile materiale ale limbii, ceea ce era în contradicție cu definiția. Contradicția se găsea în însăși doctrina lui F. de Saussure, pe care și-o însușiseră fonologii de la Praga. Noțiunea de relație este obscură sau echivocă la L. Hjelmslev: pe de o parte, el înțelege prin acest termen relațiile din vorbire, numite* ***text****, [...]; pe de altă parte, prin relații el înțelege ceva formal în planul sensurilor și în planul expresiei... [el considerând că] teoria sa este aplicarea în lingvistică a curentului idealist contemporan numit pozitivismul logic, care se caracterizează între altele prin* ***ideea*** *că lucrurile sunt sistemele de relații dintre aparențele (senzațiile) acelor lucruri*", în Simenschy, Ivănescu, 104.

- Recunoașterea importanței determinării sociale (ca geneză și funcționare statică și în timp) pentru determinarea naturii limbii înseamnă că viziunea cea mai largă a limbii ca fenomen material în esența sa se cere întregită prin includerea caracterului *semiotic* al ei. Pe de o parte, acesta din urmă depășește conceperea limbii în sens restrâns și intră în problematica esenței generale a limbii, în speță în cea a funcțiilor sociale ale acesteia. Pe de altă parte, însă, caracterul semiotic apare ca o marcă internă a elementelor concrete ale sistemului lingual, manifestată în speță în stabilizarea inter-relațiilor și specificității lor.

Cum am spus deja, însăși identitatea sau diferența (de unde, principiul relevanței sau pertinenței în lingvistica structurală) a diverselor elemente lingvale, mai mult sau mai puțin asemănătoare în plan fizic, este doar o expresie directă a identității sau opoziției de funcții semiotice ale elementelor date în diferite întrebuințări ale lor. Aceasta înseamnă că alături de substanța materială în fiecare unitate semiotică trebuie să vedem, în mod necesar, și o funcție semiotică sau, pur și simplu, un sens. Din punct de vedere metodologic, problema naturii sensului unităților lingvale, altfel spus, a conceperii termenului însuși de *sens* cu aplicare la elementele limbii, are o importanță deosebit de mare. În lingvistica bazată pe filozofia dialectică predomină conceperea sensului ca latură ideală a unității lingvale, care coexistă într-un fel în aceasta cu latura ei materială, ca reflectare psihică a faptelor ontologice cuprinsă în învelișul verbal sonor. Adesea, ca sinonime ale termenului *sens* se folosește *semnificație*, *conținut* sau *semnificat* ș. a. Concepția aceasta a sensului a fost susținută, printre alții, de către F. de Saussure (semnul lingual se compune din două părți inseparabile ca *recto*-ul și *verso*-ul unei foi: concept sau semnificat, latura de conținut, și imagine acustică sau semnificant, latura formală, de expresie) și de toți urmașii săi, structuraliștii europeni. Dar această concepție ne pare

incompatibilă cu înțelegerea limbii ca fenomen material cu existență obiectivă, întrucât nici un fel de formații ideale nu există în mod obiectiv în lucrurile materiale în afara conștiinței oamenilor sau a altor ființe gânditoare. Identificarea sensului cu semnificatul și considerarea lui ca o componentă indestructibilă a semnului lingual, egală în rang cu latura semnificantă, sunt perfect de înțeles în doctrina lui Saussure, pentru care și partea semnificantă era, în esență, o entitate ideală, numai realizată în formă sonoră. Totodată, echivalarea dintre sens și semnificat și includerea lui în structura semnului au servit lui Saussure ca procedeu esențial pentru a izola limba ca sistem de semne de realitatea semnificată prin semne.

Dacă ne situăm ferm pe poziția materialismului dialectic, această concepere a relațiilor reciproce dintre sens și semnificat apare ca lipsită de sens, chiar dacă am pierde din vedere lunga și nici astăzi încheiata dispută dintre "*unilateraliști*" și "*bilateraliști*" (: semnul lingual este o unitate monoplană sau biplană ?); cf. expunerea ei la Solncev, 92-123 și opinia Gh. Ivănescu: considerând semnul lingvistic ca "*o reprezentare, ca o imagina acustică*", de Saussure pierdea din vedere că "*imaginea acustică este reflectarea în conștiința umană a semnului sonor sau chiar reprezentarea lui acustico-motrice, din timpul vorbirii*", după cum el a greșit încă o dată, incluzând "*în semn și sensul, ideea*, sau cum spunea el, *conceptul*", cum o fac mai toți lingviștii, considerând "*sensurile ca făcând parte din limbă, limbaj, deși se spune că limba exprimă gândirea sau un complex de reprezentări, sau în genere un conținut sufletesc, spiritual*". Această greșeală "*duce la considerarea ca semn al cunoașterii înseși, care este reflectarea realității. Este aici al doilea aspect idealist al concepției lingvistice a lui Saussure. Arbitrar nu poate fi decât ceea ce numește de Saussure semnificant. Sensul nu face parte din semn, pentru că semnul a fost creat pentru exprimarea, pentru comunicarea sensului. Faptul că în conștiința indivizilor vorbitori conceptul și imaginea acustică sunt inseparabile nu trebuie să ne determine să credem că semnul le cuprinde pe amândouă. Dealtfel, am mai spus că semnul este exterior conștiinței și că imaginea acustică rezultă din reflectarea semnului lingvistic în conștiința omenească. Doar semnul lingvistic este produs de organele articulatorii în același moment în care apar în conștiința individului imaginea acustică corespunzătoare și conceptul cu care aceasta este asociată; pe de altă parte, semnul deșteaptă în conștiința auditorului (partenerului) aceeași imagine acustică și același sens. Dar el este altceva decât fenomenul psihic, interior. Așadar, trebuie să distingem: 1. semnul; 2. imaginea lui acustică; 3. percepția și reprezentarea lucrului denumit și 4. conceptul obiectului*

denumit, și să eliminăm termenii signifiant și signifié, care, luați în sensul pe care trebuie să-l aibă după modul lor de formare, nu pot avea decât sensurile: "semn" și "sens". (Simenschy, Ivănescu, 71).

Cum se știe, semnul e un obiect material, care în cunoașterea și comunicarea omenească apare ca reprezentant al altor obiecte (semnificate), aflate dincolo de granițele semnului. Din acest punct de vedere, un semn care să cuprindă în el și semnificatul însuși, în genere, nu poate fi considerat ca semn; ba mai mult, în prezența nemijlocită a semnificatului, la perceperea și la operarea directă cu el se elimină și orice nevoie a unui semn aparte. Având în vedere că semnificatul se poate afla numai dincolo de granițele semnului în funcționare normală și că un obiect material non-sapiens nu poate cuprinde în el nici un fel de structuri ideale, este necesar să admitem că semnului lingual, în aspectul lui de substanță materială, îi poate fi proprie numai *relația*, interpretată social, cu semnificatele ca fenomene ontice obiective și ca reflectări psihice în conștiința omenească.

Numai un asemenea raport dintre semn și semnificat (denotat, referent, deși, pentru unii, cei trei termeni din urmă nu sunt echivalenți și nici măcar sinonimi), care constituie, la propriu vorbind, funcția semică, poate fi numit sens. Reflectările psihice ale fenomenelor obiective, cu care se corelează semnele limbii, pot fi numite drept *conținut* al acestora din urmă, cu precizarea, însă, că avem în vedere un conținut nu ca latură interioară a semnului, ci ca entități aflate în afara semnului. Corelațiile dintre semnul lingual și lucrul semnificat se schimbă sensibil în cazurile în care semnele nu sunt rostite (respectiv, scrise), iar în procesul gândirii se folosesc numai imaginile (reprezentările) psihice ale semnelor. În aceste condiții nu numai obiectele semnificate, ci și semnele înseși apar ca reflectări ideale, care își pierd diferența substanțială de principiu față de imaginile lucrurilor semnificate.

Dar raportul care apare în acest caz este doar un derivat al raportului primar dintre semnul material obiectiv existent și fenomenul obiectiv ori reflectarea lui psihică; pe de altă parte, în produsele de gândire, imaginea semnului lingual nu se contopește cu reflectarea psihică a semnificatului într-un tot unic indestructibil, ci doar intră cu aceasta într-o asociație strânsă, intimă, a cărei stabilitate creează impresia prezenței interne a reflectării semnificatului în chiar imaginea semnului însuși. Separarea reală dintre semn și semnificat în procesele de gândire înseși este probată de posibilitatea de a lega același conținut cu unități semice diferite ale aceleiași sau ale altor limbi și invers, de a lega aceeași unitate semică de conținuturi diferite.

Nu toate elementele fonice ale limbii pot îndeplini funcţii semiotice autonome şi, de aceea, nu toate pot fi incluse în categoria semnelor. Nejustificată, în lumina consideraţiilor de mai sus, este cu deosebire atribuirea caracterului semic fonemelor, care nu se corelează niciodată cu nici un fel de obiecte semnificate. Argumentul invocat de unii structuralişti că fonemul este semn în virtutea calităţii sale de element al sistemului fonologic al limbii nu este nici pe departe suficient: fonemul în sine poate fi numai element al substanţei semiotice şi doar în această măsură el poate fi privit ca element lingual atras parţial în sfera funcţionării semiotice a limbii.

- În planul elucidării teoretice a naturii limbii ca fenomen obiectiv, existent într-o mulţime ilimitată de acte de vorbire individuale diferite ca formă şi sens (multiplicitate ce se cere redusă, totuşi, la ce este comun şi general), un loc important îl are *problema caracterului şi corelaţiilor diverselor, ca grad de generalizare şi abstractizare, aspecte ale abordării naturii limbii*. Esenţial este, în această privinţă, distingerea proceselor concrete de vorbire, a limbii ca sistem şi a limbajului ca ansamblu al tuturor actelor de vorbire dintr-o perioadă dată cu toate caracteristicile lor sistematice. Ultimul concept, căruia după extinderea în lingvistică a diferenţierii, dicotomoce, dintre *langue* şi *parole* aproape că nu i s-a mai dat atenţie, este tocmai noţiunea generală de limbă, care reuneşte în ea celelalte două noţiuni, mai speciale, de vorbire şi de sistem lingual. Conceptul dat (în distincţia saussur-iană: *langage*) este cel mai abstract, dar nici el nu este o închipuire ideală, o ficţiune, lipsită, ca atare, chipurile, de valoare ştiinţifică: toate elementele sistemului lingual, ca şi relaţiile dintre ele, au existenţă reală în limbaj ca totalitate a actelor de vorbire. În realitate, componenta *vorbire* şi componenta *sistem lingual* nu se disting net (în special în sfera semanticii), dar în teoria naturii limbii o asemenea disociere este cât de poate de potrivită. De departajarea dintre vorbire şi sistem lingual se leagă strâns problema unităţii dialectice dintre individual şi social în acea parte a naturii linguale în care se manifestă caracterul social al limbii. Alături de noţiunea de "*limbaj*" (= "*activitate de limbaj*"), L. V. Ščerba, care pledase hotărât pentru introducere experimentului în lingvistică, mai deosebea şi noţiunea de "*material lingual*" (= "*text*") ca "*totalitate a ceea ce se vorbeşte şi se înţelege [sau, (numai ori şi) se percepe - I. L.] într-o situaţie concretă determinată într-o perioadă sau alta din viaţa grupului social dat*" (în *Istorija*, II, 303, celebrul studiu despre aspectul triplu al faptelor de limbă şi despre experiment în lingvistică). Acest concept din teoria lui L. V. Ščerba se apropie, în parte, de noţiunea generică de mai sus. Însă autorul însuşi îl

distingea de noţiunea generală de limbă şi îl identifica cu *textul*, care în realitate nu există ca un aspect cu adevărat lingual, deosebit de actul de vorbire.

Funcţionând în actele de vorbire, elementele sistemului lingual manifestă diverse raporturi de similaritate şi diferenţă formală şi funcţională, al căror ansamblu se lasă redus la o reţea complexă de relaţii, care nu există în acest mod schematizat şi reducţionist. Pentru natura limbii din punct de vedere teoretic este foarte important, cum am mai spus, de decis ce anume stă la baza sistemului lingual: unităţile (elementele, părţile etc.) sau relaţiile (ansamblul cărora, după noi, trebuie numit structură, astfel că sistemul de unităţi + relaţii (şi reguli implicate de acestea) = limbă), care din ele sunt decisive şi primare ?

Ne-am spus deja părerea, adăugând, aici, doar că a afirma că reţeaua de relaţii condiţionează elementele concrete, apărute în punctele de intersecţie a raporturilor, deci a admite primordialitatea structurii înseamnă idealism curat, mai ales în acele teorii ale sistemului lingual în care se discută nu relaţiile concrete ale elementelor în actele de vorbire, ci scheme abstracte de relaţii dintre ele, prezentate schematic în teoria sistemului limbii. Unităţile sistemului lingual există nu graţie relaţiilor sistematice dintre ele, ci - şi este cazul mai ales al cuvintelor - semne optimale - , al lexicului, despre care s-a tot spus şi se mai spune că este sectorul a-sistematic sau chiar anti-sistemic al limbii - din nevoia de denominaţie a faptelor din realitate sau din conştiinţă. Metodologic, o teorie generală a naturii limbii bazată pe postularea caracterului primar al relaţiilor faţă de unităţile substanţiale (este drept, organizate, "*structurate*" şi prin cele dintâi) care le contractează este insuficientă. Acceptarea sau respingerea acestei concepţii, proprie în mare structuralismului ca orientare metodologică în lingvistica teoretică, este un criteriu hotărâtor de a-i distinge pe idealişti şi pe materialişti printre lingviştii teoreticieni care se ocupă (şi) cu natura limbii.

Bineînţeles că nimeni nu poate nega rolul imens al relaţiilor sistematice (de opoziţie mai ales, căci pentru a deveni instrument cu organizare şi funcţionare semiotică, substanţa fonică ori grafică are nevoie, în primul rând, de *diferenţiere* în masa sa "*continuă*" într-un joc dialectic complex dintre asemănări şi deosebiri, dintre identităţi şi opoziţii) în limbă. Ele exercită o neîndoielnică influenţă asupra naturii elementelor înseşi şi asupra caracterului schimbărilor lor istorice. Rolul de bază al relaţiilor sistematice dintre unităţile limbii constă în frânarea schimbărilor spontane continui ale acestora în procesul de funcţionare a limbii şi în găsirea şi

imprimarea, dintre direcţiile posibile diverse ale schimbărilor istorice, a acelora care să afecteze, să deregleze cât mai puţin cu putinţă sistemul existent. Acest rol al structurii relaţionale între elemente este o manifestare specifică a nevoii sociale permanente de a conserva între membrii colectivităţii o înţelegere reciprocă eficientă şi limpede cu ajutorul limbii. De aceea, studiul relaţiilor, în specificul lor, dintre elementele linguale, chiar abstracţie făcând de concreteţea acestora, este - cu condiţia să nu se uite caracterul secund, derivat, al lor - o sarcină importantă în teoretizarea naturii limbii.

- Teza că *orice limbă vie se află într-un proces de neîntrerupte schimbări* este general admisă. Dar, în anume scopuri (de pildă, pentru caracterizarea concretă a sistemului limbii ori a componentelor acestuia, pentru predarea normativă a limbii ş. a.) este necesară o abstragere conştientă de la procesul continuu de schimbare a limbii şi o asemenea proiectare a stării sistemului de parcă starea respectivă ar fi privită într-o singură secţiune a axei timpului. O asemenea procedare este cu atât mai legitimă, cu cât sistemul de relaţii dintre elementele limbii se caracterizează printr-o stabilitate mai mare decât oricare element izolat şi cu cât acest sistem nu se schimbă în urma oricărei modificări neînsemnate, "*mărunte*" a unui ori altui element şi, de aceea, în decursul perioadei vizate de lingvişti, în ciuda schimbărilor continui ale elementelor înseşi, structura lingvală, cum vom vedea şi mai jos, rămâne, în aspectele ei fundamentale, neschimbată.

Ca o premiză decisivă a unei juste înţelegeri a căilor şi factorilor de evoluţie istorică a naturii limbii este admiterea ca forţă motrice a acestei dezvoltări *practica verbală neîntreruptă a societăţii*, caracterizată prin tendinţa constantă a vorbitorilor spre o expresie tot mai clară a noilor nuanţe ale gândirii cu ajutorul resurselor existente în limba lor. Tocmai practica lingvistică permanentă a societăţii este izvorul unei devieri treptate şi, de regulă, imperceptibile, insesizabile, ale indivizilor şi grupurilor în articulaţii şi perceperi ale unor elemente ale limbii, abateri care, dată fiind nevoia de păstrare a comprehensiunii, se nivelează, se echilibrează şi se direcţionează prin acţiunea reţelei de relaţii dintre elemente.

În ce priveşte factorii care decid, determină, provoacă schimbarea şi evoluţia limbii, ritmul şi amploarea acesteia etc., altfel spus, *cauzele schimbărilor în limbă*, în speţă ale celor fonetice, problema este deosebit de complexă şi de controversată. Pentru a înţelege şi mai uşor şi a evalua mai exact diversele teorii (succedente, coexistente, alternative, cumulative, concurente, opuse, parţiale sau cvasi "*totale*" ş. a.) în această chestiune

fundamentală, este nimerit şi aici să ne luăm ca reper şi criteriu opiniile lui Gh. Ivănescu, care, pe urmele profesorului său, marele savant ieşean A. Philippide, a meditat timp de o viaţă la ele. Este vorba de explicarea limbii şi a dezvoltării ei fie prin gândire şi prin organele articulatorii, prin istoria poporului, prin realitate etc., deci prin factori exteriori, fie - cu negarea ori ignorarea oricărui determinism din exterior - prin limba însăşi, prin legile ei interne, prin sistemul lingual, prin echilibrul, presiunea acestuia pentru asigurarea simetriei, funcţionării ireproşabile, a autodezvoltării şi autodirijării totale. Concluziile lui Gh. Ivănescu sunt, în rezumat, următoarele: "*Nimeni nu poate tăgădui că cel dintâi factor determinant al limbii, care trebuie luat în considerare de lingvişti este actul (sufletesc sau spiritual) de gândire exprimat prin limbaj şi care poate fi însoţit sau nu de o trăire afectivă, de un sentiment.*

Având a exprima gândirea, mai mult, fiind creată tocmai pentru a exprima gândirea, limba trebuie să aibă structura pe care i-o impune gândirea, deci, în general, o structură corespunzătoare acesteia. [...] Realitatea este că până astăzi lingviştii n-au reuşit să explice decât în parte limba prin gândire (ne referim la formele gramaticale şi la sintaxă). Dar aceasta nu înseamnă că trebuie să renunţăm la o asemenea încercare. Dealtfel, trebuie să distingem în gândire ***elementul formal*** *- studiat de logica formală -, care este acelaşi în toate timpurile şi la toate popoarele, şi* ***elementul de conţinut****, adică noţiunile, cultura, care variază de la un popor la altul, de la o epocă la alta, de la o categorie socială la alta, de la un om la altul şi, la acelaşi om, de la o epocă la alta. [...] Numai elementul formal al gândirii nu are istorie, întrucât un anumit număr de categorii logice (mai toate sunt reflexe ale celor ontologice) este obligatoriu pentru orice gândire [...]. Această adaptare continuă a limbii la cultura diversă de la o structură socială la alta şi la sistemul de categorii ale gândirii umane este un fapt primordial al evoluţiei limbilor* (subl. ns.)" (Ivănescu$_6$, 4).

Pe de altă parte, însă, "*limba nu este numai un reflex al gândirii. Ca să-şi poată exprima gândirea, omul trebuie să recurgă la un sistem material de semne. Întrucât acest sistem de semne e de natură acustică, el este realizat prin mişcarea organelor articulatorii. Nimic mai firesc decât să se admită că sunetele prin legarea cărora se alcătuiesc aceste semne sunt determinate în natura lor de organele articulatorii; nimic mai firesc decât să se admită că schimbările fonetice sunt nişte* ***schimbări materiale, iar nu spirituale şi că ele sunt numai impuse spiritului****. Dealtfel aceasta rezultă net din ceea ce s-ar putea numi gratuitatea schimbărilor fonetice. Ele nu au ca urmare nici o îmbunătăţire, nici o înrăutăţire a sistemului*

lingvistic, ele nu au nici un rost, dacă ţinem de nevoile reale ale limba. [...] Iar structuraliştii, reînviind în forme noi idealismul vosslerian [despre "caracterul spiritual sau psihic al schimbărilor fonetice"] cred că evoluţia fonetică a unei limbi se explică, măcar în parte, prin nevoile distinctive (opozitive) ale indivizilor vorbitori. Dar realitatea e alta; evoluţia fonetică e oarbă, cum spuneau unii neogramatici; ea nu urmăreşte crearea şi menţinerea unor distincţii (= opoziţii) care nu sunt prea utilizate de limbă. ***Seriile paralele (= corelative) ale unui sistem fonetic sau fonologic sunt impuse de un factor natural, material, organele articulatorii, iar conştiinţa individului vorbitor nu face decât să le perceapă şi să le folosească.*** *Avea dreptate de Saussure când afirma, în consonanţă cu neogramaticii, că evoluţia fonetică este adesea fatală sistemului morfotic al limbii aducând dezorganizarea lui (subl. ns.)*" (*Ibid.*, 5)

§ 3. PRINCIPALELE METODE DE STUDIERE A LIMBII

Rezultă că pentru studierea diverselor laturi şi aspecte ale naturii limbii, este necesară aplicarea unor metode speciale diverse ale investigaţiei ştiinţifice. Drept condiţii de bază pentru aplicarea lor la studiul limbii sunt, pe de altă parte, legitimitatea şi eficienţa metodei respective pentru cercetarea unui aspect dat al limbii, pe de alta, conştiinţa posibilităţilor limitate şi a caracterului unilateral al oricărei metode speciale luate izolat şi inadmisibilitatea ca o metodă specială să ia locul metodologiei generale a cercetării ştiinţifice.

Am specificat deja în *Curs I*, 197, că, din punctul de vedere al practicii cercetării lingvistice, în limbă este cel mai util să deosebim:

1. un *inventar* de unităţi (foneme, morfeme, lexeme ş. a.),
2. *o structură* de relaţii şi o *sumă de reguli* de întrebuinţare şi aplicare a lor, pe scurt, *"regulamentul" lingual* şi (în măsura în care în limbă, dar tot prin vorbire se manifestă la vorbitorii comuni, nespecialişti, aşa-numita funcţie metalingvistică, de reflecţie asupra propriului idiom, de "*(auto)control*" şi de acţiune asupra lui) *lingvistic(ă)* şi
3. *textul* (orice îmbinare, reunire de elemente, conform regulilor proprii limbii date sau unei variante a ei, care transmite un anume mesaj, o informaţie sau o sumă de informaţii). Componenta din urmă înseamnă realizarea, manifestarea concretă a limbii, folosirea materialului lingual (a unităţilor şi relaţiilor dintre ele) în procesul de comunicare.

Cunoaşterea unei limbi nu înseamnă cunoaşterea anumitor texte (ele pot fi memorate sau ţinute în faţa ochilor, când sunt scrise), ci *priceperea* (de fapt, psihologic vorbind, mecanismul de vorbire care asigură producerea de texte orale sau scrise şi se constituie din deprinderi, priceperi şi cunoştinţe, dar hotărâtoare pentru capacitatea comunicativ-discursivă a omului sunt tocmai priceperile) de a construi din unităţile limbii texte noi. În *text* (înţeles în sens mai larg, nu numai ca cel scris, deşi, după unele opinii a teoriei textului acesta nu se poate fundamenta în limbajul oral, ci numai în cel scris) se realizează atât elementele inventarului, cât şi regulile sau ansamblul de reguli ale "*regulamentului*". Trebuie precizat că inventarul nu este numai lexic, iar regulamentul, numai gramatică, deşi lexicul intră în noţiunea de "*inventar*", iar gramatica, în cea de "*regulament*".

Pe lângă cele trei componente: *text*, *inventar*, *regulament* (preferăm, deocamdată, acest termen celui de *structură*, care, când nu este echivalat - după noi, nejustificat - cu cel de *sistem* şi folosit în locul acestuia, vizează mai ales *relaţiile* şi, cel puţin în unele terminologiii, foarte puţin *regulile*, căci implicarea dintre *relaţie* şi *regulă*, eventual *normă* nu este evidentă pentru oricine, nu se oferă de la sine şi de la prima vedere), în cercetarea limbii se impune şi o a patra, anume noţiunea de "***fază** a limbii*", apropiată de noţiunea de "***stil** al limbii*" din stilistica actuală şi de cea de "***variantă (varietate)***" a limbii din lingvistica atât evolutivă, cât şi din cea sincronică (căci variantele, şi geografice, şi antropologice, şi cele socio-culturale ale limbii se prezintă fie ca succedente, fie ca simultane, coexistente).

Prin *faza a limbii* ar trebui înţeles, pentru disocierile invocate, rezultatul selecţiei naturale a resurselor inventarului şi regulamentului unei limbi, obţinut într-un anume mediu (colectiv) lingual în condiţiile istorice determinate (selecţie naturală înseamnă *spontană*, căreia i se va adăuga, odată cu formarea limbilor literare, deci odată cu normarea, codificarea acestora şi, mai larg, cu politica lingvistică, selecţia *conştientă*, deci "*artificială*"). Între fazele izolate ale unei limbi nu există graniţe net trasate. În procesul comunicării, fazele se interferează. Dar vorbitorii îndeobşte sunt pe deplin conştienţi de coexistenţa în limba lor a unor faze diferite şi de particularităţile lor. *Coexistenţa* în majoritatea limbilor de astăzi *a mai multor faze* le face deosebit de complexe ca urmare a varietăţii mijloacelor de expresie. Particularităţile fazelor linguale se manifestă la toate aşa-numitele *nivele* ale limbii: fonetic, fonematic, morfemic, sintagmatic, frazeologic, sintactic, semantic.

NOTĂ: Termenul de *nivel* este deosebit de polisemantic şi, ca atare, ambiguu, mai ales prin faptul că din concept epistemologic, la formularea iniţială a lui, a fost convertit într-unul ontologic, cum vom vedea mai târziu; cf. deocamdată, precizarea din Ivănescu$_9$, 8-9 "*planurile şi nivelele nu sunt părţi constitutive ale limbii, ci locurile în care se situează elementele ei. Aceşti termeni nu pot fi utilizaţi decât dacă se înţeleg prin **niveluri**, ca în sensul cuvântului **etaj**, structurile care există la nivelul respectiv. Noi credem, de mult timp că este mai just să se vorbească de **părţi ale limbii** (subl. aut.)*". Remarcăm că, pentru discuţia noastră, am utilizat termenul de *nivel* cu sensul de "*totalitate (ansamblu) de elemente linguale corelative şi omogene*" adică de rang înalt.

Un exemplu clar de faze diacronice îl oferă particularităţile de limbă ale monumentelor literare (în sens larg) scrise într-un idiom în diverse epoci. Exemple de faze sincronice pot fi particularităţile dialectelor teritoriale coexistente la un moment dat, opunerea dintre limbajul curent, comun, colocvial şi cel literar (ca faze), dintre faza scrisă şi cea orală etc.

Metodologic, problema cea mai importantă, care decurge din natura foarte complexă a limbii ca fenomen social, este dacă există (ori pot exista) procedee de cercetare comune (universale) pentru toate fazele şi pentru toate nivelele limbii. Fazele e profitabil să se dividă în cele reprezentate exclusiv prin texte scrise şi cele reprezentate şi prin texte orale. Pentru acestea din urmă ar trebui folosite alte proceduri de investigaţie decât pentru fazele de primul fel.

În ce priveşte nivelele diverse ale limbii, ele ar trebui studiate, potrivit specificului lor, prin proceduri diferite. Însă, din istoria disciplinelor lingvistice reiese că, spre deosebire de fazele numai scrise (ca în cazul vechilor limbi indoeuropene, ca sanscrita, vechea greacă, latina, gotica, vechea slavă, limbile anatoliene, toharice etc.), asupra fazelor "*duble*" (simultan, şi scrise şi orale: limbile indoeuropene noi, ca cele romanice, germanice, slave, iranice, neoindiene ş. a.) şi asupra monofazelor (exclusiv orale, ca dialectele unor limbi actuale ori limbile indigene din zonele puţin dezvoltate ale Americii Latine, Africii, Asiei, Oceaniei etc.) atenţia lingviştilor s-a îndreptat de relativ (cu tot apelul, programatic, datorat încă lui Leibnitz de egalizare, în ochii ştiinţei, a tuturor limbilor, cf. *Curs I*, 167 u.) puţină vreme; iar pentru studierea diverselor nivele linguale există şi astăzi proceduri, în esenţă, aceleaşi, cf. metoda comparativă (confruntativă, caracterologică, tipologică) ori combinată cu cea istorică, metode structurale, cantitative (statistico-matematice) etc.

Firește, când se studiază materialul de la diverse nivele pe baza unei proceduri anumite, de pildă a metodei comparativ-istorice, pentru diverse nivele pot exista operaţii speciale sau combinaţii speciale ale acestora, de pildă, varietăţile reconstrucţiilor în fonologie şi sintaxă, în domeniul morfologiei şi al semanticii. Dacă analizăm mai atent ceea ce se cheamă azi metoda comparativ-istorică, putem degaja în ea nu una, ci câteva proceduri, fiecare cuprinzând câteva operaţii. Aceste proceduri sunt destule de variate (comparaţia, stabilirea de corespondenţe, datarea tipologică, reconstrucţia etc.), dar toate converg spre acelaşi scop: refacerea faptelor şi proceselor din epocile trecute de dezvoltare ale unui material lingual. Deci, prin metodă de cercetare a limbii putem înţelege atât o singură procedură, cât şi un ansamblu de proceduri diferite, alcătuite dintr-

una sau mai multe operații.

Chiar o simplă încercare de a analiza un șir de texte dintr-o fază dată și de a clasifica faptele, relațiile etc. existente în ele poate fi numită metoda observației directe și a înregistrării succesive de fapte. Această metodă a fost singura posibilă la începuturile filologiei în lumea antică (Grecia și Roma, apoi Europa timpuriu feudală), ca și în alte centre inițiale de reflecție filologică (vechiul Egipt, Mesopotamia, vechea India și China, Japonia feudală și, poate, America Centrală precolumbiană).

Primele încercări de analiză a limbajului, cum s-a văzut din *Curs I*, aparțin epocii în care s-a inventat scrierea (după F. Engels, în epoca de trecere la societatea divizată în clase, deci la formația sclavagistă), analiza începând la nivel semantic (semn-idee) și extinzându-se, apoi, la cel lexical, morfemic, fonematic (fonoideografic). După apariția și dezvoltarea scrierii, adică a unui sistem grafic ale cărui elementele (semnele) corespundeau elementelor diverselor nivele, observațiile directe se făceau deja asupra textelor scrise. Ca un model de aplicare cu succese strălucite a metodei observației pot servi realizările filologiei indiene vechi: o descriere consecventă a câtorva nivele ale sanscritei (acolo, chiar termenul echivalent cu cel de *gramatică* însemna "*descompunere, triere, analiză*"). Elaborarea unui sistem destul de perfect de scriere silabică și descrierea riguroasă a fonologiei (statice și dinamice) și a morfologiei (inclusiv, a flexiunii și derivării), iar după aceea operele lexicografice solide au fost, în India, rezultatul tocmai al observării nemijlocite a textelor sanscrite.

Când se observă direct materialul câtorva faze sincronice și diacronice ale unei limbi sau ale multora (dar, în primul rând, înrudite și monotipice), metoda observării directe se converteşte treptat în metoda confruntării, comparării (sau a studiului paralel al limbilor), care a dus la elaborarea bazelor tipologiei lingvistice și a așa-numitei clasificări tipologice a limbilor lumii. Dacă ne folosim pentru studierea unei limbi de gramatici și dicționare gata elaborate, suntem nevoiți și acum să ne folosim de contemplare. Aceasta constă în segmentarea succesivă a textului, în delimitarea mărimilor de bază (a elementelor nivelelor manifestate în text), în clasificarea (analiza) elementelor și în formularea regulilor de combinare posibilă pentru producția de noi texte (sinteză). Scopul final al contemplării este descrierea în detaliu a unei anumite faze linguale.

Până în prezent încă nu există vreo clasificare unanim admisă, suficientă și consecventă, a metodelor lingvistice (respectiv, a procedurilor, operațiilor și procedeelor). Cum se știe din istorie, lingvistica propriu-zisă s-a separat din complexul disciplinelor filologice în urma unei fericite

întâlniri dintre viziunea și abordarea istorică a limbilor cu studierea comparativă a lor (denumirea inițială a fost aceea de metodă comparativă, cf. germ. *die vergleichende Methode*, fr. *la méthode comparée*, engl. *the comparative method*, rus. *sravnitel'nyj metod*, pol. *metoda porównawcza* etc.) și mai apoi, comparativ-istorică.

În acord cu metoda și noua, pe atunci, știință a fost numită lingvistică comparată, după modelul anatomiei comparate, la vremea aceea deja general cunoscută. Dar cea mai de seamă descoperire de la hotarul veacului al XVIII-lea și al XIX-lea a fost nu simpla confruntare sincronică a diverselor fapte linguale și a diverselor limbi, ci *istoricismul*, metoda istorică (diacronică) de studiere a faptelor și limbilor, respectiv, a familiilor genetice ale acestora în evoluție. S-a conștientizat mai întâi faptul că fiecare limbă își are istoria sa, iar după aceea că orice comparare a limbilor își poate avea (și trebuie să aibă) o perspectivă istorică. Se poate urmări cum metoda în discuție s-a dezvoltat pas cu pas din studiul istorico-fololgic al textelor scrise, încât își datorează mai toate procedurile și operațiile filologiei formale (v. *Curs I*, 200-201).

În istoria lingvisticii cea mai importantă a fost și încă este evaluarea metodelor (fie a celor care pleacă de la părți la întreg, respectiv, de la calitate la cantitate, de la efecte la cauze, precum inducția, analiza, naturalismul, atomismul, experimentul, calitativismul, feno(meno)grafia, fie a celor care pleacă de la întreg la părți, respectiv, de la cantitate la calitate, de la cauze la efecte, precum deducția, sinteza, schematismul (adică, formalizarea, modelarea), structuralismul, observația, etiologia, cantitativismul) după scopul lor final: descrierea faptelor față de "*reînnoirea*" lor (descriere + reconstrucție). Firește, fără o descriere amănunțită prealabilă nu poate fi vorba de reconstrucția faptelor. Ca atare, descrierea și reconstrucția pot fi considerate ca două trepte succesive ale cercetării.

Este nevoie, însă, să avertizăm asupra conținutului acestor termeni. Când descriem sincronic un fenomen, noi mai întâi îl analizăm, îi constatăm caracteristicile, apoi, în urma acestei constatări, îi dăm o definiție fenomenului respectiv, altfel spus, îi stabilim coordonatele în timp și spațiu. Când, însă, este vorba de un fenomen atât de complex, cum este limbajul uman, avem de-a face nu numai cu ceea ce există (este prezent), ci și cu ceea ce e posibil la crearea de texte încă neproduse, adică cu realizatul și realizabilul. Astfel, orice gramatică (descriere gramaticală) a unei limbi se bazează sau, mai exact, se poate baza pe constatabilul din textele linguale și pe construibilul cu ajutorul "*regulamentului*" limbii.

Această completare a *constatațiilor* (a celor constatate în texte deja existente real) poate fi numită drept *construcții*, pentru a le deosebi clar de *reconstrucții*, acestea efectuate în cercetările lingvistice istorice (diacronice). Până la formarea metodei comparativ-istorice la începutul veacului al XIX-lea, reconstrucția (restituirea, restabilirea ş. a.) era deja practicată în textologie (ca şi în istoria literată).

În sensul larg al termenului, se poate considera că recurgerea la reconstrucție înseamnă deja o dispunere a faptelor după cronologia lor relativă atunci când, dintr-un set de variante ale unui element lingual, una se dovedeşte primară sau cea mai veche. În sens restrâns, reconstrucția acoperă numai ceea ce nu este atestat documentar: elemente şi construcții care, în cercetările speciale, figurează sub asteriscuri (cf. **esmi*, ca sumă a corespondențelor dintre hitit. *esmi*, v. gr. *eimi*, sanscr. *ámi*, v. lit. *esmè*, v. sl. *jesmi* etc.).

Totuşi, împărțirea metodelor în descriptive şi reconstructive, legată de opunerea, adesea nejustificată, a lingvisticii descriptive, sincronice, statice, sistematice sau structurale lingvisticii istorice, diacronice, comparative, dinamice, "*atomiste*", evolutive ş. a. este destul de disproporționată, căci sub termenul generic de *metode descriptive* se reuneşte un număr foarte mare de proceduri şi operații foarte variate, iar sub cel de *metode de reconstrucție* li se opun doar proceduri ca reconstrucția interlinguală, reconstrucția internă sau interfazală cu dispunerea sau datarea topologică a faptelor în limitele unei limbi, analogia interlinguală, adică folosirea analogiilor în evoluția unei limbi (sau a câtorva diferite) pentru refacerea evoluției unei altei limbi. În ce priveşte lingvistica propriu-zis istorică sau diacronică, în care nu se aplică reconstucțiile, ci se dă numai o descriere a schimbărilor în timp şi în spațiu, metodele ei trebuie încadrate, şi ele, la cele descriptive. Deci, din ciclul procedurilor descriptive nu pot fi eliminate procedurile descrierii diacronice.

Aşa-numitele metode descriptive sunt atât de eterogene şi de deosebite una de alta, încât reunirea lor sub acelaşi nume de mai sus poate da naştere la obiecții îndreptățite. Ce poate fi comun, bunăoară, între metoda de cartografiere din dialectografie şi geografia lingvistică, cea statistică, utilizată pentru studiul particularităților vorbirii individuale (ale idiostilului) în stilistică, metoda confruntativă din tipologia structurală şi, în fine, metoda experimentală sau, mai exact, instrumentală din fonetică ? Cartografierea constă, de regulă, în fixarea tuturor nivelelor limbii pe hărți geografice cu ajutorul isogloselor, a anumitor arii prin culori convenționale etc. Se înțelege că pe harta unui anumit teritoriu pot fi trasate, conturate

isoglose atât sincronice, cât şi diacronice ale unor nivele diferite. Fixarea materialului pe hărți se poate face conform principiului semasiologic ori onomasiologic, adică în funcție de diversele sensuri ale unui cuvânt ori în funcție de cuvintele care denumesc aceeaşi realitate (obiect, fenomen, proces, relație ş. a.). Trasarea în sine de isoglose are un caracter descriptiv, dar ea poate servi ca bază pentru o interpretare istorică sau comparativă ulterioară.

Înainte ca pentru traducerea mecanică (automată) să se fi aplicat, la studiul materialului lingvistic, procedee strict matematice (îndeosebi din discipline matematice ca teoria probabilității, teoria mulțimilor, teoria informației, logica matematică), s-au folosit procedeele statisticii, cunoscute în istoria lingvisticii sub numele de metodă statistică sau metodă de calcul. Evident, numeroşi cercetători nu s-au mai putut mulțumi cu constatări "*intuitive*" de tipul "*des (frecvent)*" şi "*rar*", mai ales când nu mai era vorba de un singur text, ci de inventarul ori "*regulamentul*" limbii.

Fireşte, era greu de efectuat calcule exacte prin numărarea obişnuită, comună. Prin deceniul al 5-lea al veacului XX maşinile electronice de calcul rapid au produs o adevărată cotitură în studiul statistic al faptelor de limbă, aşezând investigarea frecvențelor relative şi a combinabilității (combinatoricii) elementelor pe un teren solid. Îndoielile şi reproşurile despre lipsa unor "*momente calitative*" în studiul statistic al faptelor limbii ori despre imposibilitatea unei "*interpretări calitative*" a datelor cantitative obținute de statistica lingvistică par a nu-şi fi avut temeiul cuvenit.

Cum au arătat, printre alții, R. Jakobson şi M. Halle, în studiul stilului (şi al limbii) individual(e) al(e) unui scriitor sau chiar al unei singure scrieri beletristice, de pildă, determinarea exactă pe bază de calcule a raportului dintre metafore şi metonimii (asociații prin similaritate şi contiguitate, care, cum vom vedea, în concepția lui R. Jakobson se distribuie pe cele două axe fundamentale ale limbajului, cea paradigmatică şi cea sintagmatică, cu opoziții pe una şi contraste pe cealaltă) poate fi foarte importantă pentru definirea acelui stil (acelei "*limbi*").

Confruntarea sau comparația este o procedură ce decurge din sau, mai exact, este strâns legată de observare. Ea constă în studierea paralelă a unor faze diverse ale aceleiaşi limbi, a unor limbi diferite (înrudite îndeaproape sau mai de departe ori neînrudite, monotipice sau heterotipice). Pentru a realiza comparația, să zicem, a două limbi este nevoie de un *fundamentum comparationis*, a unei baze de comparație, adică a unor trăsături comune nivelelor comparate. După delimitarea trăsăturilor identice

sau similare (prima etapă a comparației), se poate trece la stabilirea trăsăturilor necorelabile sau a celor specifice fiecăreia din acele limbi (etapa a doua a comparației). Ca bază de comparație poate servi nu numai ansamblul trăsăturilor comune amânduror limbilor, ci o treia limbă naturală, genetic ori tipologic apropiată lor, eventual, o limbă "*ideală*" special elaborată.

Comparația este o întregire și prelungire importantă a procedurilor descriptive. Ea se utilizează pe larg pentru achiziția și investigarea materialului aloglot. Pe ea se întemeiază tipologia limbilor (clasificarea tipologică a lor, în toate versiunile mai importante elaborate până acum și de care ne vom ocupa la locul potrivit). Prelucrarea statistică, mai larg, cantitativă a materialului de limbă este o pregătire pentru automatizarea procesului de cercetare, cu tehnică modernă, a "*recod(ific)ării informației*". Orice caracterizare cantitativă a faptelor de limbă poate fi privită ca o descriere a lor, dar care nu anulează alte descrieri, ci, dimpotrivă, le completează pe acestea din urmă.

Până la anume punct, etapele de investigare a materialului lingual poate fi asemuită cu rezolvarea unei probleme de matematică. În aceste etape metoda de cercetare corespunde programului, procedura - algoritmului, operațiile izolate - operatorilor elementari. Astfel, de exemplu, metoda comparativ-istorică este, în fond, un vast program de cercetare, compus din anume proceduri-algoritmi. Cum o spune însăși denumirea, în ea se îmbină studierea paralelă a unui material de limbă heterosistemic, aparținător la limbi diferite sau la faze diferite ale aceleiași limbi, deci practic comparația (sau, mai specializat și mai potrivit, confruntarea) cu abordarea istorică a acestuia.

Dar acestea sunt numai două părți cele mai importante ale programului, care cuprinde, pe scurt, proceduri-algoritmi:

a) analiza sistematică a faptelor drept componente ale unor sisteme determinate, de pildă compararea pronumelor personale în diverse limbi indoeuropene;

b) dispunerea faptelor după cronologia lor relativă sau datarea topologică;

c) (în cazul limbilor înrudite) se pot stabili, la fiecare nivel, corespondențe sistematice, de pildă slav. *z* - grec. *g* - lat. *g* - got. *k* - sanscr. *h* ș. a.; slav. *u* - grec. *y* - lat. *u* - got. *u* - sanscr. *u* ș. a.;

d) dacă în studiul diacronic paralel al limbilor se constată următoarea succesiune: cu cât se merge înapoi mai departe de la un punct dat de pe linia timpului și se află cu atât mai multe fapte comune la fiecare

nivel (convergența retrospectivă), aceasta înseamnă că avem de-a face cu idiomuri înrudite, adică, cu variante diacronice și diatopice (dispuse în locuri diferite) ale uneia și aceleiași limbi de bază, primare;

e) acum se poate trece la reconstrucții, adică la completări ipotetice ale materialului atestat sau ale stadiilor parcurse în dezvoltarea unei limbi și, respectiv, ale limbilor de diverse grade de înrudire (subgrupe, grupe, subfamilii, familii, formații); de pildă, pe baza formelor pronumelui personal singular de persoana a II-a: rus. *ty* - arm. *du* - got. *yu* - lat. *tū* - sanscr. *twam* (dintre care, prin procedura b), forma latină e mai arhaică ca gotică, armeană, rus., dar forma attică *sy*, provenită din mai vechea formă oblică **twe*, este "*mai tânără*" ca cea rusească, deși, evident, aceasta din urmă datează din primele veacuri, XI-XIII, ale mileniului trecut, iar cea grecească exista deja în secolul al V-lea a. e.) se poate reconstrui protoforma **tu* + *em*; pe baza sârb. *jesi*, bulg. *si*, ceh. *jsi*, v. sl. *jesi* se poate reface forma slavă comună **jesi*, care corespunde i. - e. comun **éssi* etc., f) procedura de reconstrucție se poate verifica prin așa-numita reconstrucție de control (sau experimentală); astfel, având formele verbale romanice: sp. 1) *amo*, 2) *amas*, 3) *ama*, ital. 1) *amo*, 2) *ami*, 3) *ama*, franc. 1) (j')*aime* 2) (tu) *aimes*; 3) (il) *aime* etc., putem reconstrui paradigma romanică primitivă: **amo*, *amas*, *ama*, dar nu putem reface paradigma latină amō, *amās*, *amat*, cel puțin în forma persoanei a III-a sing. indicativ prezent activ ș. a. Așadar, toate reconstrucțiile comparativiste comportă anumite restricții, explicabile prin aceea că nu toate formele din protolimbă s-au păstrat în variantele ei diacronice și diatopice de mai târziu. Posibilitățile reconstrucției mai sunt limitate, apoi, prin contacte și interferențe (influențe) interlinguale, precum și prin factorii interferenței intra-linguale (inducție, analogie gramaticală, contaminare lexicală).

Deci, orice metodă sau program de cercetare constă din câteva proceduri, iar fiecare procedură, din câteva operații. Fiecare disciplină lingvistică folosește pe larg cele mai variate metode speciale de investigare a materialului la toate nivelele, fără ca ele să se excludă, ceea ce nici n-ar fi de dorit la complexitatea limbii. (Pentru ansamblul problemei, cf. *Metod. Pyt., passim*, în special O. S. Melnyčuk, *Pryncypy včyrennja pryrody movy [= Principii de studiere a naturii limbii*], p. 24-35, ca și A. O. Bileckyj, *Osnorny metody doslidžennja v sučasnomu movoznavstvi [= Metode de bază de cercetare în lingvistica contemporană]*, p. 12-23).

SECȚIUNEA a II-a:

"NAȘTEREA" LINGVISTICII MODERNE. CONTINUITĂȚI, TRANZIȚII ȘI INOVAȚII

§ 1. GRAMATICILE GENERALE (RAȚIONALE) ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Le discutăm şi aici (după ce ne-am ocupat, insistent, de ele în *Curs I*, capitolul Ivănescu, *Lingvistica în secolele XVII şi XVIII*, p. 314 u.), pentru a arăta că marile curente din gândire şi din ştiințe, care au "ghidat" într-o măsură sau alta, chiar însemnată, constituirea şi evoluția lingvisticii, cu toată autonomizarea ei, nu pot fi evitate sau ignorate de către aceasta (în cazul de față, logismul şi raționalismul care polemiza, încă de la începutul secolului XVII, cu empirismul acesta una din sursele viitoarelor psihologii ale limbajului şi a psihologiei limbajului).

Am discutat, pe larg chiar, în *Curs I*, 192 u., "*decăderea*" pe care o vor suferi în acest secol gramaticile universale dominante în veacurile XVII-XVIII, anunțând şi cotiturile urmate de lingvistica veacului trecut față de cea anterioară. Un "*hiatus*" total între ele nu se poate susține însă, în ciuda unor opinii în acest sens. Deja M. Brèal încercase, la 1868, s• găsească o "*punte*" de legătură între gramatica generală (şi ea, prin forța lucrurilor, comparativ-tipologică până la un punct) şi cea istorico-comparativă: devreme ce urmărește "*raporturile existente între operațiile spiritului nostru şi formele limbajului, cum putea ea [cea din urmă] să se găsească în opoziție cu o ştiință al cărei obiect era analiza acestor forme ?*" (Mounin$_1$, 222, care mai observă că "*unul din caracterele eclantante ale secolului al XX-lea este întoarcerea la lingvistica* ***generală*** *(s. aut.), adică, la generalizările despre limbaj care în secolul al XIX-lea erau din ce în ce mai interzise, după Silvestre de Sacy, din cauza amintirii Gramaticii generale de la Fort-Royal*").

Firește că în secolul al XX-lea teorii lingvistice nu au lipsit, dar eterogenitatea lor nu se mai explică decât parțial prin fidelitatea față de problematica din gramaticile generale şi prin aprofundarea ei, iar teoriile cu

care vom avea de-a face vor însemna tot atâtea subordonări ale lingvisticii față de alte științe. Heinz, 127-128, afirmă, pe bună dreptate, că primii comparatiști nu au urmărit un scop lingvistic în sine: ei au preluat "*programul filozofilor*" din veacul al XVIII-lea 1) de creare a gramaticii universale și 2) de "*ajungere*" la începuturile limbajului și, implicit, ale spiritului, mai larg, psihicului uman. Nemaifiind, însă, filozofi și mai ales înarmându-se, în fine, cu o metodă adecvată de descriere și analiză, metodă universală și obiectivă, garantând sistematica și testarea rezultatelor, încercarea lor de 1) "*a neutraliza*" varietatea, tot mai uimitoare, a tipurilor de limbi descoperite, prin găsirea unui punct de origine comun tuturora și evoluat conform aceloraşi legi și 2) de a reconstrui "*protolimba*" și, prin ea, gândirea și spiritul primare, a dat rezultate neașteptate, ducând la o nouă lingvistică, psihologică, biologică și diacronică, în locul celei logice, raționale și sincronice de dinainte; direcția psihologică și, parțial (căci în veacul al XX-lea tocmai partea aceasta din programul lui W. von Humbolt va fi, printre altele, uitată) cea sociologică pornesc încă de la Leibniz și, mai ales, de la Herder (v. *Curs I*, 180-181).

Continuitatea dintre epoci o vom confirma și altfel (v. *infra*). Aici ne vom referi la opinia lui De Mauro, 82-89, care, deși laudă fără rezerve efortul lui H. Arens de a dovedi că "*între secolul al XVIII-lea și secolul al XIX-lea nu există nici o prăpastie, nici o revoluție, ba dimpotrivă, există o profundă continuitate*" între teorii și cercetări, deplânge distrugerea, în veacul al XX-lea, a oricărei urme și amintiri a filozofiei limbajului din cele două veacuri precedente (și din cauza "*tăcerii*" lui I. Kant; de unde "*sărăcirea culturală și de idei a lingvisticii științifice*" pe la mijlocul acelui secol): aceasta, în loc să studieze "*caracteristicile limbilor*" drept "*ansambluri de semnificații și funcții sintactice*", "*și-a trădat complet idealurile și motivele care-i dăduseră naștere*" și a devenit "*evident anti-sintactică și anti-semantică*".

Autorul vede aici un paradox evident: interesul pentru faptele linguale se născuse și se întărise în secolele XVII și XVIII tocmai în măsura în care *ideile lingvistice raționaliste intrau în criză și erau înlocuite treptat de o nouă concepție despre limbă; după două secole, aristotelismul s-a răzbunat*: beneficiind de lipsa de interes a filozofilor pentru problemele lingvistice și ale lingviștilor pentru problemele de natură *sintactico-semantică* și pentru interpretările generale, *el s-a instalat din nou în conștiința celor ce cultivau lingvistica, prin intermediu celor mai celebre și mai masive manuale de gramatică istorică* (s. ns.)", căci programul schițat de W. von Humbolt pentru cercetarea "*formei interne*" a limbilor, adică a

structurilor mentale și sociale ale populațiilor de o anume limbă, s-a dovedit irealizabil în secolul al XIX-lea. Mai mult, fobia acestui secol pentru sens, pentru semantică și sintaxă ar fi dus prin "*reînscăunarea aristotelismului*" și la prelungirea descrierilor teoretice gramaticale *scolastice*, "*vlăguite*" și "*corupte*" de atâtea repetări după modelul raționalist de la Port-Royal (*Ib.*, 85-86).

Dacă autorul acuză de logicism gramatica istorico-comparativă, să vedem dacă nu cumva gramaticile generale nu au fost și ele "*contaminate*" de spiritul dominant al veacului XIX, de evoluționism și biologism, ba chiar de psihologism. Este drept că Fr. Bopp și W. von Humbolt vor recunoaște, deschis, că au fost influențați în mare măsură de lucrările din 1801-1805 ale lui A. F. Bernhardi, un fel de sinteză și "*bilanț*" al filozofiei limbajului și al gramaticilor universale din secolele XVII-XVIII. Dar, cu toate acestea, ca și cu toată însemnătatea și modernitatea excepțională ale doctrinei humboldtiene (mai puțin influentă în veacul XIX decât în secolul XX, cf. Mounin, 190-191), în fine, cu toată renașterea și proliferarea, în diverse țări, sub influența lui Im. Kant și Ch. Wolf, a lucrărilor de gramatică filozofică în prima jumătate a secolului al XIX-lea (v. Drăganu 19-20; Pisani, 92-95, unde perspectivele gramaticilor generale sunt examinate și pentru veacul trecut), la hotarul secolelor XVIII și XIX se acumulaseră prea multe fapte, observații, constatări, ipoteze și cercetări concrete privind diversitatea tipologică, concordanțele genetice și afinitățile de structură ale idiomurilor, pentru ca tot acest material enorm și teoriile din juru-i să mai poată încăpea în "*patul procustian*" al lingvisticii raționale, cadru fixat de Bernhardi astfel: "*Lingvistica sau gramatica filozofică este* ***știința formelor absolute ale limbii*** *(s. ns.)*".

Într-un secol în care se compara totul și se dorea, ca necesară progresului, clasificarea realității, a experienței și cunoașterii umane, în fine, elucidarea legilor de evoluție (deocamdată) ale naturii, (mai târziu, și) ale societății, descoperirea sanscritei și a gramaticii lui Pāṇini a fost factorul ultim și suficient care a determinat cotitura bruscă și netă spre crearea metodei comparativ-istorice și a principiilor de bază ale ei (Saussure, CLG, 14, credea chiar că fără acest factor, ce ține mai mult de întâmplare decât de vreun determinism, nu s-ar fi putut crea metoda în discuție). Într-o asemenea atmosferă și orientare a științei întregi, gramaticile filozofice (mai ales cele pregnant *prescriptive* și *normative*, nemaivorbind de intenția lor generală de a pune de acord limba cu rigorile logicii) nu mai puteau supraviețui; aceasta, chiar dacă ele au fost continuate până în veacul nostru și chiar dacă lui Husserl, cu a sa "*fenomenologie a vorbirii*" atât de influentă

care vom avea de-a face vor însemna tot atâtea subordonări ale lingvisticii față de alte științe. Heinz, 127-128, afirmă, pe bună dreptate, că primii comparatiști nu au urmărit un scop lingvistic în sine: ei au preluat "*programul filozofilor*" din veacul al XVIII-lea 1) de creare a gramaticii universale și 2) de "*ajungere*" la începuturile limbajului și, implicit, ale spiritului, mai larg, psihicului uman. Nemaifiind, însă, filozofi și mai ales înarmându-se, în fine, cu o metodă adecvată de descriere și analiză, metodă universală și obiectivă, garantând sistematica și testarea rezultatelor, încercarea lor de 1) "*a neutraliza*" varietatea, tot mai uimitoare, a tipurilor de limbi descoperite, prin găsirea unui punct de origine comun tuturora și evoluat conform aceloraşi legi și 2) de a reconstrui "*protolimba*" și, prin ea, gândirea și spiritul primare, a dat rezultate neașteptate, ducând la o nouă lingvistică, psihologică, biologică și diacronică, în locul celei logice, raționale și sincronice de dinainte; direcția psihologică și, parțial (căci în veacul al XX-lea tocmai partea aceasta din programul lui W. von Humbolt va fi, printre altele, uitată) cea sociologică pornesc încă de la Leibniz și, mai ales, de la Herder (v. *Curs I*, 180-181).

Continuitatea dintre epoci o vom confirma și altfel (v. *infra*). Aici ne vom referi la opinia lui De Mauro, 82-89, care, deși laudă fără rezerve efortul lui H. Arens de a dovedi că "*între secolul al XVIII-lea și secolul al XIX-lea nu există nici o prăpastie, nici o revoluție, ba dimpotrivă, există o profundă continuitate*" între teorii și cercetări, deplânge distrugerea, în veacul al XX-lea, a oricărei urme și amintiri a filozofiei limbajului din cele două veacuri precedente (și din cauza "*tăcerii*" lui I. Kant; de unde "*sărăcirea culturală și de idei a lingvisticii științifice*" pe la mijlocul acelui secol): aceasta, în loc să studieze "*caracteristicile limbilor*" drept "*ansambluri de semnificații și funcții sintactice*", "*și-a trădat complet idealurile și motivele care-i dăduseră naștere*" și a devenit "*evident anti-sintactică și anti-semantică*".

Autorul vede aici un paradox evident: interesul pentru faptele lingvale se născuse și se întărise în secolele XVII și XVIII tocmai în măsura în care *ideile lingvistice raționaliste intrau în criză și erau înlocuite treptat de o nouă concepție despre limbă; după două secole, aristotelismul s-a răzbunat*: beneficiind de lipsa de interes a filozofilor pentru problemele lingvistice și ale lingviștilor pentru problemele de natură *sintactico-semantică* și pentru interpretările generale, *el s-a instalat din nou în conștiința celor ce cultivau lingvistica, prin intermediu celor mai celebre și mai masive manuale de gramatică istorică* (s. ns.)", căci programul schițat de W. von Humbolt pentru cercetarea "*formei interne*" a limbilor, adică a

structurilor mentale și sociale ale populațiilor de o anume limbă, s-a dovedit irealizabil în secolul al XIX-lea. Mai mult, fobia acestui secol pentru sens, pentru semantică și sintaxă ar fi dus prin "*reînscăunarea aristotelismului*" și la prelungirea descrierilor teoretice gramaticale *scolastice*, "*vlăguite*" și "*corupte*" de atâtea repetări după modelul raționalist de la Port-Royal (*Ib.*, 85-86).

Dacă autorul acuză de logicism gramatica istorico-comparativă, să vedem dacă nu cumva gramaticile generale nu au fost și ele "*contaminate*" de spiritul dominant al veacului XIX, de evoluționism și biologism, ba chiar de psihologism. Este drept că Fr. Bopp și W. von Humbolt vor recunoaște, deschis, că au fost influențați în mare măsură de lucrările din 1801-1805 ale lui A. F. Bernhardi, un fel de sinteză și "*bilanț*" al filozofiei limbajului și al gramaticilor universale din secolele XVII-XVIII. Dar, cu toate acestea, ca și cu toată însemnătatea și modernitatea excepțională ale doctrinei humboldtiene (mai puțin influentă în veacul XIX decât în secolul XX, cf. Mounin, 190-191), în fine, cu toată renașterea și proliferarea, în diverse țări, sub influența lui Im. Kant și Ch, Wolf, a lucrărilor de gramatică filozofică în prima jumătate a secolului al XIX-lea (v. Drăganu 19-20; Pisani, 92-95, unde perspectivele gramaticilor generale sunt examinate și pentru veacul trecut), la hotarul secolelor XVIII și XIX se acumulaseră prea multe fapte, observații, constatări, ipoteze și cercetări concrete privind diversitatea tipologică, concordanțele genetice și afinitățile de structură ale idiomurilor, pentru ca tot acest material enorm și teoriile din juru-i să mai poată încăpea în "*patul procustian*" al lingvisticii raționale, cadru fixat de Bernhardi astfel: "*Lingvistica sau gramatica filozofică este* ***știința formelor absolute ale limbii*** *(s. ns.)*".

Într-un secol în care se compara totul și se dorea, ca necesară progresului, clasificarea realității, a experienței și cunoașterii umane, în fine, elucidarea legilor de evoluție (deocamdată) ale naturii, (mai târziu, și) ale societății, descoperirea sanscritei și a gramaticii lui Pāṇini a fost factorul ultim și suficient care a determinat cotitura bruscă și netă spre crearea metodei comparativ-istorice și a principiilor de bază ale ei (Saussure, CLG, 14, credea chiar că fără acest factor, ce ține mai mult de întâmplare decât de vreun determinism, nu s-ar fi putut crea metoda în discuție). Într-o asemenea atmosferă și orientare a științei întregi, gramaticile filozofice (mai ales cele pregnant *prescriptive* și *normative*, nemaivorbind de intenția lor generală de a pune de acord limba cu rigorile logicii) nu mai puteau supraviețui; aceasta, chiar dacă ele au fost continuate până în veacul nostru și chiar dacă lui Husserl, cu a sa "*fenomenologie a vorbirii*" atât de influentă

în lingvistică (cum crede Jakobson, II, 15: "*clasificarea asociațiilor care au jucat un rol de importanță supremă în analiza structurală a limbajului*" își găsește un suport eficace în fenomenologia asociațiilor elaborată de Husserl și școala sa), ideea unei gramatici universale de tipul cel din secolele XVII-XVIII i se părea infailibilă (cf. Loja, 34).

Ele au căzut în desuetudine, fie de la sine, fie prin ignorare, fie prin critici deschise, acestea pornite încă din sec. al XVII-lea și chiar din Franța, fidelă proiectului de ameliorare a lor, dar intolerabilă la apriorism (și refractară, din această cauză, îndeosebi în raport cu "*filozofia*" germană până la un punct și față de istoricismul lingvisticii din veacul al XIX-lea, cf. Mounin$_I$, 222). Totuși, ele nu pot fi, nici sau mai ales astăzi, condamnate, respinse ori ignorate în bloc și total (cum am arătat în *Curs I*).

Cercetând mai atent unele dintre ele, noi credem că gramaticile raționale sau filozofice, mai ales cele receptive și influențate de direcțiile prioritare și puternic autoritare ale gândirii științifice din veacul al XIX-lea (evoluționism, biologism, psihologism, respectiv, romantism și pozitivism), au fost "*la un pas*" de găsirea, pe propriul lor făgaș, a căilor și soluțiilor pentru a depăși "*impasul*" ori chiar "*criza*" în care se consideră că au ajuns și au rămas izolate. În câteva dintre ele chiar s-a încercat soluționarea contradicțiilor acumulate în plan factologic (empiric), epistemologic și metodologic, de exemplu, între tipul logic unic de limbaj și diversitatea, tot mai mare și mai frapantă, a limbilor, între sisteme și norme rigide, pe de o parte, și úzurile (socotite ca deviatoare și degradante), pe de alta, între cartezianism și nominalism, între natura (determinarea) socială a cuvântului-semn și utilizările individuale variate ale lui, între gândire (categorii semantice universale apriorice) și afect drept conținut al limbajului, între inducție și deducție etc.

Deja la Bernhardi, cum am și anticipat (dar vezi Drăganu, 19-20); *Istorija*, I, 23-24), găsim o schiță de structură a lingvisticii și de principii ale ei care va rămâne în multe privințe tradițională pentru veacul al XIX-lea. Conform principiului istoric, limba, născută din necesitățile rațiunii, se dezvoltă pe baza unor legi obligatorii, dar în mod inconștient, îndreptându-se fatalmente spre degradare; principiul filozofic obligă la conceperea limbii drept un produs finit. Ne putem da ușor seama că gramatica generală se afla aproape de sesizarea și postularea unor concepte corelative precum "***stare***", mereu "*aceeași*" în virtutea unor categorii semantice presupuse aproric ca stând la baza limbii, vs. "***schimbare***", ca *sistem* de principii și legi generale de organizare, mereu perturbat de *úzuri* greșite, deci vs. *evoluție* (*reorganizare*) etc.

O primă exemplificare ne va arăta că gramatica trebuia și putea să evolueze spre o semiotică lingvistică ca cea din veacul al XX-lea. Manualul-schiță de gramatică universală (în original: *Načertanie vseobščej grammatiki...*), tipărit la S. Petersburg pentru "*gimnaziile imperiului rus*" în a. 1812 de ***Ludwig Heinrich JAKOB*** (1759-1827), filozof, economist, jurist și filolog german stabilit în Rusia, anticipează în mod surprinzător (înainte ca în Germania să fi apărut și să ajungă cunoscute, acolo și aiurea, impresionantele opere ale lui W. von Humbolt) multe elemente din teoriile lui F. de Saussure, L. Hjelmslev, A. Martinet etc. După textele din ea reproduse în crestomația lui Berjozin$_I$, 42-48, ne dăm seama, fără echivoc, că în ea limba este definită prin *semn* ca *sistem de semne verbale convenționale*; se arată superioritatea și universalitatea sistemului lingual, grație unor imense avantaje cum este caracterul *discret* al semnificantului în raport cu alte sisteme semiotice; se distinge (înaintea lui von Humbolt) între *limbă* (rus. *jazyk*, glosat de autor prin germ. *sprechen*) și *vorbire* (rus. *reč*, germ. *reden*).

Se afirmă, aici, cum am zice astăzi, principiul economiei linguale în articularea limbii. Gândirea nu este identificată cu limba, aceasta fiindu-i suport formativ și vehicul. Se distinge, apoi, clar, sunetul de literă ("*semnele scrise nu au nici o înrudire cu obiectul notat*"), distincție cu atât mai remarcabilă, cu cât, în ciuda a ceea ce crede Mounin$_I$, 169 (cum că această remarcabilă nevoie s-ar fi *realizat*, cel puțin în Apusul Europei, abia spre jumătatea sec. al XIX-lea). De Courtenay, II, 261, cerea, la aproape un secol după aceea, cu toată insistența, o asemenea separare (din aceste motive, vom face ca raporturile dintre limbajul oral și cel scris să nu ne scape, inclusiv din perspectivă psiholingvistică, în caracterizarea chiar a celor mai importante doctrine și școli). Este intuită noțiunea de *sunet-tip* și numărul limitat al lor. Este scoasă în evidență puterea creatoare a limbilor în derivarea unui număr mare de cuvinte de la rădăcini primare. Limba are o "*materie*" sau un "*conținut*", și anume cuvintele, și o "*formă*", prin care Jakob înțelege "*modul de funcționare a cuvintelor*", legile formei diferind de la o limbă la alta; în sintaxă contează nu atât propozițiile ca expresii ale judecăților, cât relațiile constitutive din interiorul lor. Depășindu-și net timpul, această lucrare a fost curând interzisă în gimnazii, iar autorul a fost... expulzat din Rusia țaristă.

Înainte de a continua paragraful de față, să ne mai reamintim o dată că "*Studiul istoriei oricărei științe concrete comportă cel puțin două dificultăți obiective. Mai întâi, ne pândește pericolul de modernizare a științei trecutului, în al doilea rând, s-ar putea ca în aceasta să nu*

observăm ideile şi metodele noi de cercetare" (*Gramm. konc.* 127). Totuşi, ceea ce vom lua în discuţie mai jos ni se impune mai ales pentru ideea fertilităţii (fie aceasta şi fără urmări) aduse gramaticilor raţionaliste prin pătrunderea în ele (şi prin interferenţa cu orientarea lor dominantă, cea logică), pe de o parte, *a punctului de vedere istoric* propriu-zis, aplicat adică la evoluţia unei limbi istorice concrete în legătura cu istoria poporului respectiv (şi, ca atare, mai nuanţat decât la A. F. Bernhardi, la care principiul istorismului, prezent deja, viza doar dezvoltarea *în genere*, de la înflorire la decadenţă, a limbajului), pe de alta, *a concepţiei biologice asupra limbii*.

În al treilea rând, este neîndoielnic că metoda comparativ-istorică (care, oricum nu epuizează lingvistica ştiinţifică, cf. Vraciu$_1$, 9) a fost împrumutată din ştiinţele naturii, mai exact din biologie şi din paleontologia comparată. Ca atare, ea implica, de la bun început, conceptul de *sistem*, cunoscut, de altfel, şi înainte logicienilor şi numai sporadic lingviştilor (de pildă, lui James Harris, cf. *Le langage*, Paris, 1973, p. 492). Preluat sub denumirea de *organism natural* deja de Fr. Von Schlegel, care îl asimilează cu cel de *structură internă* a limbilor, cerând crearea, după modelul anatomiei comparate, a unei *vergleichende Grammatik*, şi apoi de comparatişti (la Bopp, de pildă, *organism* înseamnă nu numai o funcţie a organismului viu, luat ca specie, nu ca individ, ci şi "*sistem lingvistic*" = morfologic), conceptul va trece prin extremismul lui A. Schleicher. La neogramatici (la Paul, 48 u., limba este un "*organism psihic*"), conceptul dat va fi, totuşi, într-un fel "*diluat*" şi decăzut din drepturi, până ce Saussure îi va acorda locul central meritat într-o viziune teoretică statică a limbii (cf. Coşeriu$_2$, 43 u., 235 u., mai ales 259-260; Coşeriu$_6$, 145, 149-153).

Un loc propriu şi un tratament adecvat i-ar fi acordat noţiunii de *sistem* tocmai gramatica generală, care îşi propunea să descopere "*bazele a ceea ce e comun tuturor limbilor, ca şi principalele deosebiri dintre ele*", dacă ea ar fi colaborat cu ori ar fi profitat de rezultatele lingvisticii tipologice (iniţiată încă de Adam Smith, cum a demonstrat Coşeriu$_4$, 117-130, mai ales 119 u.).

> Definiţia de mai sus aparţine lui R. Donzé, *La grammaire générale et raisonnée de Port-Royale...*, Berna, 1967, p. 35, citat de Kacnel'son$_2$, 11, care deplânge abandonarea proiectului de sistem "*logico-gramatical*" al lui Humbolt, din cauza psihologismului multor curente structuraliste actuale, precum şi faptul că Chomsky şi-a închis singur calea spre componentele de

> conţinut universale ale limbajului, "*excluzând semantica din sintaxă şi prezentând-o drept interpretare semantică a unor scheme sintactice abstracte petrecută undeva în afara procesului generativ. Trebuie observat, de altfel, că la unii adepţi ai gramaticii generative, care revizuiesc critic concepţia lui Chomsky, noţiunea de «structură de adâncime» se umple tot mai mult cu conţinut semantic şi devine, până la un punct, un eufemism pentru structuri mentale universale*" (13).

Colaborarea la care ne-am referit ar fi fost cu atât mai de dorit şi mai posibilă, cu cât R. K. Rask însuşi vedea în gramatica comparată (şi istorică) - după aprecierea lui L. Hjelmslev, cf. Heinz, 133 - nu un scop, ci un mijloc de a crea o *sistematică* mai degrabă sincronică şi tipologică (în spiritul sec. al XVIII-lea, căruia pare a-i aparţine mai mult decât, de pildă, Fr. Bopp) decât genealogică şi diacronică a limbilor, după modelul sistematicii organismelor zoologice şi botanice realizate de Carl von Linné. În fine, componente *universale*, pe lângă cele *idioetnice*, sunt inerente oricărei limbi, într-o unitate irepetabilă a generalului cu particularul, dar nu numai în planul formal, ci şi în cel al conţinutului. Tipologia lingvistică a preferat, însă, nejustificat, în căutarea *universaliilor lingvistice* (cf. culegerile *NL* V şi *Tipol. anal.*, unde din lucrările lui Ch. E. Bazell, P. L. Garvin, B. L. Whorf, J. P. Cantineau, R. Jakobson, L. Hjelmslev, E. Benveniste, A. W. de Groot, D. Bolinger, J. Greenberg, CH. Hockett ş. a. se vede stadiul şi orientările mai noi în studiul lor, inclusiv căutările unor legi *semantice* universale), planul expresiei. Or, încă *Gramatica de la Port-Royal* dădea atenţia cuvenită nucleului conceptual al formelor gramaticale, definindu-l în termenii logicii formale, iar J. Harris, creând o gramatică universală *empirică*, mergea invers, *inductiv*, spre elementele general linguale din categoriile gramaticale ale diverselor limbi. Apoi, W. von Humboldt avea să schiţeze o gramatică logică nu pe baza unor scheme logice prestabilite, ci ca un sistem ideal de elemente conceptuale ce abia urmează să fie elaborat (cf. Coşeriu$_4$, 119 u., 142-184; Kacnel'son$_2$, 76 u., care sintetizează preocupările pentru gramatica "*criptică*", voalată, implicită ale lui Humboldt, A. A. Potebnea, Georg v. der Gabelentz, A. A. Šachmatov, L. V. Ščerba, E. Koschmieder etc.). De fapt, cum vom vedea, chestiunea are implicaţii mult mai largi, vizând, în ultimă instanţă, conceperea celor două planuri fundamentale ale limbii, al expresiei şi al semnificaţiei, principiile de decupare şi de analiză a lor în unităţi, de la cele maximale la cele elementare, ireductibile ori invers, şi, mai ales, a

(co)relaţiilor dintre ele. Astfel, după opinia lui Fages, 33, poate nu întru totul exactă, până la Saussure, semnificantul părea anarhic, haotic, nesistematic (vorbirile, imaginile, gesturile), iar semnificatul, din contra, părea supus ordinii, logicii, părea pus în sistem, încât adevărata revoluţie saussuriană e "*de a fi descoperit sistemul în aspectul cel mai aparent, cel mai exterior al semnelor, la nivelul chiar al semnificantului*". (Însă L. Hjelmslev$_3$, 133, vedea lucrurile altfel, constatând şi regretând faptul, după el cu efecte fatale, că analiza în unităţi (figuri) a planului conţinutului a întârziat cu milenii faţă de descompunerea, prin alfabet, a planului expresiei).

Ne vom referi, pe scurt, ca ilustrare a fericitei întâlniri, mai exact spus, receptivităţi la direcţiile prioritare şi puternic autoritare ale gândirii ştiinţifice de pe la jumătatea secolului al XIX-lea din partea unor autori de gramatici generale. Avem în vedere lucrările lui **N. I. GREČ** (1787-1867), unul dintre primii teoreticieni din lingvistica rusă, şi anume *Prostrannaja russkaja grammatika* şi *Praktičeskaja russkaja grammatika* (S. Petersburg, 1827), reluate, unele, în ale sale *Čtenija o russkom jazyke* (Lecţiuni despre limba rusă), 1840, toate trei reproduse, parţial, în *Gramm. uč.*, 41-62 şi în Berjozin$_2$, 61-66. Prima gramatică, cea detaliată, schiţează un model de gramatică generală şi particulară în multe privinţe actual: "*Limba poate fi cercetată sub două aspecte diferite, mai întâi* ***ca un întreg*** *dat, ca* ***un sistem închegat şi coerent****, în care se determină corelaţiile dintre reprezentarea gândurilor şi trăirilor şi instrumentele acestora, adică sunetele vocale* [în text: *zvuki golosa*, literal, "*sunetele vocii*"]*; această cercetare poate fi numită* ***filozofică***". (De observat că, dincolo de "*balastul*", evident, adesea, de termeni şi definiţii preluate din gramaticile raţionale apusene, Greč nu vorbeşte, cel puţin aici, de noţiuni, ci de *reprezentări*, (cf. remarca din Coşeriu$_1$, 240: "*limbajul şi categoriile sale interne nu se corelează propriu-zis cu facultatea de gândire, ci cu facultatea de cunoaştere*").

Dar un studiu temeinic al limbii nu se poate limita la aceasta: "*se cere, în al doilea rând, investigarea* ***originii şi a formării treptate*** *[a ei] până într-o perioadă cunoscută; această cercetare se numeşte* ***istorică*** *(s. aut., ca şi sub denumirea de* ***filozofică****)*". Această metataxinomie, curentă în epocă, este, însă, concretizată după principiul binar: "*Fiecare din cele două moduri de studiere a limbii poate fi* ***general şi particular****; în primul caz se cercetează* ***legile generale*** *pe baza cărora omul, ca fiinţă sensibilă şi raţională, a trebuit să-şi creeze şi trebuie să-şi folosească limba; în celălalt se expun* ***originea*** *limbii unui popor şi* ***starea*** *ei la acel popor* ***dintr-o perioadă determinată*** *(s. ns.)*".

Rezumată, structura lingvisticii se prezintă ca un "*program*" complex, componentele fiind complementare şi actuale şi azi: "*De aici rezultă împărţirea ştiinţei limbii în următoarele părţi: I.* ***Partea istorică****. A. Expunerea legilor generale în virtutea cărora omul a putut să-şi inventeze şi să-şi elaboreze limba. B. Expunerea originii, începuturilor şi a formării treptate a limbii la un popor dat - istoria propriu-zisă a limbii. Partea* ***filozofică****. a. Prezentarea principiilor generale prin care omul acţionează în reprezentarea percepţiilor şi ideilor sale prin intermediul sunetelor vocii -* ***gramatica generală*** *(s. aut.). b. Inventarul de reguli după care un popor dat s-a condus ori se conduce într-o vreme dată în utilizarea darului cuvântului -* ***gramatica particulară****, de pildă, rusească, latină etc.*".

Semnificativă poate fi, aici, chiar succesiunea părţilor, dar important pentru vremea aceea e că se vorbeşte de limbaj, pe de o parte, ca un *tot întreg, constituit*, ca *un sistem coerent*, pe de alta, ca *activitate* productivă, limbajul fiind distins, totodată, de limba *concretă* (a unui popor). [A se vedea, dintre distincţiile coşeriene, conceptul de "limbă istorică reală" a unei comunităţi etnice temporalizate şi teritorializate, în raport cu "limbajul" ca facultate a vorbirii şi cu tipuri de vorbire].

Este notabil, apoi, gândul că lingvistica (gramatica) filozofică trebuie să fie, ca şi cea istorică, atât generală (să caute legi comune tuturor idiomurilor), dar şi *particulară* (să caute legi proprii unuia singur). În treacăt fie spus, şi astăzi teoria categoriilor conceptuale (cea din gramaticile raţionaliste sau cea din gramaticile *sintetice* sau *active* ori *ale locutorului*, cum sunt cele ale lui F. Brunot şi O. Jespersen etc.) universale, independente de realizările lor în limbile *istorice* (= concrete, real existente, în accepţia lui E. Coşeriu), li se pare unor specialişti net preferabilă empirismului gramaticilor tradiţionale, preponderent *analitice* şi particularizante, cf. Apresjan$_1$, 18-24. Kacnel'son$_2$ explică eşecul gramaticii logice şi prin ignorarea varietăţii concrete a formelor linguale (în raport cu un conţinut) ori prin explicarea artificială şi arbitrară a acesteia, dar tot el recunoaşte că *particularul* (la el, = *idioetnicul*) poate fi cunoscut abia după delimitarea universalului în limbi.

NOTA: O poziţie mai nuanţată o ocupă Gh. Ivănescu : "*Gramaticile raţionale au fost mult timp criticate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului nostru, pentru că au neglijat specificul limbilor. Obiecţia că au explicat limba prin gândire trebuie socotită astăzi ca neîntemeiată, căci limba, fiind expresia gândirii, posedă o*

structură care e parțial determinată de structura gândirii. Obiecția că au neglijat ***specificul limbilor*** *este valabilă numai în parte, căci structura oricărei limbi este în primul rând rezultatul tendinței de a exprima categoriile universale ale gândirii prin mijloacele lingvisticii pe care le posedă la un moment dat o limbă în urma evoluției ei fonetice și morfologice; o limbă dispune și de mijloace gramaticale sufixale (desinențe); pe unele le-a distrus prin evoluția fonetică și și-a creat altele din verbe auxiliare, pronume, postpoziții. Autorii n-au înțeles, însă, că sunt și categorii de gândire universale a căror exprimare nu este obligatorie, ca de exemplu numărul, genul, determinarea sau nedeterminarea numelor, unele aspecte verbale, lexicale sau gramaticale etc. Lingvistul trebuie să stabilească sistemul de semne al unei limbi, dar, în același timp, el trebuie sa arate cum acest sistem exprimă categoriile universale sau particulare ale gândirii, adică sistemul de idei. Dintre gramaticile raționale, numai cele din secolul al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea țin întrucâtva seamă și de alte fapte, acestea specifice limbilor descrise.*

În ce privește explicarea limbii prin gândire, gramatica rațională a constituit un progres pe care lingviștii și gramaticii de după 1850, mai toți de tendință antilogistică, îl ignoră: gramatica rațională a reușit să dea definiții mai bune decât cele anterioare substantivului, numeralului și verbului: ***substantivele*** *exprimă obiectele cugetării noastre, fie ele materiale, fie imateriale, iar* ***adjectivul, numeralul*** *și* ***verbul*** *exprimă impresia pe care aceste obiecte o fac omului.* ***Gramatica de la Port Royal*** *se apropie astfel de adevăratele definiții ale părților de vorbire, pe care le-am dat noi în articolul* ***Logica și gramatica*** *(AUT, I, 1963): substantivul exprimă noțiunile noastre în extensiunea și conținutul lor, adjectivul, numeralul și verbul exprimă notele acestor noțiuni. Căci ceea ce autorii gramaticii în discuție numesc obiect al gândirii noastre este tocmai noțiunea, iar ceea ce ei numesc impresii sunt notele noțiunilor. Dar termenii întrebuințați de ei nu sunt cei utilizați din logică și de aceea noi le-am face obiecția că ceea ce ei au considerat un punct de vedere rațional sau logic este și* ***ontologic****. De fapt, ei au definit părțile de vorbire și prin funcțiile lor sintactice: substantivul este subiect și obiect, adjectivul este complement al*

substantivului, iar verbul este predicat (sau, cum spuneau ei, atribut). Bineînțeles, analiza lor este adesea defectuoasă (s. ns.)" (Simmensky, Ivănescu, 29-30).

Este interesant că la Greč *istorie* nu înseamnă numai originea și legi generale de evoluție a limbajului și a limbilor (o teorie a acestor legi, factori, la el *principii* de schimbare, o va încerca, spre finele veacului trecut, H. Paul, teorie preluată în chip original, cu adânciri, îmbogățiri și corijări substanțiale, de către A. Phillippide și continuată, în spirit critic propriu și în contextul lingvisticii contemporane, de către Gh. Ivănescu, v. *infra*, ca și *supra*, p. 8-40, despre *principiile evoluției limbilor*), ci și *istoria concretă a unor limbi populare*, care pot fi privite, însă, și în "*starea lor la un moment dat*", ceea ce înseamnă, destul de limpede, că *statică* nu este nu numai gramatica filosofică, ci și cea evolutivă.

Avem pusă aici, iarăși, o problemă dintre cele mai stringente ale întregii lingvistici din veacul al XX-lea: categoriile (ontologice) de *static(ă)* și *dinamic(ă)* și, respectiv, (epistemologico-metodologice) de *sincronie* și *diacronie*. Avem, azi, numeroase "soluții", de tipul sincronie [după noi, mai exact: *stare, dinamică, dinamică statică, diacronie = sistem + anti-sistem* sau, cel puțin, *a-sistem* ș. a. (v. *infra*). Pentru discuția noastră e suficient să amintim, deocamdată, că H. Paul, cel mai filozof, deci cel mai abstract dintre neogramatici, afirmase, fără nici un fel de echivoc, că "*Gramatica istorică reprezintă, în esență, doar o* ***reuniune a unei serii de gramatici descriptive paralele*** (s. ns.)" (Paul, 45).

Că această idee este nu numai cu tot aerul ei "(ultra)modern", pre-structuralistă, ci și de mare valoare euristică, o dovedesc ultimele poziții actuale (Ivănescu$_6$, 21: "*Lingviștii din secolul trecut, de la Jakob* ***Grimm****, Fr.* ***Bopp*** *și Fr.* ***Diez*** *până la neogramatici inclusiv, au considerat gramatica istorică și dicționarul etimologic drept o istorie a limbii; la începutul secolului al XX-lea s-a înțeles că istoria limbii studiază dezvoltarea unei limbi epocă cu epocă și a separat deci istoria limbii de gramatica istorică și de dicționarul etimologic. Realitatea este că și gramatica istorică și dicționarul etimologic sunt istorie a limbii, dar gramatica istorică și dicționarul etimologic constituie prima treaptă, încă imperfectă, a istoriei limbii - imperfectă, pentru că nu se ocupă de cronologia fenomenelor -, iar istoria limbii pe epoci constituie treapta ultimă, desăvârșită, a istoriei limbii, căci clasifică fenomenele epocii. Și, bineînțeles, gramatica comparată a unei familii de limbi, care cuprinde gramaticile istorice ale limbilor înrudite, este și ea o formă imperfectă a*

istoriei limbilor, este forma pe care o capătă istoria limbilor când se iau în discuție toate limbile înrudite, după cum dicționarul etimologic comparat al limbilor înrudite este forma pe care o capătă istoria cuvintelor unei familii de limbi . Astfel stând lucrurile, am optat și noi pentru istoria limbii pe epoci, singura care este conformă cu studiul aprofundat al faptelor de limbă [...].

Cu această ocazie vom formula aici și un alt principiu al istoriei limbii: o istorie a limbii trebuie sa cuprindă numai capitole privind schimbările lingvistice, căci acestea se vor referi și la stările lingvistice. Cu alte cuvinte, o istorie a limbilor trebuie sa cuprindă numai expuneri de lingvistică diacronică, căci acestea sunt în mod necesar și expuneri de lingvistică sincronică. [...] Capitolele pur descriptive sunt inutile într-o istorie a limbii pe epoci, căci ele duc la repetiții inutile. Cine descoperă adevăratele epoci ale dezvoltării unei limbi, epoci care se vor caracteriza prin transformările unui sistem lingvistic în altul, întrucâtva deosebit, va trata și sistemul rezultat prin aceste schimbări; căci, cum au arătat W. von ***Wartburg și R. Jakobson, o schimbare lingvistică este transformarea unei stări de limbă în alta și a studia o schimbare lingvistică înseamnă a justifica starea lingvistică care este rezultatul ei.*** *Rămâne numai ca, după înșirarea schimbărilor lingvistice, de exemplu a celor fonetice, să se dea și schema sistemului lingvistic rezultat prin ele (subl. ns.)*".

Este drept că mai târziu, în *Čtenja...* (I-II, S. Petersburg, 1840), Greč ca converti *organizarea* (respectiv, conceperea) *sistemului* limbii în concept *biologic* și chiar *fizic*: "*Am numit limba drept activitate organică, dar nu arbitrară, nu convențională, care alcătuiește* ***un întreg în care toate părțile sunt corelate între ele și cu întregul lor***" (s. ns.)". Analogiile găsite cu organismul (care posedă "*o forță vitală intrinsecă, grație căreia el se naște și trăiește prin sine*" și "*ale cărui părți sunt legate între ele ca mijloace și scopuri*") și cu organele, adică activitățile vitale, indispensabile, ale acestuia (deosebite de instrumentele meșteșugurilor ori artelor, ale căror părți, deși legate reciproc, ca într-un ceasornic de pildă, "*există separat, servesc numai întregului, dar nu și una alteia, și nu funcționează într-o masă vie*") îi aduc, însă, profit în plan lingvistic. Ele îl ajută, pe de o parte, să intuiască (și chiar să-l expliciteze) principiul capacității de autodezvoltare și autoreglare din teoria actuală a structurilor (de pildă, la J. Piaget), pe de alta, să afirme - pe baza legii *polarității*, care prezidează geneza și evoluția tuturor organismelor naturale, deci, după el, și a limbajului - relația de solidaritate intimă, dar și de opoziție dintre planul conținutului și cel al expresiei în limbă, apoi, divizibilitatea, tot pe bază de opoziții, a acestuia din urmă.

"*Polaritatea acțiunilor și a obiectelor*" este, pentru autor, cea din științele naturale, anume "*contradicția dintre principiile primare constitutive ale lor, de pildă interioritatea și exterioritatea, care tocmai prin opoziția lor determină, reciproc, existența obiectului*" (ca electricitatea pozitivă și negativă, polii nordic și sudic, spiritul și corpul etc.). Recunoaștem aici corespondentul legii dialectice a unității (și luptei) contrariilor. (Cum se știe, se consideră teoria contradicțiilor drept *nucleu* al dialecticii, căci ea explică sursele și impulsurile interne ale mișcării și dezvoltării, pe ea bazându-se legea negării negației, raportul dintre conținut și formă, esență și fenomen, necesitate și întâmplare etc. (cf. Călina Mare, *Introducere în ontologia generală*, București, 1980, p. 266 u.).

Este notabilă - fie și numai teoretic postulată - sesizarea unor factori și a unor axe dialectice ale nașterii, evoluției și existenței limbii. Pe "*legea polarității* - scria Greč - *se bazează apariția și existența tuturor fenomenelor, a tuturor organismelor din univers*". "*Admițând limba ca produs organic al naturii, putem presupune că și în structura ei există polaritate sau înlănțuire a unor contrarii pentru crearea întregului. În limbă, polaritatea aceasta alcătuiește diferența dintre idee și sunet. Ideea și sunetul, stihii diferite, opuse între ele, prin reuniunea lor formează organismul cuvântului. Noi vom arăta cum, în evoluția ulterioară a expresiei ideilor prin sunete, și acestea [sunetele], divizându-se prin opoziții, creează întregul din silabe și cuvinte*". (Este iarăși interesant că în zilele noastre, W. Chafe, elev al lui N. Chomsky, dar și unul dintre criticii cei mai eficienți ai acestuia, definește limba, pe urmele lui F. de Saussure, ca "*un sistem care realizează, într-un mod deosebit de complicat, legătura dintre universul de sensuri și universul sunetelor*" (Chafe, 27).

Înainte, însă, de a fi privit limba prin prisma științelor naturii (omul este organismul suprem, el "*își simte existența, se diferențiază pe sine de mediul extern și-și conștientizează prin rațiune raporturile cu acesta; de aceea, limba este o activitate organică, fără de care n-ar putea exista în forma sa*", limba nefiind "*un dangăt de clopot, și nici urlet inconștient de animal*", ci "*o consecință și o creație necesară a vieții omului: omul vorbește pentru că gândește*").

Greč sesizase încă din 1827, *natura socială a limbii*: "*Omul, creat pentru viața în comun cu semenii, are nevoie de un mijloc exterior senzorial, de comunicare în sensul larg al termenului*". "*Ea este o aptitudine înnăscută a omului*" (idee în esență biologistă și aprig controversată și astăzi, v. *infra* critica teoriei "*inneiste*" a lui N. Chomsky), dar se manifestă abia "*la cea dintâi reunire în societate*" a lui și, ca atare,

concordă cu numărul conceptelor de care dispune societatea dată şi "*se **perfecţionează** pe măsura dezvoltării mentale*" a oamenilor. (Cu toată tenta ei logicistă, explicaţia dată se încadrează, de fapt, în cea curentă azi a adaptării continui a limbii la cerinţele, mereu şi inexorabil mai complexe, ale comunicării, în principiu, comprehensibile şi maximal eficiente, adică integrale, idee susţinută, printre alţii, de A. Martinet şi şcoala sa de orientare, declarată, dinamic-funcţională (neo-)pragheză sau, la noi, de şcoala psiholingvistică dinamic-contextuală a Tatianei Slama-Cazacu).

În schimb, *selecţia* sunetelor (explicată de Greč prin principiul *eufoniei*, principiu care se va întâlni de altfel şi la noi, bunăoară la T. Cipariu), la nevoia, dictată de principiul logic de expresie a ideii nu poate fi conştientizată de vorbitori. (Credem că nu riscăm vreo "modernizare", spunând că şi această idee este deosebit de actuală: împotriva a ce afirmă unii structuralişti, inclusiv dacă nu în primul rând A. Martinet, cum că individul vorbitor ar opera, în fiecare părticică a continuumului fonic o selecţie [deliberată ?; şi, la debitul de regulă rapid al vorbirii curente, colocviale, de zi cu zi, în plus, spontane şi "neîngrijite", în sens de "neşlefuită, neprelucrată" ?] chiar a fonemului sau a trăsăturilor diferenţiale ale acestuia, noi credem că un vorbitor nativ al unei limbi date, care i-a fost impusă ca "fapt social" prin tradiţie, nu are nevoie şi nici nu ar avea timp "să se joace" de-a foneme (eventual, de-a "caractere pertinente (relevante, distinctive, opozitive, diferenţiale ale lor) ori de-a morfeme. A admite aşa ceva înseamnă, mai întâi, a desconsidera funcţia cognitiv-denominativă a limbii şi, ca atare, de a "ciopârţi" *cuvintele* impuse prin funcţia amintită vorbitorului din chiar procesul de achiziţie a limbii în tot felul de "morfeme", iar pe acestea în foneme ş. a.

Chiar fără experimentele speciale, de tipul celor psiholingvistică, simpla intuiţie (eventual, adâncită prin introspecţie) a faptului că ne înţelegem nu numai cu cei de o vârstă cu noi, ci (şi) mai ales cu părinţii şi, de regulă pe calea scrisului, cu toţi cei care ne-au precedat în acelaşi idiom, având sentimentul că vorbim cu toţii aceeaşi limbă, probează că limba este, mai presus de toate, tradiţie şi, că, în consecinţă, operăm cu "blocuri" minime denominative, în primul rând cu lexeme autosemantice, pe cele sinsemantice folosindu-le ca "auxiliare" indispensabile ale celor dintâi. Mai mult, putem afirma că, printr-o repetiţie zilnică a cutăror sau cutăror tipare sintactice, deci în virtutea tradiţiei, atât a celei preluate la însuşirea limbii, cât şi a celei pe care ne-o creăm prin propria *practică lingvistică personală*, operăm cu "blocuri" automatizate, "sudate", neanalizabile sincronic. Acestea sunt perfect dovedibile nu numai în cazul unor grupuri de cuvinte

lexicalizate mai mult sau mai puţin, cum sunt compusele şi unităţile frazeologice de tipul locuţiunilor şi expresiilor, toate "prelucrate" gramatical, ci şi în cel al *îmbinărilor (asocierilor) de cuvinte standardizate*, semilibere ori chiar libere; tocmai pe fondul acestora se lasă cel mai uşor şi cel mai acut, frapant, percepute inovaţiile individuale - de regulă scriitoriceşti, ca permanentizabile prin scris - de asocieri neobişnuite, insolite de cuvinte, cf. la G. Coşbuc, "sintagma" *clipă bestială*, la neputinţa uneia ca *clipă de piatră* etc., corectă gramatical, dar greu ori deloc admisibilă ca grad de comprehensibilitate gramatical-semantică).

După cele de până aici, Greč nu mai putea omite celălalt caracter definitoriu al limbii, anume, *natura ei semiotică*. Vorbitorul se exprimă *acţionând* asupra interlocutorului prin mijloace "vizuale" (gesturi, mimică), "auditive" (sunete articulate), ultimele însemnând limbă în sens propriu". Cuvintele sunt pentru el (ca şi pentru L. Jakob) *semne* ale *a*) "*impresiilor asupra simţurilor*" (deci, am zice, semnale), numite "cuvinte primitive", şi *b*) "*ale acţiunilor şi mişcărilor interne, psihice, rezultate din cele dintâi prin metaforă, adică transfer, similaritate etc.*" (deci, am zice astăzi, semantica cuvântului): "*amândouă categoriile de cuvinte erau, iniţial, imitaţii, dar au devenit treptat **semne arbitrare, convenţionale** s. ns.)*".

> Avem, aici, încă un motiv de a subscrie la concluzia lui E. Coşeriu că principiul arbitrarului semnului lingual este de sorginte antică (aristotelică etc.) şi că "saussurian" principiul dat este numai prin interpretarea specială şi ponderea care i-au fost date în doctrina lui Saussure (Coşeriu, studiul *L'arbitraire du signe. Sobre la historia tardía de un concepto aristotélico*, 13-61; aici, 59; cf. p. 60, de combatere nominală a unor moderni care văd, fără temei, în de Saussure "*un campion al unei imaginare lupte anti-aristotelice*"; de fapt, teoria acestuia asupra arbitrariului este strâns înrudită, printre altele, cu cele ale lui Whitney, Madvig, Hegel, Jouffroy, Baudoin, Fortunatov şi Porzezinschi", 57).

Inegal sau inconsecvent (astfel, deşi a condamnat copierea modelului gramaticilor italiene şi a cerut ca gramatica particulară - căreia i-a negat orice putere legiuitoare şi prescriptivă - să caute specificul în însuşi idiomul dat, în primul rând în *uzul limbii populare*, (el a descris aproape exclusiv rusa scrisă livrescă), judecat contradictoriu, Greč a adunat un material faptic uriaş, realizând cele dintâi gramatici "complete" şi detaliate ale rusei, după un program al lingvisticii şi după un model al limbii de

oricând şi oriunde. Semnificativ este faptul că Greč tratează *cuvântul* în morfologia particulară a) teoretică drept "sunet simplu ori complex, având un sens oarecare", iar în b) cea practică, sunetul devine, în raport cu sensul, "*un mijloc şi un instrument, iar nu un scop al limbii*". Idei interesante şi anticipative găsim şi cu privire la configuraţia dialectală şi stilistică a limbii (limba populară de la baza celei culte trebuie să se sprijine pe dialectul central şi nu pe graiurile locale ori periferice etc).

Cât de "actuale", prin programul complex schiţat în ele de cercetare a limbii, sunt unele din gramaticile logice ale veacului trecut ne-o arată acuitatea cu care unele probleme conţinute în ele se pun şi astăzi. Cf., (pe lângă cele deja semnalate), $Wald_2$, H.; "*oamenii îşi îndreaptă privirea spre semnificant numai atunci când semnificaţiile intră în criză*" (44); "*gândirea nu se reduce la vorbire, ci este* ***produsul*** *(s. aut.) vorbirii*" (50) şi, mai ales, "*A face logică înseamnă a vorbi despre structura gramaticală a tuturor limbilor.* ***Logica este gramatica universală a tuturor limbilor*** (s. ns.)" (47).

$Ivănescu_5$, 146, a găsit la Th. Benfey cinci puncte de vedere asupra unei limbi în cadrul familiei de care aparţine: statistic (descriptiv), statistic-istoric, reconstructiv, genetic sau istoric şi, în fine, conceperea limbajului ca atare, in general (cf. şi cele spuse, aici, despre lingvistica generală în viziunea lui H. Steinthal).

Am discutat, chiar pe larg, deja în *Curs I*, despre neajunsurile dar şi meritele gramaticilor raţionaliste şi despre încercările (izvorâte dintr-o acută necesitate, mai ales pentru tipologia lingvistică şi pentru marea problemă, născută din aceasta, a *universaliilor linguale*) de recuperare a lor. Urmând să mai judecăm aceste lucruri, să încheiem cu unele dintre cele mai autorizate opinii. Ocupându-se de *Istoria doctrinelor tipologice* (în *Gram. konc.*, 6-58), S. D. Kacnel'son afirmă: "*Gramatica de la Port Royal a pus bazele tipologiei contensive a limbii, ridicând pentru prima dată problema despre fundamentele a ceea ce este comun tuturor limbilor şi despre deosebirile esenţiale întâlnite în ele. Dar însemnătatea ei istorică nu se limitează la aceasta. Autorii gramaticii carteziene au stabilit corect că bazele universale ale tuturor limbilor trebuie căutate în* ***premizele mentale ale limbii şi vorbirii. Ceea ce condiţionează înrudirea tipologică a limbilor este unitatea structurală, manifestată în formele limbii, a gândirii umane*** *(s. ns.)*".

Arnauldt şi Lancelot au făcut din procesele de exprimare a gândirii punctul de plecare al cercetării lor tipologice, apreciind just importanţa analizei funcţionale a limbii pentru tipologie. În centrul atenţiei

lor s-a aflat în permanenţă propoziţia ca unitate minimală a vorbirii-gândirii. Formele limbii erau, în mod corespunzător, interpretate de ei după rolul lor în propoziţie. Distingând un nivel de adâncime, al judecăţii, şi un nivel de suprafaţă, al enunţurilor verbale, autorii, se poate spune, "au pipăit" noţiunea de activitate de limbaj ca proces multietajat de generare a propoziţiilor.

Dacă, totuşi, valoarea "eroismului" ştiinţific săvârşit de logicianul Arnauld în colaborare cu gramaticianul Lancelot, devine pe deplin clară abia în zilele noastre, în lumina achiziţiilor ştiinţei actuale, aceasta se datoreşte nu doar faptului că multe generaţii de cercetători nu au fost "coapte" pentru preluarea noilor idei, ci şi limitelor istorice înseşi ale cercetării în care aceste idei s-au materializat [...]. Neajunsurile gramaticii universale raţionaliste au devenit evidente în secolul al XIX-lea în legătură cu succesele lingvisticii comparativ-istorice şi cu lărgirea sferei limbilor studiate tipologic. Utilizarea categoriilor logice şi filozofice drept cheie universală pentru toate problemele structurii gramaticale a scos la iveală, foarte curând, inconsistenţa direcţiei deductive în gramatică. Gramatica logică a secolului al XIX-lea s-a compromis total în ochii contemporanilor şi a umbrit gramatica universală raţionalistă. Pe terenul empirismului englez s-a conturat o direcţie a gramaticii universale care afirma metodele inductive în tipologie şi care căuta sprijin pentru aflarea bazei universale a structurii linguale nu în sfera lingvisticii, nu în logică, ci în limba însăşi" (21, 25).

Lyons (40, 41), într-o succintă trecere în revistă a principalelor momente şi direcţii din evoluţia lingvisticii generale, ajungând la *Lingvistica ştiinţifică*, observă: ideea că studiul ştiinţific al limbii a început în Europa abia din veacul al XIX-lea este justă numai dacă "*vom lua termenul* ***ştiinţific*** *în accepţia actuală; într-adevăr, în secolul al XIX-lea, faptele de limbă au devenit obiectul unei investigaţii atente şi obiective, iar ipotezele ştiinţifice se formulau pe baza unor fapte scrupulos selectate. Nu trebuie uitat, totuşi, că o astfel de concepere a ştiinţei s-a format abia în vremea din urmă. Gramatica speculativă a scolaştilor, ca şi, deopotrivă, gramatica de la Port Royal, bazată pe principii scolastice, pot fi numite ştiinţifice numai în conformitate cu reprezentările de atunci despre ceea ce înseamnă cunoaştere adevărată. Judecăţile, prin care se arăta de ce structura limbii trebuie sa fie tocmai aşa cum este ea, se întemeiau pe principii socotite universale şi infailibile. Deosebirea între abordarea scolastică a limbii şi cea datorită căreia, în ştiinţa limbii a apărut orientarea istorico-comparativă, excepţional de fertilă, constă nu atât într-o*

atitudine mai atentă față de faptele limbii, proprie comparatiștilor (ea este mai degrabă o consecință a metodei comparativ-istorice decât cauza ei), cât în metodologia generală: finele veacului al XVIII-lea se caracterizează printr-o atitudine sceptică față de explicațiile apriorice și așa-zis logice - locul acestora față de explicațiile istorice".

Acestea sunt proprii nu numai lingvisticii, ci întregii științe a secolului trecut: "*Metodele apriorice de cercetare au fost respinse mai întâi în științele naturale, iar ceva mai apoi și în cele sociale. S-a observat că toate instituțiile sociale - dreptul, obiceiurile, religia, economia, clasele sociale și limba - se schimbă neîntrerupt. Explicarea diverselor stări ale acestor instituții într-o perioadă sau alta, cu ajutorul unor principii abstracte, nu-i mai mulțumea pe oamenii de știință; unor astfel de explicații le-a fost preferată descrierea dezvoltării instituțiilor sociale indicate de la o fază anterioară oarecare, cu luarea în considerare a condițiilor externe obiective care au provocat o schimbare sau alta. Concepția providențială asupra istoriei (ca asupra a ceva determinat de sus), proprie creștinismului, a început să fie atacată tot mai mult, fiind înlocuită, în ultimă instanță, prin teoriile evoluționiste ale dezvoltării sociale, opuse concepției religioase despre lume*" (41).

§ 2. CREAREA LINGVISTICII COMPARATIV-ISTORICE. PREMIZE. PRINCIPII. REPREZENTANȚI

În *Curs I,* am vorbit, amănunțit chiar, despre cea ce a însemnat *comparația,* filologică (= textologică, mecanico-literală), logico-filozofică ("armonia", "afinitatea" etc.) dintre limbi, mult anterioară principiului istorismului în lingvistică. Am arătat premizele și factorii care au dus cu necesitate la o nouă etapă, cea *genetică* sau *istorico-comparativă*, a studierii miracolului limbajului (sesizat încă de filozofii greci), care face dintr-o substanță materială nespecifică, dintr-o masă de sonorități efemere, un sistem optimal și ideal de comunicare interumană în spațiu și timp. (Cf. $Wald_3$, H., 103: substanța sonoră a vorbirii este "*aproape imaterială*", încât "*semnificantul verbal este cea mai spirituală*", "*mai ușoară, mai puțin corporală materie*"). Aceasta, într-o epocă (finele veacului al XVIII-lea și primele decenii ale veacului următor), în care, mai ales prin descoperirea sanscritei și a excepționalelor gramatici ale ei, tradiția științifică lingvistică a lumii ajunsese, întreagă, la dispoziția savanților europeni, în primul rând, a celor germani, și în care, pe de altă parte, baza empirică, prin "descoperirea" și investigarea a tot mai multor limbi, se lărgise considerabil.

Că această nouă lingvistică este o componentă organică pentru lingvistica generală (sau - cum crede $Ivănescu_7$, IX, că este mai corect să se spună - "teoria limbajului") rezultă din chiar raportul dintre practică și teorie în știință. Lingvistica generală nu poate să nu se întemeieze pe *datele* obținute din *studiul limbilor concrete*, deci, pe *lingvistica particulară și "materială"*, sincronică ori diacronică (distincții precizate de noi în *Curs I,* 3 u.). După Čikobava, 12, "*Întreg conținutul științei limbii se epuizează prin lingvisticile particulare și prin lingvistica generală. Lingvistica particulară conține rezultatele concrete ale cercetării limbilor, grupurilor [familiilor, ramurilor etc., ca cea indoeuropeană, semitică, ugro-finică, ibero-caucaziană ș. a.] de limbi. Lingvistica generală este chemată să interpreteze teoretic rezultatele obținute: analizând critic aceste rezultate, triind ceea ce este valoros în achizițiile gândirii lingvistice, lingvistica generală se ghidează după* ***ceea ce și cum*** *(s-)a determinat progresul cunoașterii lingvistice; la aceasta, drept mijloc de control, poate servi numai practica investigațională, întrucât lingvistica generală este o parte*

organică a ştiinţei limbii, este generalizarea şi interpretarea teoretică a rezultatelor obţinute în procesul de cercetare ştiinţifică a limbilor. Practica de cercetare, fără o teorie care să interpreteze materialul investigat şi procedeele de analiză a acestuia, va fi haotică. Teoria lingvistică, lipsită de o bază sigură a materialului bine fixat şi analizat, va fi o teoretizare sterilă. Cu cât mai multe limbi (ori grupuri de limbi înrudite ale lor) sunt studiate ştiinţific, cu atât mai bogate în conţinutul lor vor fi conceptele (tezele) general lingvistice. Pe de altă parte, cu cât este mai înalt nivelul gândirii lingvisticii generale, cu atât mai profundă va fi înţelegerea faptelor (proceselor) concrete din limbi concrete". Iarăşi anticipativ, vom spune, împreună cu acelaşi autor, că "*Fără luarea în considerare a istoriei limbii nu putem avea o concepţie cu adevărat ştiinţifică a acesteia, a sistemului ei. Dacă se are în vedere în măsura necesară rolul istoriei, analiza descriptivă nu poate fi opusă analizei istorice*" (13).

Ne-am referit deja (*supra*) la neputinţa de a disocia total (în plan ontic) staticul de dinamic şi (în plan metodologic) sincronicul de diacronic; vom vedea că veacul XX va privilegia termenii din urmă ca singurii ştiinţifici (după cum veacul trecut a procedat cu termenii primi din cele două perechi. "*Sarcina lingvisticii comparativ-istorice, **ca ramură a lingvisticii generale**, este explicarea fenomenelor limbii. Ea este chemată să explice faptul evident că limbile se schimbă şi că diversele limbi sunt legate între ele în grad diferit. Faptele de schimbare a limbii şi de grad, mai mare sau mai redus, de înrudire dintre limbi îşi află explicaţia în ipoteze lingvistice determinate, care - aidoma oricăror ipoteze ştiinţifice - pot fi revizuite în lumina descoperirii de noi fapte ori a adoptării unei tratări noi a faptelor şi a unui mod nou de clasificare a lor. [...]. Nici una dintre divergenţele între lingvistica contemporană şi comparativistica secolului al XIX-lea [autorul are în vedere un alt mod de a concepe noţiuni ca "lege fundamentală", "reconstrucţie", "analogie", schimbare a limbii nu doar ca funcţie a factorului timp, ci şi a factorilor sociali şi geografici, convergenţă şi divergenţă a limbilor] nu poate anula nici metodele, nici rezultatele acesteia din urmă*" (Lyons, 51). Afirmarea în sine a înrudirii unui grup determinat de limbi încă nu este lingvistică comparată. "*Aceasta se naşte doar din momentul în care comparaţia ia formă metodică, ceea ce s-a întâmplat abia la începutul secolului al XIX-lea*" (Milewski, 33-34). Naşterea adevăratei lingvistici comparative şi istorice în primele decenii ale acestui veac se datoreşte mai multor factori:

- elaborarea, treptată, în cursul veacurilor XVIII-XIX, a concepţiei evoluţiei, atât în natură, cât şi în societate, şi pătrunderea spiritului istoric în

ştiinţele umaniste;

- cunoaşterea de către europeni a sanscritei şi a literaturii lingvistice a Indiei;

- dezvoltarea romantismului, care a trezit interesul pentru trecutul naţional şi a favorizat studierea perioadelor vechi ale limbilor vii (cf. *Istorija*, I, 24; Iordan$_2$, 9 u.; Malmberg, 11; Heinz, 122-127 etc.).

Una din cele mai exacte, mai depline şi, totodată, mai frumoase expuneri a momentului la care ne referim o găsim la Gh. Ivănescu: în primele decenii ale secolului al XIX-lea, "*lingvistica intră într-o fază nouă, aceea de elaborare a lingvisticii comparativ-tipologice şi a celei comparativ-istorice. Această nouă fază coincide cu romantismul, care nu trebuie considerat numai o mişcare literară, ci, întocmai ca şi clasicismul, şi o mişcare ştiinţifică şi filozofică, caracterizată şi prin o nouă concepţie despre limbă. Opoziţia dintre lingvistica nouă şi cea veche nu este decât un aspect al opoziţiei dintre romantism şi clasicism, dintre două concepţii despre lume care se înfruntă începând de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, dar mai ales de pe la 1800. Antichitatea şi lumea modernă şi-au imaginat lumea ca pe o totalitate de modele sau de prototipuri pe care trebuie sa le imităm. Omul antic şi cel modern (secolul al XVIII-lea) considerau că trăiesc într-o lume de valori universale, permanente, eterne, într-o ordine pretins imuabilă, impusă de o raţiune şi de o anumită experienţă. O asemenea concepţie provenea din necunoaşterea spiritului omenesc sub toate variatele lui forme, din ridicarea la rangul de realităţi eterne a unor forme, este drept, foarte dezvoltate şi rafinate, ca gândirea, literatura, arta, limba din epoca sclavagistă sau de la începutul epocii moderne. Era desigur o imagine limitată despre lume, o imagine clare nu putea rezista multă vreme la asalturile puternice ale realităţii; aceasta arăta că modelele, prototipurile nu reprezentau decât o parte din formele lumii şi ale vieţii.*

Epoca nouă se deosebeşte de cea veche şi prin aceea că se concepe lumea dialectic, observând că realitatea este în continuă mişcare, în continuu progres, că ea evoluează spre forme din ce în ce mai complexe. [...]". Dialecticieni ca Leibnitz şi Vico "*stau la baza noii concepţii şi chiar a noii lingvistici. Secolul al XIX-lea creează o concepţie cu adevărat dialectică despre lume, deşi nici atunci nu s-a întrevăzut tot ce era aspect dialectic în realitate şi a rămas să fie dezvăluit abia în secolul al XX-lea de către filozofi şi oameni de ştiinţă marxişti, precum şi de către structuralişti, oricâte diferenţe sunt între dânşii. Aceasta este adevărata deosebire între cultura mai veche şi cea mai nouă, deosebire văzută de Marx şi Engels,*

care au distins între concepţia metafizică, a unei lumi schematice, sărace, rigide, imuabile, şi concepţia dialectică a unei lumi în dezvoltare, a unei lumi variate, multiforme" (Simenski, Ivănescu, 36-7).

În acelaşi sens se pronunţă şi Lyons (50-51): "*Conceptul de evoluţie a fost una din noţiunile ştiinţifice fundamentale ale secolului al XIX-lea, deşi el nu a fost întrutotul nou. Ideea de evoluţie a fost adoptată cu entuziasm de către romantici ca o opoziţie la tradiţia clasică. După apariţia lucrării lui Ch. Darwin despre* ***Originea speciilor*** *(1859), noţiunea de finalitate sau teleologie a fost înlocuită de principiul selecţiei naturale; graţie acestei lucrări a fost posibil să se trateze în biologia evoluţionistă fenomenele naturii din punct de vedere mecanicist sau pozitivist [...]. Multe trăsături caracteristice ale gândirii lingvistice din secolul al XIX-lea se explică prin influenţa biologiei evoluţioniste. Trebuie subliniat că, întrucât pozitivismul s-a dovedit productiv în sfera biologiei, şi ştiinţele sociale s-au preocupat, de asemenea, pe urmele acesteia, de căutare a legilor evoluţiei*".

Deja în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea începe să se impună, pe de o parte evoluţionismul, pe de alta, comparatismul, prin care ştiinţa tindea *să sistematizeze* realitatea pe baza asemănărilor şi diferenţelor observate de ea. Merite uriaşe revin, în acest sens, biologilor Carl von Linné (1707-1778) şi George Cuvier (1769-1832). Mai ales prin acesta din urmă (*Leçons d'anatomie comparée*, I-V, 1800-1805), care a separat punctul de vedere evoluţionist de cel tipologic şi a orientat comparaţia spre trecut, metoda comparativ-istorică se conturează cu toată claritatea în ştiinţele naturii (anatomie, paleontologie etc.), implicând conceptul de *sistem*, echivalent cu cel de *organism*, ca ansamblu funcţional de elemente interdependente. În ciuda sau, poate, datorită statismului speciilor din concepţia sa catastrofalistă, G. Cuvier definise "*orice fiinţă organizată*" drept "*un ansamblu, un sistem unic şi închis, ale cărui părţi îşi corespund reciproc şi participă la realizarea aceleiaşi acţiuni finale printr-o reacţie reciprocă. Nici una din aceste părţi nu se poate schimba fără ca să se schimbe celelalte...!*" (cf. Foucault, 292 u.). Mounin$_1$, 162, precizează că "*Metoda comparativ-istorică s-a născut cu mult înainte de anul 1816 şi, probabil, în sfera gândirii religioase. Însă domeniul în care va triumfa un comparatism al cărui succes strălucit îi va fascina pe lingvişti este cel al anatomiei, biologiei, paleontologiei comparate. Cuvântul-cheie al noii ştiinţe lingvistice va fi mai puţin cuvântul* ***sistem*** *sau cuvântul* ***structură*** *(deja folosite), ci cuvântul* ***organism****. Lingvistica va fi marcată de el timp de un secol, până la Saussure însuşi, deşi acesta a respins, după Breal, uzul lui metaforic*" (şi 163: "*Ceea ce va face din Bopp fondator al lingvisticii nu va*

fi nici descoperirea sanscritei, nici cea a comparatismului, ci utilizarea lor pentru a pune şi rezolva probleme noi privitoare la limbi").

Curentul romantic, cu aplecarea sa, adesea idealizată, dar colorată patriotic, spre trecut şi spre originea gândirii, a credinţelor, obiceiurilor, limbilor şi popoarelor, aplecare alimentată de interesul şi de mirajul exoticului geografic (contactul cu India, Egiptul, Orientul Apropiat etc.) a caracterizat întreaga primă jumătate a secolului trecut. El şi-a lăsat amprenta şi asupra lingvisticii în concepţia aşa-numitului "geniu" al limbilor şi al popoarelor.

Pentru a întregi atmosfera intelectuală a veacului trecut, trebuie spus că reacţiei romantice la raţionalismul şi empirismul secolelor XVII-XVIII i-a corespuns, în filozofie, metafizica lui G. W. Fr. Hegel (1770-1831), care a îmbinat idealismul şi evoluţionismul. Tradiţia materialistă a aceloraşi veacuri (T. Hobbes, J. O. La Mettrie, D. Diderot), continuată de L. Feuerbach (1804-1872), a atins apogeul prin crearea de către K. Marx (1818-1883) şi Fr. Engels (1820-1895) a materialismului dialectic şi istoric.

Un alt curent filozofic principal a fost pozitivismul, iniţiat de către August Comte (1798-1857), care rezervă cercetării ştiinţifice doar faptele concrete, observabile, şi relaţiile dintre ele şi accentuează determinismul social al omului. Empirismul lui J. S. Mill (1806-1873), răspândit din Anglia în Europa şi încrucişat cu pozitivismul lui Comte şi cu evoluţionismul materialist al lui H. Spencer (1820-1903) şi al lui Ch. Darwin (1801-1882), va deveni filozofia dominantă a celei de a doua jumătăţi a veacului. Concepţiile materialiste şi pozitiviste vor fi transferate în sânul ştiinţelor umaniste de către H. Taine (1828-1893), după care omul şi cultura lui se supun aceloraşi legi ca şi natura (v. şi *infra*).

Filozofia lui J. Fr. Herbart (1776-1841), ca "punte" între metafizica romantică şi pozitivism, a promovat o psihologie *aperceptivă*, cu caracter mecanicist şi individualist, pe de o parte, determinist şi intelectualist, pe de alta (v. şi mai jos). Divizarea filozofiei în ştiinţe "particulare" psihologie, logică, etică, estetică etc., a permis impunerea în prim plan a psihologiei, în diverse variante, ca cea *fiziologică şi experimentală*, dezvoltată mai ales în Germania (H. Helmholtz şi W. Wundt) şi S. U. A. (W. James), *introspectivă*, mai ales în Anglia (Al. Bain), *individuală* (Francis Geston, în Anglia), care iniţiază metoda *testelor*, şi cea *socială* (a limbajului, miturilor, religiei, dreptului, civilizaţiei, istoriei etc.), întemeiată în Germania de către M. Lazarus şi H. Steinthal şi ridicată pe culmi de către W. Wundt (vom relua aceste curente şi *infra*).

Ca "intermediar" între realitate, gândire şi limbă, psihologia şi-a

subordonat şi logica, uzurpându-i acesteia pretenţiile de ştiinţă universală.

În funcţie de dependenţele lingvisticii faţă de curentele principale ale gândirii veacului trecut: evoluţionism, psihologism şi biologism, acompaniate de romantism şi, mai târziu, de pozitivism, istoria ei în acest secol poate fi împărţită în trei perioade: 1) 1800-1830, perioadă "romantică"; 2)1830-1870, "materialistă" (naturalism biologism) şi 3) 1870-1900, dominată de pozitivism şi psihologism (cf. Heinz, 127).

În diverse sinteze speciale sau în lucrări care tratează şi evoluţia lingvisticii, perioada dintre 1786 (când W. Jones probează, în comunicarea sa la Societatea Asiatică din Calcutta, înrudirea dintre sanscrită şi greacă, latină, chiar gotică şi celtică şi ajunge la ideea unui prototip comun al lor) şi 1816, anul de apariţie al memoriului lui Fr. Bopp (1791-1867), *Über des conjugationssystem...*, socotit ca adevărat creator al gramaticii comparate indoeuropene, este prezentată prea sumar, lăsând impresia unui "hiat" (cf. Leroy, 17-18; Mounin$_1$, 156 u., care vrea chiar să explice această "tăcere"; Graur, Wald, 64, 80-81, care amintesc doar pe Fr. Schlegel şi raportul anonim, prezentat la 1811 Academiei de Ştiinţe din Petersburg, despre înrudirea rusei cu sanscrita).

L-am pomenit mai sus, în altă ordine de idei, pe Bernhardi. De fapt, perioada dată nu este lipsită de noi acumulări de material şi comentarii. Astfel, misionarul austriac (care fusese în India), Paulinus a Sancto Bartholomaeo (= Joh. Phil. Wesdin), publică lucrările *De antichitate et affinitate linguae Zendicae, Sanscridanae et Germanicae* (Padowa, 1779) şi *De latini sermonis origine et cum orientalibus linguis connexione* (Roma, 1802), ca şi o *Grammatica sanscridana* (Roma, 1790), precum şi *Vicarana seu grammaticae indica nova* (1800). Ideea centrală a celei de a doua lucrări este următoarea: "*Deşi germanii, grecii, latinii [= popoarele romanice] şi hinduşii sunt separaţi între ei prin spaţii imense, totuşi limbile lor arată în chip suficient una şi aceeaşi origine şi toate coboară la una şi aceeaşi familie primară*" (citat în Heinz, 130).

Pe lângă l'École Nationale des Langues Orientales (înfiinţată la Paris în 1795), în care activau orientalişti apreciaţi în epocă, ca Silvestre de Sacy (trecut, în 1806), la Collège de France), englezul Alexander Hamilton (1762-1824), care au fost profesori ai fraţilor Schlegel, ai lui Humboldt şi Bopp, un alt centru ştiinţific de studii orientalistice a fost la Londra, unde, la Royal Asiatic Society, Henry Thomas Colebrook publică în 1805 prima gramatica europeană a sanscritei, avându-l ca model pe Pāṇini, urmat fiind de gramaticile lui Ch. Wilkins (Londra, 1808), W. Carey (Serampore,

1806), H. P. Forster (Calcutta, 1810). Începe tot acum elaborarea de dicţionare ale sanscritei: Ch. Wilkins (Londra, 1815), Fr. Rosen (Berlin, 1827), H. H. Wilson (Calcutta, 1819). În 1810 apare prima ediţie a gramaticii lui Pāṇini.

"Oficial", acesta a fost momentul în care europenii au trebuit să fie impresionaţi de o limbă cu o organizare clară, deşi arhaică, de clasificarea exemplară, în plan articulator, a consoanelor ei, de categoriile morfologice, de paradigmele flexionare, de inventarul de rădăcini etc., într-un cuvânt, de o analiză pur empirică şi descriptivă, fără nici un fel de speculaţii filozofice. Fireşte, cum subliniază Mounin$_1$, 156, acest contact cu gândirea lingvistică a vechilor indieni nu a însemnat, altfel spus, nu a produs o revoluţie sensibilă şi imediată la cea dintâi (de pildă, conceptul de *rădăcină*, preluat de la indieni, în loc să fie folosit pentru descrierea structurii prezente a unităţilor primei articulaţii, a fost utilizat, în sens metaforic şi metafizic, pentru a ajunge la *Urschprache*, limbă originară (*Ibid.*).

De fapt, chiar lucrarea lui **Fr. von SCHLEGEL**, *Über der Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Altertumskunde, metrischer Übersetzung indischer Gedichte* (1808), nu trebuie subapreciată în acest sens (cum se procedează în *Istorija*, I, 24, unde i se recunosc doar patru idei, "*exprimate în mod difuz*": vechimea maximă a sanscritei, necesitatea studiului comparativ al limbilor etc.). În realitate, la acest autor găsim (mult) mai multe opinii, concepte şi termeni care vor avea curs în tot veacul al XIX-lea. El este unul dintre primii care aplică, pe larg chiar, terminologia biologică, introducând termenul *vergleichende Grammatik* (după modelul anatomiei comparate): "*Totuşi, punctul decisiv care va lămuri aici totul, este* ***structura internă a limbilor*** *sau* ***gramatica comparată****, care ne va oferi concluzii cu totul noi în problemă genealogiei limbilor, aşa cum anatomia comparată a aruncat lumini asupra istoriei naturale mai vechi*" (cf. Heinz, 129). Tot el postulează crearea, în paralel, a dicţionarului comparat, care să conţină lista rădăcinilor comune (ceva, deci, de genul dicţionarului etimologic) (cf. Leroy, 18).

Se pare că termenul *flexiune* se datorează tot lui Fr. von Schlegel, care este şi autorul tezei, dominante în secolul al XIX-lea (mai ales la neogramatici), după care, întrucât limbile trebuie privite istoric pentru a se ajunge la reconstrucţia protolimbii şi a înrudirilor dintre idiomuri, *ştiinţific înseamnă numai istoric*. Reacţia veacului nostru, nihilistă, la acest punct de vedere o vom vedea *infra*, când vom discuta "ofensiva" contra veacului trecut pe tărâmul lingvisticii. Este interesant, însă, de reţinut încă de pe acum, opinia că "*Descriind faptele limbii, şi gramatica filologică, şi cea*

rațională descopereau reguli care doar parțial puteau aminti de formulele unor legături legice, prezente în sistemul limbii: aceste reguli aveau, de obicei, un caracter normativ (în special, în gramatica școlară, născută pe baza celei filologice), fiecare regulă având și excepții.

***Legile**, caracteristice pentru înțelegerea științifică a faptelor de limbă, au fost descoperite pentru prima dată în procesul **studiului istorico-comparativ al limbilor** (s. aut.); știința despre limbă s-a născut în primul sfert al secolului al XIX-lea pe baza gramaticii istorico-comparative. Legat de aceasta s-a ivit posibilitatea de principiu pentru a ridica analiza descriptivă a sistemului limbii la nivelul analizei științifice; prin urmare, analiza descriptivă a sistemului unei limbi concrete nu se opune analizei istorice: legile sistemului în acțiune al limbii se elaborează cu luarea în considerare a legilor de evoluție a limbilor. **Fără considerarea istoriei nu există o înțelegere autentic științifică a limbii, a sistemului ei.** La considerarea corespunzătoare a rolului istoriei, analiza descriptivă nu poate fi opusă analizei istorice* (s. ns.)" (Cikobava, 13; cf. și *supra*, opinia lui Ivănescu despre implicarea sincronicului în diacronic). Chiar dacă Schlegel a dedus greaca, latina, limbile germanice etc. din sanscrită, ar fi inexact să-i atribuim considerarea acesteia ca idiom cel mai vechi sau chiar primar și nici ideea monogenezei limbajului, căci lui Schlegel nu i-au scăpat din vedere limbile americane și altele, ca și faptul că sanscrita conține însemnate adaosuri (împrumuturi) străine.

Opera lui Fr. von Schlegel deși influențată de romantismul care idealiza trecutul, a fost o premisă, cum apreciază exegeții, și a altor idei, unele de bază, din lingvistica secolului al XIX-lea:

- înrudirea genetică între limbi trebuie dovedită nu atât în/prin lexic, cât în/prin structuri gramaticale (deși la el persistă confuzia literă-sunet. După Mounin[1], 157, nu Bopp, și nici Grimm, ci Pott, în ale sale *Cercetări etimologice*, va impune, incomplet însă, conștiința necesității unor studii bazate pe sunete și nu pe litere);

- psihicul uman și limbajul nu prezintă începuturi și evoluții paralele (limbajul este mai degrabă un produs al conștiinței primare, decât al unor manifestări vocale pur fizice, animale);

- inversarea, față de iluminism, a identificării evoluției cu progresul: evoluția înseamnă declin, sanscrita fiind cea mai veche limbă cunoscută, tipul ei flexionar reprezintă stadiul lingual vechi și perfect; limbile neflexionare sunt mai noi și mai puțin perfecte. Acest punct de vedere teologic și, totodată, valorizator, va însoți lingvistica diacronică în tot cursul veacului al XIX-lea. Desigur, metodologic, el este greșit, dar

totuși, dacă lăsăm la o parte valorizarea însăși, justificat în măsura în care diferențele tipologice sunt o consecință evidentă a diferențelor de evoluție dintre limbi. De altfel, vom trata într-un capitol aparte, lingvistica tipologică a veacului al XIX-lea și-i vom vedea prelungirile și îmbunătățirile în cel în trecut. Dacă adăugăm și meritele lui August Wilhelm von Schlegel, vom înțelege cum s-a pregătit, treptat, climatul intelectual și terenul.

I-a fost sortit, însă, lui **Franz BOPP** (1791-1867) de a reuni și sistematiza, primul, numeroasele și, unele, neîndoielnice probe privind înrudirea limbilor și, prin aceasta, de a fonda, pentru lumea științifică, gramatica comparată a limbilor indoeuropene. Pornind practic, de la sanscrită, pentru a-i compara flexiunea verbală cu cea din greacă, latină, persană și germană, și punându-și drept scop ultim să descopere originea flexiunii, Bopp a ajuns să stabilească, primul, "schema" corespondențelor morfologice dintre idiomurile indoeuropene și să realizeze o analiză științifică a "cuvântului indoeuropean în morfemele componente" (Graur, Wald, 81). Principalele lui lucrări sunt: *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinsichen, persischen und germanische Sprache*, cu o prefață de K. Windischmann, Frankfurt a. Main, 1816 (tradusă în engleză și publicată la Londra în 1820), cu reimprimare în 1889); *Vergleichende Zergliederung des Sankrit, und der mit ihm verwander Sprache* (Berlin, 1824-1831); *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinsichen, Lituanischen, Altslavischen* (I-VI, Berlin, 1833-1852, reeditată, cu sensibile remanieri, între 1857-1861 și apărută, cu o prefață de M. Brèal, între 1866 și 1874, operă capitală, apreciată drept prima sinteză a gramaticii comparate indoeuropene). Din anul 1838, Fr. Bopp va include în discuție și limba celtică, iar în ediția a II-a, amintită mai sus, și limba armeană, socotită, până la Hübschmann drept dialect iranic (lucrarea din urmă a mai cunoscut o a treia ediție, între 1866-1870, simțită, însă, ca învechită). Între timp, Fr. Bopp mai publicase unele lucrări privitoare la "înrudirea" limbilor indoeuropene cu cele neindoeuropene (cf. Heinz, 134).

Aprecierile ulterioare asupra lucrărilor și meritelor lui Fr. Bopp ne apar, astăzi, drept contradictorii și, în parte, nedrepte. Deja A. Meillet (probabil, influențat de M. Brèal) afirmase c• Bopp a descoperit [deci, întâmplător,] gramatica comparată, căutând să ajungă la indoeuropeana comună, precum C. Columb descoperise America numai pentru că dăduse peste ea în drumul său spre India (cf. Leroy, 21). De la A. Meillet și până astăzi stăruie ideea că, de fapt, toate meritele în domeniu i-ar reveni lui

Rask, ca "mai ştiinţific", "mai riguros" şi "mai modern" decât Bopp, deci că Rask ar fi devăratul pionier al gramaticii comparate. Este aceasta, astăzi, ideea, de pildă, a lui Mounin$_1$, 170, care îi reproşează lui H. Arens (*Sprachwissenschaft*, Fribourg-Munich, 1955) admiraţia pentru tot ce a scris Bopp, dar care, totuşi, recunoaşte că însuşi Bopp s-a separat, conştient, de perioada metafizică a formaţiei sale (de un W. Jones, de Herder, Schlegel şi Humboldt), de întreaga filologie tradiţională, prin ideea că "*limbile despre care este vorba în această carte sunt tratate în sine, anume ca obiect şi nu ca mijloc de cunoaştere*".

NOTĂ: Ne folosim de prilej pentru a proba un anume fel de a rescrie istoria doctrinelor şi metodologilor lingvistice. Ideea abia citată de Bopp îi stârneşte lui Mounin$_1$, 179, gândul că avem aici o certă prefigurare a frazei finale din Saussure, CLG, cum că unicul obiect al lingvisticii este sau ar trebui să fie limba studiată în sine şi pentru sine (v. *infra*). Mergând la original, am constatat, însă, că Bopp îşi propusese, de fapt, un studiu al limbii în sine pentru a-l opune, categoric, *învăţării practice a limbilor*. Contextul firesc din Bopp$_2$, 32, este grăitor: "*Una este să studiezi o limbă, şi alta e să o înveţi, adică să-i descrii organismul şi mecanismul*"; şi "*Întrucât în această carte limbile, despre care e vorba, sunt tratate în sine, anume, ca obiecte şi nu ca instrumente ale cunoaşterii şi întrucât ea tinde să ofere fizica şi fiziologia acestor limbi şi nu o introducere în studiul practic al lor, unele detalii, prin nimic importante pentru caracterizarea întregului, sunt omise, făcându-se astfel loc pentru tot ce e mai important şi mai strâns legat de viaţa limbii. Prin aceasta şi pe baza unei metode riguroase, care cercetează dintr-un punct de vedere unitar toate fenomenele legate şi explicabile reciproc, eu am reuşit, sper, să reunesc într-un tot întreg fenomenele multor limbi dezvoltate şi ale unor dialecte bogate ale limbii-bază dispărute*". Mai degrabă, această declaraţie a lui Bopp a însemnat că el a renunţat la scopul filozofic pe care şi l-a propus, în spiritul secolului al XVIII-lea, scop formulat limpede în prefaţa lui Windischmann: "*de a ajunge, pe această cale, la taina spiritului omenesc şi de a scoate ceva din natura şi legile lui*".

Scopurile pe care şi le-a fixat Fr. Bopp, de a da "*o descriere comparativă cuprinzând toate cazurile de înrudire a organismului limbilor*

indicate în titlu, de a efectua cercetarea legilor lor fizice şi mecanice şi a originii formelor care exprimă relaţiile gramaticale" (Bopp$_2$, 30), adică de a elucida originea principalelor categorii morfologice, au fost, de fapt, o reacţie la speculaţiile filozofice şi romantice de până atunci, o trecere de la ele la o analiză lucidă şi precisă, care să ducă la concluzii sigure.

Postulatele lui Bopp vor deveni programatice pentru întregul veac trecut:

- concizie, asigurată de tratarea limbii drept organism;
- regularitate a corespondenţelor din limbă;
- descoperirea unor legi obiective şi controlabile ale evoluţiei şi înrudirii limbilor.

Dorind să "coboare" cu reconstrucţia până la originile limbajului omenesc (*Ursprache*), Bopp a vrut să descopere expresiile primare, care conform unei teze mai vechi (împărtăşită încă de Court de Gebelin, Ch. de Brosse, fraţii Fr. şi A. Schlegel), ar fi avut structură monosilabică şi ar fi fost lipsite de orice motivaţie semantică. În acest scop, el compară structura rădăcinilor în sanscrită şi semită, le împarte, apoi, în verbale (primare), nominale şi pronominale, conchizând că în proto-limbă, alternanţa vocalelor radicale a fost un fenomen primar, servind la exprimarea unor noţiuni suplimentare, stare de lucruri depăşită, căci în sanscrită acest mijloc serveşte unor scopuri de "*mecanică şi simetrie a structurii formale*". Formaţiile flexionare au rezultat, după Bopp, din adaosul la rădăcinile verbale şi nominale a elementelor pronominale (de pildă, nom. sing. are sufixul *-s*, care provine din pronumele demonstrativ *sa-* "acesta").

În ceea ce priveşte fonetica, Bopp avea în vedere relaţiile reciproce dintre sunete şi litere (*Schrift und Lautsystem*), ca şi corespondenţele unor sunete (litere) în diverse limbi. Neglijând latura articulatorie, Bopp vorbeşte, totuşi, de influenţele sunetelor între ele în text, formulând anume "*legi mecanice şi fizice*" şi depăşindu-l, astfel, pe Fr. Schlegel (la care termenul era, mai degrabă, o comparaţie literară). Trebuie arătat că, în acord cu întregul climat al epocii sale, Bopp aproape că echivalează limba cu un organism biologic (la el, *Naturkörper*), care se naşte, evoluează şi moare conform unor legi universale.

Cea mai importantă lege de evoluţie a limbii, văzută ca o funcţie a organismului viu, este existenţa unei motivări concrete, semantice, a faptelor de limbă în legătură cu realitatea desemnată; dispărând motivarea, legătura cu realitatea, ca "suport" al limbii, dispare şi aceasta. E drept, pentru Bopp termenul *organism* mai are şi o accepţie mai abstractă, propriu-zis lingvistică, aceea de "sistem" (limitat, însă, numai la morfologie, ca un

tot rezultat din alăturarea unor elemente diferite, de pildă "temă + sufix etc.). (După unii exegeți, în această accepție, noțiunea de "sistem" se suprapune, pur și simplu, peste cea de gramatică și a fost cunoscută în gramatica logică cel puțin din veacul al XVIII-lea, de exemplu, la Condillac).

Este greu de acceptat, după toate acestea, aprecieri contemporane ca aceea că "*Bopp nu era conștient de cerințele metodei comparativ-istorice*" (Graur, Wald, 81), care se împacă greu cu altele, ale aceloraşi autori că el "*a adunat un material faptic foarte prețios, care a fost utilizat și ulterior, pe baza căruia a demonstrat înrudirea limbilor indoeuropene și a construit* ***o metodă valabilă pentru toate limbile înrudite*** *(s. ns.). Spirit pozitivist, atent la detalii, Bopp a dat o formă precisă unor idei care circulau în epocă*" (*Ibid.*, 83-84). Chiar de ar (dacă s-ar vrea neapărat): va fi fost doar un "*tehnician al cercetării*" (Meillet, 153), Bopp a creat astfel o gramatică comparată aproape definitivă (s. ns.) (*Ib.*, 154). Deşi a fost, prin formație și spirit, un romantic, un filozof și un naturalist și a vorbit de "geniul limbii", de "misterul rădăcinilor", de "organismul limbii" ș. a., Bopp s-a dovedit un analist lucid, cu un mare respect pentru faptele materiale investigate minuțios și conștiincios. Lui îi datorează metoda în discuție postulatul, fundamental, ca analiza morfologică comparativă să opereze nu cu cuvinte întregi, ci cu morfeme (rădăcini și afixe), chiar dacă i se poate reproșa, printre altele, absolutizarea procesului aglutinării în dezvoltarea limbilor flexionare.

Pentru influența lui Bopp în epocă îl vom cita, aici, și pe Müller, 174, pentru care gramatica comparată a limbilor indoeuropene "*va rămâne întotdeauna baza solidă și inatacabilă pentru filologia comparată*", iar cea din 1816, "*cea dintâi comparație detaliată și cu adevărat științifică*" între gramatica sanscritei, și cea a limbii greceşti, latine, persane și germane. (O apreciere aproape identică, în zilele noastre o găsim și la Iordan$_2$, 14: "*Valoarea mare a cercetării lui Bopp trebuie căutată însă [nu în explicarea flexiunii indoeuropene prin aglutinare, ci] aiurea, anume în ideea, susținută cu ajutorul legilor fizice și mecanice, că limbile indoeuropene alcătuiesc o unitate desăvârșită*").

Merite mai mari decât ale lui Bopp unii exegeți le atribuie lui **Rasmus Kristian RASK** (1787-1832). Mounin$_1$, 166, redactează chiar un paragraf cu titlul *Problema Rask*, invocând, printre altele, opinia lui A. Meillet că la acesta am avea mai multă știință, vigoare și modernitate decât la Bopp, ca și memoriul lui Rask din 1814, *Undersøgelse om det gamle*

nordiske eller islandske sprogs oprindelse, publicat, însă, abia în 1818, în daneză, limbă puțin cunoscută, memoriu ale cărui meritate ecouri nu le-a putut asigura nici prelucrarea în germană, parțială și imperfectă, datorată lui J. S. Vater, și publicată în 1822, sub titlul *Über die thrakische Sprachlehre*. Într-adevăr, Rask și-a câștigat merite mari în disciplina noastră, prin faptul că a probat înrudirea limbii islandeze vechi cu limbile scandinave și germanice și a tuturor acestora cu greaca, latina, limbile slave, cu lituaniana, armeana (admițând, mai târziu, înrudirea și cu sanscrita, iraniana, ca și cu celtica și albaneza).

El a folosit o metodă deosebit de riguroasă, caracterizată prin: a) preferință netă pentru gramatică, în raport cu lexicul, ca probă a înrudirii (căci lexicul, printre altele, "se amestecă" prin contactele dintre limbi); b) dovedirea sistematică a asemănărilor pe bază de corespondențe regulate ale sunetelor dintre limbile comparate, *regularitate* formulată ca postulat teoretic; c) fundarea gramaticii comparate nu pe speculații filozofico-apriorice, ci pe baze empirice, deci în spirit intuitiv (în cele cca. 150 de manuscrise rămase la moartea sa, el a schițat în acest spirit gramatici descriptive ale multor limbi din lume).

Partener egal al lui Bopp, Rask a tins, totuşi, spre o sistematică mai degrabă sincronică decât evolutivă a limbilor: pentru clasificarea (sistematizarea) acestora în grupuri, tipuri, familii, gramatica comparată fiind pentru el un mijloc, nu un scop (după L. Hjelmslev, citat în Mounin$_1$ și în Heinz, Rask nici n-a făcut distincția necesară între punctul de vedere tipologic și cel genetic, fiind mai degrabă creatorul lingvisticii comparate generale. Cum notează și Perrot, 102, Rask apare "*prin anumite aspecte ale gândirii sale, ca un precursor al lingvisticii moderne; la începutul unui secol care se va dărui esențialmente istoriei, Rask distinge, alături de o lingvistică specială, având ca obiect diversele limbi, o altă lingvistică, consacrată limbajului în generalitatea sa*"). De aici, și aprecierea, frecventă, că Rask ocupă un loc intermediar între lingvistica sincronică și tipologizantă a secolului al XVIII-lea și lingvistica diacronică a secolului al XIX-lea (pe când Bopp ar ține, categoric, de acest din urmă veac).

Neştiind sanscrita, dar cunoscând iraniana, Rask nu a putut evita orientarea generală spre studii comparativ-istorice. Lui îi aparține prima formulare a legii mutației consonantice, lege corijată în 1821 de către renumitul lingvist danez, elev al lui Rask, **J. M. BREDSDORF** care, în lucrarea *Om Aarsagerne til Sprogenes Fornadringer* (= *Despre cauzele schimbărilor limbii*), a subliniat, în plus, rolul *analogiei* ca factor al dezvoltării limbilor, alături de factorul "amestecului" dintre acestea.

(Acestui elev al lui Rask pare a-i aparține și ideea legii minimului efort ca factor psihofiziologic al echilibrului în limbă, ca și explicația fiziologică a schimbărilor fonetice, anume prin imperfecțiunea instrumentelor vorbirii și prin recepția acustică greșită a emisiunii fonice).

La Rask se vede bine ceea ce secolul al XIX-lea a moștenit de la cel precedent. El pleda pentru îmbinarea studiului mecanic al faptelor de limbă (practic, enumerarea lor) cu aflarea, în spatele sunetelor, desinențelor, regulilor, a sistemului limbii, căci limba se prezintă ca sistem ce reflectă raporturile dintre obiecte și ca fiziologie ce reflectă structura obiectelor respective. Preocupat nu (atât) de istoria limbilor, ci de clasificarea sistematică a lor, Rask a ajuns, anticipându-l pe Saussure, să facă "*distincția între* ***sistemul limbii*** *- stabil și abstract - și* ***vorbire****, realizare concretă a sistemului*", considerând că "*în cursul istoriei, vorbirea se schimbă, dar sistemul nu*", putând fi, cel mult, înlocuit cu un alt sistem (Graur, Wald, 85).

Preocupat, de asemenea, de demonstrarea înrudirii îndeosebi pe baza morfologiei și mai puțin a nucleului vocabularului, Rask a stăruit îndelung asupra importanței etimologiei în explicarea corectă a cuvintelor și formelor. Sunt de amintit câteva formulări în această direcție:

- marea stabilitate a limbii, prin legătura sa organică cu comunitatea dată: "*În decursul unei singure generații, poporul își poate schimba credințele, tradițiile, obiceiurile formate, legile și instituțiile, el se poate ridica la un anume grad de instrucție sau poate reveni la grosolănie și ignoranță, dar la toate aceste schimbări, limba continuă să se păstreze, dacă nu în forma sa inițială, cel puțin într-o stare care îi permite să fie recunoscută în decurs de milenii. Așa, bunăoară, poporul grec a suferit toate ingratitudinile soartei, dar în vorbirea țăranului grec încă se mai poate recunoaște limba lui Homer*" (Rask, 36). "*E nevoie de fărâmițarea ori nimicirea completă a poporului pentru a-i distruge de tot limba; chiar înnăbușirea forțată și amestecul cel mai puternic al popoarelor străine duc abia după câteva secole la schimbarea limbii și, de regulă, totul se limitează doar la trecerea la un anumit aspect din limbă, identic, dar mai simplu prin structura sa gramaticală și mai amestecat prin natura sa*" (*Ibid.*, 36-37);

- "*corespondențele lexicale sunt în gradul cel mai înalt nesigure*", spre deosebire de cele gramaticale, căci "*o limbă care se amestecă cu o alta, extrem de rar sau, mai exact, niciodată nu preia formele de declinare și de conjugare de la aceasta, ci, dimpotrivă, mai degrabă le pierde pe cele proprii*" (37).

- "*limba care are cea mai bogată în forme gramatică este cea mai*

puțin amestecată, cea mai veche ca origine, cea mai apropiată de izvorul primar" și "*o limbă, oricât de amestecată ar fi cu alta, aparține întotdeauna, împreună cu altele, la un grup de limbi, dacă cuvintele cele mai importante, materiale, necesare și primare, care constituie fundamentul limbii, le sunt comune*" (*Ib.*, 38).

În fine, să mai citățm câteva principii concrete de etimologie lexicală și gramaticală, în cea mai mare parte pe deplin valabile și azi:

- dacă un cuvânt este într-o limbă izolat, fără legături evidente și fără familie certă, iar într-o altă limbă el le are sau reprezintă o rădăcină, înseamnă că acel cuvânt a trecut din cea de-a doua în prima;

- nu se poate explica originea tuturor cuvintelor dintr-o limbă, mai ales a cuvintelor-rădăcini, caracterizate prin scurtime, simplitate și materialitate a sensului;

- "*când se compară cuvintele, trebuie întotdeauna separată rădăcina de toate celelalte părți; dacă rădăcinile coincid, înrudirea cuvintelor este incontestabilă, oricât de diferite între ele ar fi silabele sau terminațiile derivate. Cu deosebire trebuie avut grijă să nu se distrugă rădăcina, care, altfel, va apărea deformată și-l va induce în eroare pe cercetător*";

- "*În cuvintele pe care noi le considerăm ca identice în limbi diferite, nu trebuie să coincidă numai sensurile și terminațiile, întreaga formă a rădăcinilor lor putând avea toate literele complet diferite; dacă toate aceste trei părți, și anume sensul și formele amândouă, terminația și radicalul, ar fi absolut comune, acesta ar fi unul și același cuvânt al uneia și aceleiași limbi. Diferența într-una din aceste părți face ca ele să nu fie unul și același cuvânt al unei limbi. Varietatea infinită a grupărilor și formațiunilor omenești, diferența în structura sentimentelor și în modul de gândiri fac ușor de înțeles faptul că întreaga masă de noțiuni și reprezentări, desemnată și păstrată de limba unui popor, poate fi absolut identică la popoare diferite, uneori îndepărtate. Diversitatea vorbirii omenești,* ***conformația diferită a organelor vorbirii****, care permite să recunoști un străin numai după o singură discuție cu el, chiar fără să-l vezi, fac firesc faptul că o mulțime de cuvinte la popoare diferite capătă variații aproape infinite în rostire și formă*" (Rask, 38-43). Pentru o situare succintă, dar exactă, a lui R. Rask în indoeuropenistica genetică și tipologică, v. Simenski, Ivănescu, 43-44.

Ca o întregire esențială într-un fel a lui Fr. Bopp este contemporanul său **Jacob GRIMM** (1785-1863). Dacă Bopp a proiectat comparația asupra relațiilor preistorice dintre limbi, Grimm a inițiat

gramatica preponderent *istorică*, vizând mai degrabă epoca istorică a unei singure familii genetice, mai exact, din punctul de vedere doar al limbii germane. Culegător neobosit de antichităţi populare germane (mai ales juridice), doritor să pătrundă până la "sufletul german primar (= adevărat)", el a ajuns la lingvistică prin istorie şi poezie. Principala sa lucrare, *Deutsche Grammatik* (vol. I, 1819, următoarele trei până în 1837, în 1822, ediţia a doua a tomului I, amplificată printr-o fonetică riguros tratată) este apreciată şi azi pentru nivelul ei ştiinţific.

Metoda lui Grimm a constat în comparaţia limbilor germanice în cadrul aceloraşi epoci sincronice succesive, de la gotică până la engleza modernă. El a distins, pentru germană, trei perioade: veche, medie şi nouă, precizând evoluţia unor fapte şi procese determinate, stabilind relaţii între ele, acordând atenţie, cu dreptate, faptelor neregulate (apreciate just ca mai arhaice) şi celor regulate (socotite ca mai noi). Lui îi datorează filologia germanică termenii de *Ablaut* şi *Umlaut*. El vorbea de trei lingvistici: filozofică (= logică), critică (normativă) şi istorică; în cadrul acesteia din urmă, el a idealizat trecutul, concepând întreaga evoluţie ca un proces de descompunere treptată.

Un domeniu aparte şi important din activitatea lui Grimm a fost dialectologia, adică preocuparea pentru limbile "populare". El vorbeşte de diferenţierea, dar şi de amestecul continuu al lor; prin schimbarea raporturilor, mai ales politice, se ajungea la contacte nemijlocite, în urma cărora unele dialecte căpătau prioritate faţă de altele sau se ajungea la nivelarea lor etc. Astfel de contacte accelerau, totodată, procesul de evoluţie.

În fonetică, bazat pe Rask, Grimm, comparând sunete izolate (la el, mereu "litere"), a formulat principiile aşa-numitei mutaţii consonantice (*Lautverschiebung*), prima în vechea gramatică, a doua în vechea germană superioară, proces rămas în istoria disciplinei noastre (după formula, inexactă însă ca paternitate, a lui M. Müller: *Grimm's law*) cu numele de *Legea lui Grimm* (anul 1822):

grec.	π	β	ς	τ	δ	ξ	φ	χ
got.	*f*	*p*	*b*	*th; (p)*	*t*	*d*	*h*	*k*	*g*
germ.	*v. sup.*		*b (v); f*	*p; p*	*z*	*t;*	*g*	*ch*	*k*

Generalizând, formula dată afirmă transformările (*t* = *tenuis*, *m* = *media*, *a* = *aspirata*):

grec	*t*	*m*	*a*
got.	*a*	*t*	*m*
v. germ.			
sup.	*m*	*a*	*t*

Peste câteva decenii, unul dintre adepţii şcolii neogramatice, asume **Karl VERNER**, tânăr lingvist olandez, într-un studiu (*Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung*), publicat în "Kuhn's Zeitschrift", XXIII, 1877, va corija cu mult ecou printre învăţaţi, aşa-zisa *lege a lui Grimm*, într-una din excepţiile ei, şi anume în aceea că, dacă oclusivele protoindoeuropene *p, t, k* au trecut, în poziţie mediană, în mod normal la fricativele *f, p, h*, în alte cazuri, socotite "excepţionale" până atunci, ele au fost reflexate prin sonorele *b, d, g*. K. Verner a descoperit că această "excepţie" a mutaţiei consonantice este aparentă, fiind vorba, de fapt, de două tratamente ale lui *p, t, k*: în poziţie post-tonică, ele dau *f, p, h*, în cea protonică, ele au trecut în mod regulat în *b, d, g*, cf. grec *φρατηρ*, got. *Bropar* (germ. *Bruder*), dar grec. *πατηρ*, got. *Fadar* (germ. *Vater*).

Într-adevăr, suntem în faţa unei excepţii aparente, provocată de formularea insuficient de riguroasă a legii. De formularea (descoperirea) legilor fonetice, de impresia produsă prin acest fapt asupra lumii ştiinţifice şi de consecinţele în plan metodologic mai ales ne vom ocupa mai jos, la prezentarea şcolii neogramatice şi a meritelor ei de excepţie.

În concluzie, meritul lui J. Grimm a fost dublu, acela de a fi creat un model metodologic de gramatica istorico-comparativă în cadru unei singure familii linguale genetice şi, implicit, un model de gramatică pur istorică a unor limbi izolate, iar pe de altă parte, de a fi realizat prima gramatică concretă, istorico-comparativă, a limbilor germanice din cele mai vechi timpuri până în perioada contemporană lui.

Nu este lipsit de interes să menţionăm numai că perioada vizată a cunoscut, în umbra marilor personalităţi deschizătoare de direcţii principale, ca **R. K. Rask, Fr. Bopp, J. Grimm**, o susţinută cercetare ştiinţifică în spiritul metodei diacronice. Ca un fel de "omolog" (în sensul independenţei faţă de Bopp) al lui Rask de pe terenul Franţei poate fi citat François **RAYNOUARD**, autor al unei lucrări deosebite *Choix des poésies des troubadours contenant la grammaire comparée des langues de l'Europe latine dans les rapports avec la langue des troubadours* (1816-1821). Ca şi A. Dante înainte, autorul afirmă că provensala este protolimba tuturor idiomurilor romanice, sprijinindu-şi ideea pe o atragere sistematică în

discuție a faptelor de lexic și gramatică din principalele limbi și dialecte romanice. Și el vorbește de termenul *grammaire comparée*, deși, ca și la Rask, este vorba, mai degrabă, de o încercare de sistematizare diacronico-sincronică. Am calificat această lucrare ca "deosebită", având în vedere faptul că, prin tradiția sa națională, lingvistica franceză nu s-a angajat în mod decis în doctrinele evoluționiste ale secolului trecut, aproape ignorându-le și rămânând fidelă, cum am spus, tradiției gramaticii generale de tip port-royalist.

Numai pentru a suplini eventualele "goluri" de date, informații și interpretări din alte lucrări consacrate acestui "eroic" veac trecut în sfera disciplinei noastre, vom aminti că pe terenul gramaticii indoeuropene, teoria lui Bopp a fost dezvoltată de elevul lui, **Franz WÜLLNER**, notabil îndeosebi prin lucrările sale *Über die Bedeutung der sprachlichen Casus und Modi* (1827) și *Über Ursprung und Urbedeutung der sprachlichen Formen* (1831). El merită atenție drept continuator al *teoriei localiste a cazurilor*, concepute drept forme, subiectiv (adică, întrucât ne-am mai întâlnit în *Curs I* cu acest principiu, *egocentric*) percepute, ale orientării în spațiu, ca și ale înțelegerii unor relații abstracte (cum ar fi cauza ș. a.).

NOTĂ: Expunerea noastră a mișcărilor lingvistice din veacul trecut fiind nu numai retrospectivă, ci, prin forța lucrurilor, mai ales prospectivă, credem că avem dreptul să consemnăm, aici, o bună și salutară, dar, din păcate, rămasă ca și necunoscută, contribuție la actuala teorie a actelor de vorbire (Kainz, Skinner, Austin, Searle ș. a.), datorată lingvistului suedez C. Svedelius, *L'analyse du langage*, Uppsala, 1897. Concepția acestuia a fost reluată, foarte aproape de noi, de către A. R Lurija, în studiul *Probleme și fapte ale neurolingvisticii* (republicat în culeg. *Teorija reči*, 198-218), în care este vorba de clasificarea "*structurilor logice gramaticale fundamentale ale limbii*". Lurija, constatând anume neajunsuri ale teoriei privind structura practică și hipotactică a propoziției și a frazei, și, îndeosebi, insuficiențe în lămurirea raporturilor dintre structura formală și cea semantică a limbii, îl invocă pe C. Svedelius, după care "*toate tipurile de comunicare pot fi divizate în două mari grupe, profund deosebite între ele din punct de vedere psihologic*". În unele, pe care el le-a numit "*comunicare (enunțare) de evenimente*", limba numai fixează fapte cunoscute, care pot fi redate prin mijloace neverbale vizibile"; acestea, se enunță doar ca interacțiune dintre obiecte, de

tipul "*Casa arde*", "*Fata plânge*", "*Câinele latră*" (asemenea enunțuri asertiv-existențiale se opun altora, în care se indică doar obiectul). "*În altele, resursele linguale joacă un rol cu totul aparte, specific limbii: ele formulează raporturile știute, ignorând anume note și separând, pe baza lor, raporturi abstracte, ce nu mai pot fi redate prin mijloace neverbale vizualizabile*". Această clasă Svedelius a numit-o drept *comunicare de raporturi*, de tipul "*Socrate este (un) om*", în care se fixează un raport logico-abstract între obiect și însușire (*Ibid.*, 208). Adepții lui R. A. Lurija, preluând distincțiile fructificate din C. Svedelius, au conshis că diferența dintre ele stă în profunzimile mecanismului gândirii verbale: dacă enunțarea de evenimente izvorăște din "*gândirea palpabilă*", doar exteriorizată verbal, *enunțarea de raporturi* cere efectuarea de operații asupra unor *corelații spațiale* care înmănunchează elementele corelabile ale enunțului întreg într-o structură simultană (cvasispațială) unitară (cf. Leont'jev$_3$, 139). Lurija se referea la experimente cu bolnavii prezentând afecțiuni (leziuni) ale porțiunilor posterioare din emisfera stângă, bolnavi care nu mai puteau efectua *comunicări de relații* ci numai pe cele de *evenimente (fapte)*, cele dintâi deveninfu-le inaccesibile. Concluzia sa era că suntem în prezența "*unui factor special [de ordin neurolingvistic], aflat la baza formelor complexe de organizare logico-gramaticală a vorbirii și care asigură acele specii de structuri gramaticale, pe care R. Jakobson le desemnează drept operații de apropiere a formațiilor linguale pe bază de organizare simultană (selectivă)*" (*Teorija reči*, 210).

Revenind, F. Wüllner separă, mai întâi, *nominativus*, drept "*non-casus*", și *vocativus*, drept... "*persoana a doua a substantivului*" (ideea luată de la A. F. Bernhardi, 1805). Dintre celelalte, *genetivus* este, pentru el, caz al îndepărtării, *accusativus* - al apropierii, *dativus* - al apartenenței; *locativus* este cazul "*locului*", iar *ablativus* - o nuanță specială a dativului. (Vom vedea, la locul cuvenit, teoria semantic-generală a cazurilor elaborată în secolul nostru de către R. Jakobson, ca și, anterior, teoria lui V. Brøndal și a lui L. Hjelmslev).

Tradițional de acum, "*echipa*" celor patru creatori ai metodei în discuție se cere completată prin unele date despe **A. H. VOSTOKOV** (1781-1864), care, cunoscând gramatica germană a lui J. Grimm, după cum ne spun Graur, Wald, 87, și bazându-se pe fapte mai ales fonetice, a realizat

"prima lucrare de fonetică istorică a unui grup de limbi indoeuropene" aducând *"importante precizări metodologice"* (*Ibid.*, cf. şi: *"La A. H. Vostokov apare şi ideea* ***posibilităţii reconstruirii*** *(subl. ns. - I. L.) sistemului limbii slave comune, pe baza comparaţiei faptelor din limbile slave"*. Adaugăm că el preconiza ca o astfel de gramatică reconstruită să fie precedată *"în mod necesar de un dicţionar etimologic al slavei"* (*Istorija*, I, 50). S. Bulič, prefaţând şi completând cu istoria lingvisticii ruse, mai larg, slave traducerea rusă (S. Petersburg, 1904) a celebrei sinteze a lui B. Delbrück *Einleitung in das Sprachstudium...* (cu subtitlu, în traducere, *Din istoria şi metodologia lingvisticii comparative*), releva, însă, numeroasele, unele inadmisibile, erori în etimologia comparată întreprinsă pe o scară foarte largă de către Voskotov, care a fost, până la un punct, un autodictat (Delbrück, 653 u., în special 665).

În consistenţa şi încă atât de interesanta (venind de la ilustru lingvist care a scrutat, la hotarul dintre veacul al XIX-lea şi al XX-lea, întreaga problematică diacronică a lingvisticii de până la el şi care, prin alte lucrări, a dat - după *"diagnosticul"* ştiinţific foarte exact pus de Gh. Ivănescu - *"prima expunere integrală asupra sintacticei comparative indoeuropene"*, v. Simenschy, Ivănescu, 64) lucrarea amintită a lui Berthold **Delbrück**, lecturile din care şi opiniile căruia sunt deosebit de instructive, expunerea începe de la **Fr. Bopp**, ocupându-se, apoi, de contemporanii şi adepţii acestuia de până la **A. Schleicher**, pentru ca, declarându-se adept al lui H. Paul, autorul să se pronunţe mai ales în chestiunea legilor fonetice (traducerea de care ne folosim este făcută după ediţia a III-a, din anul 1893). Totuşi, după declaraţia programatică a autorului, cum că nu se poate împăca cu *"definirea legilor fonetice drept* ***legi ale naturii*** *(subl. sa). Cu legile chimice ori fizice aceste unicate istorice se pare că nu au nici o similitudine. Limba este compusă din gesturi şi acţiuni umane (Handlungen) şi, de aceea, legile fonetice ţin nu de teoria asupra legităţilor din fenomenele naturale, ci de teoria legilor de comportamentele umane, probabil arbitrare"* (135), sunt de reţinut - drept coordonate ale discuţiei noastre - următoarele constatări: *"iniţial, admiterea de excepţii părea ceva firesc"*, dar, treptat o concepţie tot mai riguroasă asupra schimbărilor de sunete a impus ideea că legile care le decid *"nu suferă, îndeobşte, excepţii. [...] Întemeietorii ştiinţei noastre s-au ocupat puţin cu teorii, dar organizatorii ei, printre care şi Curtius şi Schleicher, se lansau în explicaţii de acest gen"* (117-118). *"... Bopp îşi propuse două sarcini: a vrut să descopere apariţia flexiunii şi să demonstreze în amănunt înrudirea limbilor indoeuropene. Totodată am văzut, însă, că, în calitate de fiu al unui*

veac filozofic, el a acordat prioritate soluţionării celei dintâi probleme" (146-147).

Citindu-l pe A. H. Sayce ca adversar înverşunat al lui Bopp, care susţinuse că *"vechea teorie"* a acestuia din urmă privind aglutinarea *"trebuie considerată ca moartă"* şi dându-şi seama că va trebui să vină perioada, de *"un nivel mai înalt"*, *"al unei lingvistici mai mature"* (147), Delbrück rămâne încântat de eforturile, întreprinse de la Bopp şi până la neogramatici, de a se cuceri *"o metodă mai sigură"* (148), această cale de dezvoltare a lingvisticii părându-i-se ca cea mai firească. De aici, şi concluzia sa: *"****lingvistica a trecut din perioada filozofică în cea istorică*** *(s. aut.)"* (*Ibid.*).

Precizăm, în contextul de faţă, că *"optimismul"* concluziei abia citate va fi mult mai palid într-o altă lucrare a lui Delbrück, anume *Grundfragen der Sprachfosrschung (mit Rücksicht auf W. Wundt' Spracherörtert)*, din 1901, care - asemenea lucrărilor lui Bernhardi - poate fi considerată, *mutatis mutandis*, ca un *"bilanţ"*, de adâncă reflexie, al întregului secol al XIX-lea. O citâm, anticipat, aici doar ca o precauţie de principiu, deci nu pentru nota descurajantă acordată de autorii lingvisticii comparativ-istorice. Interogându-se asupra probabilităţilor şi limitelor de cunoaştere ale acesteia, asupra eficienţei metodologiei aplicate de ea, el va declara metoda în discuţie ca limitată, mai ales în tendinţa ei de a *"învinge"* diversitatea limbilor şi de ajunge, astfel, la unitatea (primară) a limbajului, tendinţă cu atât mai nejustificată cu cât în discuţie intră şi trebuie să intre limbi neoindoeuropene lipsite de o tradiţie literară continuă, de unde plusul de nesiguranţă a concluziilor.

Pentru că vom ajunge la extremism în reconstrucţie, ca cel datorat lui A. Schleicher, nu e superfluu să amintim, cu beneficiu de inventar, situaţia fantezistă schiţată de către Delbrück: în urma unui cataclism, cultura şi civilizaţia britanică ar fi dispărut; vreun misionar budist, vorbitor de sanscrită, ar ajunge în Anglia şi ar încerca, folosindu-se consecvent de metoda comparativ-istorică, să descrie limba localnicilor supravieţuitori; rezultatele ar fi, în credinţa autorului, şocante. (Vom vedea, însă, că etnolingviştii americani vor reuşi, şi încă în mod strălucit, să descrie, prin segmentare, analiză şi interpretare adecvată, limbile amerindiene, necunoscute lor, lipsite de gramatici şi dicţionare prealabile şi, în plus, fără să fi putut apela la *"competenţa"*, adică intuiţia subiecţilor anchetaţi. Faptul acesta îi va conferi lui E. Sapir prilejul de a susţine realitatea psihică a *cuvântului* ca unitate percepută intuitiv de vorbitorul comun, de rând, al limbii. "Simţul limbii" al indienilor i se părea de necontestat: *"Ca regulă*

generală, nu există nici cea mai mică greutate de a percepe cuvântul ca ceva real din punct de vedere psihic. Drept dovadă de netăgăduit poate servi fie şi numai faptul că un indian naiv [= necultivat] , deloc obişnuit cu imaginea cuvântului scris, nu întâmpină niciodată vreo dificultate serioasă în a dicta învăţătului lingvist un text de limbă modernă cuvânt cu cuvânt; desigur, el are tendinţa de a lega un cuvânt de altul, ca în vorbirea curentă, dar dacă este rugat să vorbească cu pauze şi dacă va înţelege ce anume i se cere, el va fi imediat apt de a delimita cuvintele ca atare şi de a le repeta câte unul. Totodată, el refuză în chip hotărât să separe rădăcinile de elementele gramaticale pe motivul că astfel nu rezultă sensul" (Sapir, 27).

După ce, ajunşi în pragul veacului XX, vom discuta conceptul de "model" şi tipologia modelelor lingvistice, vom vedea "pe viu", că structuralismul american încearcă să "modeleze" tocmai vorbirea, pe când cel praghez, dinamico-funcţional fără să neglijeze *textul*, se va orienta mai mult spre *sistem*, adică *langue* din dicotomia lui Saussure, iar cel danez va fi, preponderent, metateoretic, va încerca, adică, să "modeleze" practica şi, mai ales, teoria investigaţiei ştiinţifice în domeniul limbii).

Nesatisfăcătoare i se părea, apoi, lui Delbrück şi clasificarea tipologică a limbilor, graniţele dintre tipurile delimitate nefiind suficient de clare; mai mult, din perspectivă diacronică s-ar dovedi că în limba chineză tipul aglutinant a rezultat din cel flexionar.

Iarăşi anticipând, trebuie să spunem că Delbrück atacase, în continuare, metoda lui **W. WUNDT** - numită astăzi de către adepţii ei, adesea cu nejustificată superioritate şi cu o anume, de fapt certă, doză depreciatoare, drept *confruntativă, contrastivă, caracterologică* etc. (cf. cap. VII, *Gramatica contrastivă* de T. Cristea, din culegerea *Lingvistica modernă*, 360 u.) - anume de a (se) face comparaţii între fapte şi fenomene analogice (de pildă, cazurile, formele verbale ş. a.) din cele mai diverse limbi, cu totul indiferent de înrudirea genetică a lor.

Insatisfacţia şi resemnarea lui B. Delbrück la finele veacului XIX poate fi găsită şi la alţi autori de atunci (cf. fie şi numai V. Henry, *Antinomies linguistiques*, Paris, 1896). Astfel de reflecţii caracterizează mai ales stările de spirit de la hotarele dintre diverse epoci (cum vom vedea şi la "ofensiva" secolului al XX-lea în contra lingvisticii din secolul precedent, deşi acesta a reprezentat o epocă luminoasă şi demnă de toată lauda, cu motive de mulţumire faţă de rezultatele şi succesele obţinute.

La presimţirea lui Delbrück că odată cu veacul al XIX-lea, lingvistica şi-a trăit traiul "*la belle époque*", vom observa că germenii noului se aflau în ea însăşi. Cum se ştie, crearea şi aplicarea metodei

comparativ-istorice are ca premize şi condiţii trei principii:

a) continuitate a evoluţiei linguale: limbile nu cunosc mutaţii bruşte; deşi nu există (nici doi) indivizi, nici grupuri sociale care să aibă absolut *aceeaşi limbă*, diferenţele observate sau nu (de masele înseşi de vorbitori) sunt minime, încât strămoşii noştri au avut cum avem şi noi, sentimentul că vorbeau *aceeaşi limbă*.

b) *arbitrarul semnului lingvistic*: între termenii triadei *nume - sens - obiect* -, raporturile sunt de natură diferită, între nume şi sens, o relaţie necesară de evocare reciprocă; un raport analog, între sens şi obiect; între nume (cuvânt) şi obiect, însă, nu există o legătură directă şi necesară. În caz contrar, dacă sunetele ar evoca prin ele înseşi, o realitate, aceeaşi imagine acustică ar trebui să reprezinte în diverse limbi, acelaşi obiect. Invers, faptul că în limbi deosebite *acelaşi obiect* nu este desemnat prin *acelaşi cuvânt* ar trebuie să ducă la concluzia că structurile mentale ale vorbitorilor diferă prin *rasa umană*.

c) *corespondenţe fonetice riguroase* şi, deci, *regulate*, odată cu similitudini în expresia noţiunilor, ba chiar în organizarea unor ansambluri de concepte. Fireşte, decisiv, rămâne principiul *regularităţii*, adică *al constanţei legilor fonetice*, în sensul în care îl va sintetiza mai târziu, A. Meillet: dacă o articulaţie se conservă în toate cuvintele (acelei limbi) în care i se oferă aceleaşi condiţii şi, dacă ea suferă o modificare, ea o suportă peste tot unde condiţiile sunt aceleaşi (cf. *Le langage*, cap. *Evoluţia limbilor*, 815-864, unde, printre altele, se prezintă *Problemele şi limitele reconstrucţiei*, 849 u.). Am arătat deja în *Curs I*, 229-230, că mutaţia epistemologică de la statism la evoluţionism s-a făcut mai puţin simţită, rămânând mai discretă, în raport cu ce s-a întâmplat în ştiinţele naturii (în speţă, în biologie) şi în economia politică, pe motivul că lumea nu sesizează decât cu greu şi numai în timp schimbările ce se produc în limbă. Dintre factorii prin care Foucault, 292 u., încearcă să argumenteze "pozitivitatea filozofică" a secolului al XIX-lea faţă de veacurile (practic, două în acest caz) precedente, merită reţinute următoarele:

- în veacurile anterioare, în etimologiile pe care le încerca, gramatica generală nu distingea sunetele de litere, explica schimbările prin afinitate şi proximitatea literelor între ele, considerând "consoanele" ca rezistente, vocalele fiind cele mai fluide şi mai instabile elemente ale "vorbirii" [ghilimele noastre le-am pus pentru că pe atunci în atenţia savanţilor era vorba de "vorbirea" scrisă, deci, dematerializată fonic, în schimb, transsubstanţializată grafic, ca dovadă servindu-ne faptul că încă J. Grimm separa un termen ca *Schrift* în opt elemente, divizând sunetul *f*, unic,

în *p* şi h]. Oricum, primii comparatişti vor cerceta, în mod hotărât, limbajul ca "ansamblu de sunete distincte" (de unde, după acelaşi "arheolog" al cunoaşterii umane, interesul pentru literatura nescrisă, pentru limba vorbită, care "în sonoritatea sa profundă şi [= dar, I. L.] pasageră, devine suverană] [ceea ce, de fapt, va deveni pe deplin conştient *tuturor* lingviştilor abia spre finele veacului, odată cu crearea geografiei lingvistice], şi ale cărei "puteri secrete... se opun, fundamental, ezoterismului scrierii, obligând ea însăşi, la un "spionaj" *cocoşat* în nişte labirinte vizibile" (289);

- definirea legilor de evoluţie a sunetelor (abia acum, cel puţin în principiu, "eliberate" de literele care le pot transcrie) a permis, prin primii comparatişti, o *nouă teorie a radicalului*, ca "entitate" cu individualizare stabilă, ce poate fi descoperită printr-o "analiză etimologică sigură şi stabilă", analiză care subscrie bipolarităţii *nume* - verbul *a fi* din gramatica generală, o alta, mai complexă, care duce la ideea că entităţile de bază ale limbii ar fi verbul şi pronumele personal (teoria "personalistă", fondul celei "pronominale" a lui E. Benveniste, în utilizarea limbii în actul de vorbire [vom spune de pe acum că a-cronismul şi pan-cronismul în limbaj rămân şi astăzi - folosind o exactă şi fericită formulă a lingvistului materialist A. Philippide - mai degrabă, "postulate ale minţii omeneşti" [o vom prezenta *infra*]: - analiza *rădăcinilor* a permis, abia ea, o redefinire a *sistemelor de înrudire* între limbi: "*Etimologia [...] va deveni, dintr-un demers nemăsurat de regresiv spre o limbă primitivă universală a strigătelor naturale primare, o metodă de analiză sigură, limitată la găsirea radicalului pe care acel cuvânt şi-a constituit "fiinţa", căci, conform declaraţiei lui J. Grimm, rădăcinile cuvintelor nu au fost sesizate decât după ce au fost analizate cu succes flectivele şi derivaţiile*" (Foucault, 300-301). "*Analizele lui Bopp urmau să aibă o importanţă capitală nu numai pentru descompunerea internă a unei limbi, ci şi pentru definirea a ceea ce poate fi limbajul în esenţa sa. Acesta nu mai este un sistem de reprezentări care are puterea de a decupa şi a recompune alte reprezentări; el desemnează, prin rădăcinile sale cele mai constante, acţiuni, stări, voinţe; mai degrabă decât ceea ce se vede, el vrea să zică originar, ceea ce se face sau ceea ce se suferă şi sfârşeşte prin a arăta lucrurile parcă cu degetul, aceasta în măsura în care ele sunt rezultatul sau obiectul ori instrumentul acestei acţiuni; numele nu decupează ca atare tabloul complex al unei reprezentări, ci decupează şi stopează procesul unei acţiuni.*

Limbajul se "înrădăcinează" nu alături de lucrurile percepute, ci alături de subiect în activitatea acestuia. El s-a născut, poate, din voinţă, şi putere, mai degrabă decât din această memorie care redublează

reprezentarea. Se vorbeşte pentru că se acţionează şi nu pentru că se recunoaşte ori se cunoaşte. Ca acţiune, limbajul exprimă voinţă profundă" (*Ib.*, 302-303).

De aici, pentru autor, o dublă consecinţă: veacul al XIX-lea va atribui, spre deosebire de cele precedente, o *funcţie expresivă ireductibilă*; "*nici un arbitrar, nici o convenţie gramaticală nu o pot estompa, căci, dacă limbajul exprimă, aceasta nu în măsura în care el imită şi redublează lucrurile, ci în măsura în care el manifestă şi traduce voinţa fundamentală a celor ce vorbesc*"; în al doilea rând, "*limbajul nu mai este legat de civilizaţii la nivelul cunoştinţelor pe care ele le-au atins (fineţea reţelei de reprezentări, multiplicitatea legăturilor ce se pot stabili între elemente), ci de spiritul poporului care le-a născut, le-a animat şi pe care le poate recunoaşte în ele. Ca orice organism viu care-şi manifestă, prin coerenţa sa, funcţiile care îl menţin în viaţă, limbajul, şi încă în toată arhitectura gramaticii sale, face vizibilă voinţa fundamentală care ţine în viaţă un popor şi care îi dă puterea de a vorbi o limbă care nu-i aparţine decât lui. Dintr-o dată, condiţiile de istoricitate a limbajului sunt schimbate: mutaţiile nu mai vin de sus (de la elita savanţilor, de la mici grupuri de negustori şi călători, de la armatele victorioase, de la aristocraţia de invazie), ci ele se nasc, obscur, de jos, căci limbajul nu este un instrument sau un produs - un* ***ergon****, cum zicea Humboldt -, ci o neîncetată activitate - o* ***enérgeia***" (303), şi anume a poporului; "*Limbajul nu mai e legat de cunoaşterea lucrurilor, ci de libertatea oamenilor*" sau, cum va scrie J. Grimm (în *Originea limbilor*): "*Limbajul este uman: el îşi datorează originea şi progresul său deplinei noastre libertăţi; el este istoria, moştenirea noastră*".

- analiza rădăcinilor a permis o nouă definire a *sistemelor de înrudire* între limbi, şi anume printr-o comparaţie directă şi laterală a două sau mai multor limbi, iar definirea legilor interne ale gramaticii va proba "*o profundă înrudire între limbaj şi liberul destin al oamenilor*" (303-304).

Astfel, după Foucault, 307 u., *limbajul devine obiect* prin cele patru "segmente teoretice" care au prezidat constituirea "filologiei" din veacul al XIX-lea, care s-a opus principiilor celei din veacurile anterioare, prin *teoria înrudirii limbilor* (discontinuitate între marile familii, analogiile interne în regimul schimbărilor), avansată împotriva *teoriei derivaţiei* (prin factori de uzură şi de amestec continui), prin *teoria radicalului*, contrapusă celei *a desemnării*, prin *studiul variaţiilor interne*, care se dezice de *articularea reprezentării*, în fine, şi mai ales, prin *analiza internă* a limbii se contracarează primatul acordat de gândirea clasică verbului *être*: "*Analiza independentă a structurilor gramaticale, aşa cum a fost ea*

practicată în secolul al XIX-lea, dimpotrivă, izolează limbajul, îl tratează ca o organizare autonomă, rupe legăturile lui cu judecăţile, cu atribuirea şi afirmaţia. Pasajul ontologic pe care verbul ***être*** *îl asigura între* ***a vorbi*** *şi a* ***gândi*** *este rupt, limbajul îşi dobândeşte o entitate proprie*" hotărâtă prin legile care o guvernează (308).

§ 3. DOCTRINA LINGVISTICĂ A LUI W. von HUMBOLDT

Wilhelm von HUMBOLDT (1767-1835) "*este considerat de obicei, şi de drept, creatorul lingvisticii generale: dar el este şi iniţiatorul cercetărilor lingvistice comparativ-tipologice. Opera sa lingvistică fundamentală înfăţişează, de fapt, problemele tipologiei limbilor; dar, pe canavaua acestei problematici, W. von Humboldt brodează probleme ale teoriei limbii*" (Ivănescu, în Simenschy, Ivănescu, 37, care îl consideră drept "*creator al concepţiei romantice despre limbaj*").

Toaretician al culturii, lingvist şi diplomat, poliglot de excepţie, von Humboldt a aparţinut, ca şi Bopp, atât veacului al XVIII-lea, cât şi celui următor. Doctrina lui continuă, pe de o parte, principalele idei ale Iluminismului privind natura şi originea limbii, pe de alta, rămâne sub influenţa romantismului german în concepţiile privind "spiritul poporului" (*Volksgeist*). Spirit ilustru, o inteligenţă strălucită, de mari orizonturi ştiinţifice, el avansează concepţii mari şi îndrăzneţe, dar mai degrabă într-un mod general, fără detalierea cuvenită. Aceste concepţii nu au fost asimilate de contemporanii săi, pentru că, pe de o parte îşi depăşeau timpul, pe de alta, cadrele înguste ale gramaticii comparativ-istorice, tot mai dominantă pe atunci şi care nu (prea) lăsa loc pentru speculaţii filozofico-teoretice nu le prea mai îngăduie.

În schimb, lingvistica veacului nostru reprezintă, declarat sau nu, conştient sau nu, o continuare directă a principalelor lui teorii şi vederi (urmaşii lui Saussure, neohumboldtienii germani şi englezi, unele curente lingvistice americane).

Dintre principalele sale lucrări, trebuie amintite: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihrem Einfluss auf die Entwicklung des Menschengeschlechts* (1827-1829), destinată iniţial ca prefaţă la lucrarea editată postum *Über die Kawissprache auf der Insel Jawa** (1836-1840); *Lettre à M. Abel Rémusat sur la nature des formes*

* Este vorba de vechea jawană (secolul XIII, cu texte din secolul IX), de tip indonezian, dar cu influenţe sanscrite (în lexic).

grammaticales en général et sur la génie de la langue chinois en particulier (1825-1826); *Über des Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenenwicklung* (1821); *Über den Einfluss des verschiedenen Characters der sprach auf Literatur und Geistesbildung* (1821) şi multe altele (pe teme şi "concrete", despre limbile mexicane şi, în genere, americane, despre bască, chineză, despre accentul grecesc, despre dual etc.). Gândirea lingvistică a lui v. Humboldt este extraordinar de bogată, de aceea, în expunerea noastră, ne vom limita la cele mai importante elemente ale ei.

Ideea iniţială a lui a fost de a crea o *antropologie* (= sociologie comparată) dinspre partea limbii şi cu ajutorul metodei comparative. Ca şi Bopp, scopul era de a cunoaşte *organismul* (= organizarea) diverselor limbi şi de a ajunge, astfel, la începuturile limbajului (ca Bopp) şi ale psihicului (ca Humboldt). Postulatul era că omul şi limba apar odată şi evoluează împreună. Scopul dat a fost, totuşi, la Bopp numai teorie, limitat fiind exclusiv la limbi, la cele mai vechi şi indoeuropene. Lingvistica la Humboldt, însă, deşi tratată în mod foarte serios, rămânea în slujba antropologiei, de unde postularea programatică de a se cerceta toate limbile lumii, accesibile, în timp şi spaţiu; acest universalism psihologico-filozofic conferă lingvisticii sale un caracter sincronic.

Teoria sa pleacă de la principiul că limbile popoarelor (şi ale indivizilor) sunt, cum am spune azi, variante de realizare ale limbajului în genere. Caracterele individuale ale limbilor concrete sunt efecte ale influenţei dintre limbi şi psihicul (spiritul) poporului, care, la rândul lui, este manifestarea unei viziuni subiective determinate asupra lumii şi realităţii; pe scurt, limba în genere + spiritul (psihicul) poporului = limba poporului. Orice cultură - iar limba este, deopotrivă o manifestare a ei - se deduce din popor, de aceea, limba trebuie studiată în legătură directă cu psihicul şi cultura poporului dat; nivelul de dezvoltare a este şi el legat direct de cultura şi civilizaţia poporului. Această stare de lucruri permite să se cerceteze psihicul concret al popoarelor *prin intermediul* limbilor lor.

Punctul de plecare stă în analiza structurilor limbilor, a elementelor şi conexiunilor dintre ele, ca şi a evoluţiei lor de la origini până în stadiul actual. Cunoaşterea în acest fel a unui număr cât mai mare posibil de limbi ca forme spirituale ale popoarelor care le vorbesc va duce la cunoaşterea limbii în genere ca formă a spiritului uman. Esenţa limbii rezidă în aceea că ea permite ca substanţa lumii materiale "*să se toarne în forma gândirii*", a cărei expresie este tocmai limba, care dispune, la rândul său, de materie proprie şi de formă determinată; aşa cum cifrele ne permit să numărăm, la

fel cuvintele permit să gândim. Fără să utilizeze termenii de astăzi, Humboldt se apropie, astfel, de distingerea dintre substanţă şi formă conceptuală, şi dintre substanţă şi formă sonoră.

Această formă noţională, care stă la baza construcţiei gramaticale a limbii şi care o decide, formă identificată cu modul de vedere şi de percepere a lumii (*Weltanschaung*), el o numeşte "*formă internă a limbii*" (*innere Sprachform*), în opoziţie cu "*forma externă*" (*äussere Sprachform*); unii exegeţi au văzut, aici, o anticipare a distincţiei, din lingvistica actuală, dintre structura profundă şi aceea de suprafaţă a limbii. Acea concepţie despre lume este, evident, diferită, de unde, adesea, dificultatea ca oamenii să se înţeleagă între ei, deci ea se caracterizează prin *relativism*. Diversitatea limbilor este, deci, rezultatul diversităţii concepţiilor despre lume.

Dependenţa este şi bilaterală: poporul îşi formează limba sa şi este purtătorul ei şi, invers, limba constituie şi exprimă spiritul poporului. Ca atare, singura cauză principală şi ţelul ultim al cercetării limbilor este ajungerea la psihicul (spiritul) poporului şi, apoi, cunoaşterea psihicului uman în general. Astfel, Humboldt părăseşte definitiv, în lingvistica teoretică, logica, orientând-o spre domeniul psihologiei. Concepţia lui despre forma internă a limbii este psihologistă, dar fără să fi fost elaborată metodologic.

Teoriile lui Humboldt corespund, într-un fel, concepţiilor lui Immanuel Kant (1724-1804) despre formele şi categoriile apriorice ale conştiinţei: aceasta percepe şi, totodată, modifică cunoştiinţele obţinute prin simţuri conform unor principii în parte apriorice, în parte aposteriorice, şi anume prin formele conştiinţei (timpul, spaţiul etc.) şi prin categoriile ei (cantitate, calitate, relaţie, modalitate ş. a.). La Humboldt, limba este sinteza a două momente: 1) reunire a limbii cu o anume materie sonoră - fenomen aposterior, căruia îi corespund elementele lexicale şi 2) încadrarea la una din categoriile formei interne a limbii, precum substanţă, acţiune, calitate etc. - fenomen aprioric, căruia îi corespund elementele gramaticale.

Humboldt vorbeşte, deopotrivă, despre relaţia reciprocă dintre limbă şi individ: limba este nevoia naturală internă a omului nu numai pentru comprehensiune pur internă în sânul colectivităţii date, ci şi mai ales pentru schimbul necesar de idei, pentru confruntarea viziunii sale individuale asupra lumii cu viziunea altora, ceea ce este o condiţie inevitabilă pentru dezvoltarea spirituală a sa.

În ce priveşte structura limbii, ea este un *organism*, a cărui organizare se bazează pe *analogie* (regularitate, proporţionalitate). Elemente izolate sunt legate şi transpuse în categorii conceptuale determinate, care, la

rândul lor, se reunesc într-un tot caracteristic determinat. Totodată, teoria lui Humboldt a dat răspuns şi la întrebarea filozofilor greci dacă limba poate fi instrument de cunoaştere a realităţii; răspunsul este *da*, dacă este vorba de realitatea subiectivă (psihică), şi *numai mijlocit*, în cazul realităţii obiective (logice).

Studiul comparativ al unei limbi date trebuie să disocieze două fapte: a) analiza statică a organismului, ţinând de fiziologie şi b) analiza evolutivă a lui, ţinând de istorie (numai că Humboldt vorbeşte aici doar de geneză, *Ursprung*, şi devenire, *Vollendung*). Avem aici, neprecizată însă şi terminologic, viitoarea distincţie saussuriană dintre planul sincronic şi diacronic în cercetarea lingvistică, cu precizarea că sincronia este văzută ca etapa finală a diacroniei, conform schemei:

D

D

S----------S,

cu nediferenţierea, cum se vede, a diverselor faze sincronice. Trebuie subliniat, aici, că Humboldt reuneşte, în aprecierea trecutului şi a prezentului, adică împacă punctul de vedere iluminist cu cel romantic: el vede perfecţiunea, pe de o parte, în naturaleţea primară, pe de alta, în faza finală (*Vollendung* şi *Verfeinerung*), ca rezultat al acţiunii spiritului poporului. Nu există limbă perfectă, de acest ideal stând relativ cel mai aproape sanscrita, în virtutea simplităţii şi transparenţei ei maximale, ca şi a faptului că este limba în care s-a manifestat cel mai bine progresul omenirii.

În ce priveşte raportul limbă - realitate, limba este, concomitent, reflex şi semn al ei: fiecare limbă decupează şi segmentează materia ontică în manieră proprie; în acest proces îşi spune cuvântul, deopotrivă, o relaţie naturală, căci obiectul este mereu acelaşi, însă perceput numai parţial, ca şi o relaţie convenţională, căci modul de reprezentare este diferit. Este clară aici respectarea principiului proporţionalităţii şi convenţionalităţii în relaţia dintre latura semnificantă şi cea semnificată.

Pe de altă parte, în raport cu realitatea, limba este un fenomen obiectiv, fiindu-i impus de societate. Humboldt subliniază, de asemenea, rolul afectului în limbă, ca şi rolul diverselor specii literare, ceea ce este un fel de anticipare a funcţiilor expresivă şi impresivă în limbă.

O importanţă enormă o are şi celebra disociere dintre limbă ca

produs finit (*ergon*) şi ca activitate reproductivă (*enérgeia*): limba este, mai întâi de toate, activitate şi abia apoi operă sau produs. Dacă ne amintim că, de la bun început, lingvistica a tratat - şi o va face, în practică, până spre jumătatea veacului al XIX-lea - limba ca produs de-a gata (optică datorată şi sugestiei textului filologic), vom admite cât de mult depăşea gândirea lui Humboldt epoca sa.

De distincţia de mai sus se leagă, organic, o alta, cea dintre limbă şi vorbire. Limba (forma ei) este ceea ce rămâne stabil în procesul de utilizare a ei pentru expresia gândirii, în schimb, singura realitate lingvală o constituie actele particulare de vorbire, din a căror sumă rezultă limba. Şi aici se anticipează distincţia saussur-iană dintre *langue* şi *parole*.

Relativ la evoluţia limbii, autorul se plasează pe poziţia evoluţiei în care acţionează aici factori: 1) psihicul uman, tinzând mereu spre schimbări şi 2) limba însăşi, care creează tot felul de situaţii favorabile inovaţiilor. Sensul general al evoluţiei este dinspre concret spre abstract, pe măsura perfectării şi progresului spiritului uman.

Faptele prezentate mai sus sunt numai o parte a contribuţiei uriaşe a lui Humboldt la gândirea lingvistică. S-a şi spus că aproape întregul aparat conceptual al lingvisticii de astăzi a fost fie (creat şi) utilizat sau, cel puţin, anticipat, cu mai multă sau mai puţină vigoare; lipseau doar formulările terminologice corespunzătoare. Tinzând spre crearea unei "*antropologii comparative*", de nerealizat însă, vrând, adică, să interpreteze prin limbă psihicul popoarelor şi ale societăţilor, într-un cuvânt, spiritul uman, Humboldt a înfăptuit, poate şi fără să vrea, o serie întreagă de descoperiri fundamentale în domeniul lingvisticii generale, valabile şi astăzi.

Dar ştiinţa limbii din vremea sa se angajase şi mergea impetuos pe o cu totul altă cale şi a fost nevoie de un timp destul de lung, ca aceasta să-şi epuizeze forţele şi posibilităţile, ceea ce se va întâmpla abia la începutul veacului al XX-lea, odată cu activitatea lui F. de Saussure. Dacă trecem cu vederea "*suprastructura*" şi frazeologia romantic-populară, vom putea constata că aparatul conceptual de bază al lui Humboldt se armonizează, în esenţă, cu lingvistica modernă şi că, în ciuda distanţei în timp care îi separă, el este un precursor direct al creatorului acesteia din urmă, anume al lui Saussure.

Receptarea lui Humboldt începuse încă înaintea acestuia. După Jakobson, II, 14-15, un precursor al lingvisticii moderne, Mikolaj Kruszewski, "*poate cel mai perspicace printre specialiştii de la finele veacului trecut*", avansa, în 1882, ideea universalităţii categoriilor gramaticale fundamentale (*Grundformen*), cerea crearea, în lingvistica

vremii, a uneia "*mai generale*", ca "*un fel de fenomenologie a limbajului*" şi elogia teoria lui Humboldt asupra limbajului şi a spiritului, despre "*creaţia inconştientă a geniului umanităţii*". El a subliniat "*creativitatea eternă*" a limbajului tocmai sprijinindu-se pe Humboldt. La Congresul al II-lea internaţional de lingvistică, V. Mathesius expusese doctrina humboldt-iană ca un element important "*al lingvisticii funcţionale şi structurale*".

Unul dintre primii reprezentanţi francezi ai curentului, promotorul sintaxei structurale, Lucien Tesnière (1893-1954), făcând elogiul lui Humboldt ca "*lingvist de mare clasă, cu intuiţii geniale, căruia lingvistica modernă este departe de a-i fi făcut dreptate deplină*", le reproşa vehement neogramaticilor de a fi subestimat "*acest spirit universal în modul cel mai înalt cultivat şi înzestrat, mai ales, cu o cultură ştiinţifică aprofundată*" şi de a-i fi preferat "*un simplu tehnician al marii gramatici comparate, cum a fost Bopp*" [în Simenschy, Ivănescu, 38, se observă, cu dreptate, că "*Exceptând pe neogramatici, care au respins aproape în întregime concepţia lui von Humboldt, opera sa a continuat a fi, mai ales de la începutul secolului nostru, un izvor de inspiraţie pentru teoriile lingvistice*"]. În optica lui R. Jakobson, II, 15, recentul retur al lui G. Ramisvili şi N. Chomsky la Humboldt nu face decât "*să întărească o tendinţă deja inerentă lingvisticii structurale*".

NOTĂ: Comentarii, mai ample, mai consistente şi, oricum, mai autorizate, asupra doctrinei lui Humboldt cei interesaţi pot găsi în Graur, Wald, 87-96; Simenschy, Ivănescu, 37-41; Mounin$_{I}$, 189-195; Heinz, 142-147 şi, mai ales, în bibliografia, adesea L. Wald, *Aspecte dialectice în teoria limbii a lui Wilhelm von Humboldt*, în PLG, Ivănescu, 1962, 193-202.

Urmând să revenim, imediat mai jos, asupra unui alt aspect fundamental al doctrinei lui Humboldt, preferăm să încheiem capitolul de faţă, în loc de elogii (care se pot produce direct prin extrase din *Uber die Verschiedenheit...*, cf. *Istorija*, I, 68-86 etc.), cu următoarele sublinieri: Esenţialul adus de Humboldt în ştiinţa lingvistică a secolului al XIX-lea a fost o înţelegere dialectică clară a raportului dintre social şi individual în procesul de producţie (= activitate) lingvală sau, dacă vreţi, căci e tot una, textuală): limba este veriga de legătură dintre "*socialitate*" şi om; forma limbii este socială prin natură, ea servind, în activitatea de producţie textuală [= de texte], ca principiu organizator pentru "*materia limbii*"; aceasta din urmă este, pe de o parte, sunetul în genere, pe de alta, suma

impresiilor senzoriale şi a mişcărilor sufleteşti autoactive, care precede formarea noţiunilor prin mijlocirea limbii; ambele procese sunt fenomene individuale, care, deşi îşi păstrează mereu relevanţa numai în actul efemer al gândirii, în ansamblul ei este independentă de acesta; deşi forma limbii îşi manifestă specificul doar în procesul de organizare a materiei linguale, ea are o experienţă proprie, independentă, exterioară faţă de om şi chir dirijându-l pe acesta.

Cauzele asemănării de limbă la diverşi indiviz Humboldt le-a căutat în unitatea sunetului şi în unitatea conţinutului psihic, explicându-le prin predispoziţii ereditare, respectiv, prin unitatea psihicului, în ultimă instanţă, printr-un *factor social*. Mounin$_{I}$, 195, conchide şi el că la Humboldt se regăsesc - dar numai "*prin metoda exegezei unor citate izolate*" - remarci care "*sublinează **polarităţile** limbajului, produs totodată şi individual şi social, formă şi conţinut, obiect şi instrument, sistem stabil şi proces evolutiv, fapt obiectiv şi realitate subiectivă*" (s. ns.).

Ne mărginim, în final, cu următoarele extrase din lucrarea sa *Despre diferenţa de organizare a limbilor omeneşti şi despre influenţa ei asupra evoluţiei spirituale a speciei umane*: "*Limba este, pe de altă parte, organul existenţei interne, chiar această existenţă aflată în procesul de autocunoaştere şi de manifestare*" (Humboldt, 69). "*Limba trebuie cercetată nu ca un produs mort, ci ca unul creativ şi, abstrăgându-ne de funcţia ei de desemnare a obiectelor şi de cea de comunicare, este necesar să ne concentrăm asupra legăturii intime a ei cu activitatea internă a spiritului*" (72). "*Prin esenţa sa autentică, limbă este ceva stabil şi, totodată, ceva trecător în fiecare moment dat. Chiar fixarea ei prin scris presupune recrearea ei în vorbirea vie. Limba nu este un produs a activităţii (**ergon**), ci activitate (**enérgia**). De aceea, adevărata ei definiţie nu poate fi decât genetică. Limba reprezintă activitatea neîntreruptă a spiritului care tinde să transforme sunetul în expresie a gândirii. În sens riguros şi proxim, această definiţie convine oricărui act al activităţii de limbaj, dar, în sens adevărat şi real, ca limbă poate fi considerată numai întreaga totalitate a actelor de activitate de limbaj*" (*Ibid.*, 73).

§ 4. LINGVISTICA TIPOLOGICĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

După cercetările lui Coşeriu$_4$ (*Adam Smith y los comienzos de la tipologia lingüística*, 117-130), istoria tipologiei lingvistice nu ar începe, cum se susţine în mod curent, cu Fr. Schlegel, *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (Heidelberg, 1808) şi cu A. W. Schlegel, *Observations sur la langue et la littérature provençales* (Paris, 1818), ci tocmai cu A. Smith, care l-ar fi influenţat în mod cert pe acesta din urmă, de pildă în distincţia dintre limbile analitice şi cele sintetice. Este vorba de lucrarea *Disertation on the Origin of Languages*, apărută ca adaos la *The Theory of Moral Sentiments* (1759), anume la ediţia a doua a acesteia din 1761, unde, printre altele, se încearcă şi o valorizare *estetică* a limbilor, în sensul decadenţei limbilor moderne (faţă de cele antice) ca fiind prolixe, puţin agreabile (din cauza varietăţii terminaţiilor) şi monotone (cf. Coşeriu$_4$, 123 u., unde se demonstrează, apoi, influenţa lui A. Smith asupra lui A. W. Schlegel).

În amintita lucrare, din 1808, a lui Fr. von Schlegel, care a produs o imensă influenţă asupra contemporanilor, una din tezele de bază este următoarea: criticând practica de până atunci a etimologizărilor bazate pe operarea cu litere, autorul susţine că pentru stabilirea înrudirii limbilor trebuie să se compare nu cuvinte izolate, ci/şi, în primul rând, structurile, aşa cum o fac naturaliştii comparând organismele biologice. (De altfel, el este printre primii care adoptă pe larg terminologia biologică, ca *organism*, *ţesut (ţesătură) organic(ă)*, *rădăcină (radix)*, *fertil* şi *steril* etc.) (v. şi *supra*). În compararea limbilor între ele, factorul decisiv era, pentru Schlegel, întoarcerea spre trecut: numai o comparaţie din punct de vedere istoric poate garanta cercetării rigoare şi eficienţă. În domeniul nostru, este prima formulare explicită a tezei că "*ştiinţific înseamnă istoricism*". Această teză va fi chiar exacerbată de către neogramatici, cf. Paul, 25 u., pentru care, oriunde şi oricând putem aplica *comparaţia*, putem avea istorie, lingvistica neputând fi decât *istorică*, căci obiectul ei de studiu este în perpetuă evoluţie, şi ea singura care merită să fie numită ştiinţifică; numai istoricitatea înseamnă ştiinţă.

Am discutat, pe larg, în *Curs I*, "*începuturile*" *comparatismului*

tipologic în ştiinţa limbii, de la anume "*stereotipii naţionale*" adică, de "*reacţie*" şi "*apreciere*" a limbii unui popor din partea vorbitorilor de altă limbă, până la confruntări tot mai sistematice între limbi care nu mai "*sunau*" la fel urechii celui în cauză. Am văzut, cu acel prilej, că, îndeobşte, primele clasificări ale idiomurilor au fost, îndeobşte, de ordin *geografic* (după continente, ţări ş. a.).

Treptat, se va ajunge la o clasificare *valorizatoare*, bazată pe trăsături propriu-zis linguale, morfologice mai ales. Clasificările lui J. Ch. Adelung şi J. S. Vater marchează tocmai această etapă (v. *Curs I*). În clasificarea "*sincronică*" de atunci, erau vizate mai ales trei probleme: a) relaţia reciprocă dintre morfemele lexicale şi gramaticale; b) compoziţia mono- sau bisilabică a rădăcinii şi c) puritatea sau caracterul amestecat a(l) limbii.

Fr. von Schlegel, în lucrarea citată, admite două tipuri de limbi: 1) care exprimă funcţiunile gramaticale (*Nebenbesttimmungen der Bedeutung*) prin modificări interne în radical şi prin flexiune şi 2) limbi care exprimă funcţiunile date prin adaosul unui cuvânt special. Este, aici, practic vorba de limbi flexionare şi neflexionare. Toate celelalte limbi sunt modificări şi ipostaze aparte ale celor două tipuri de mai sus.

La autor, clasificarea este acompaniată de valorizare: limbile flexionare sunt (mai) perfecte în raport cu cele neflexionare; criteriul de evaluare constă în statutul radicalului: în indiană sau greacă, aceasta o "*rădăcină*" propriu-zisă, din care "*răsar*" produse vii = cuvinte de-a gata; dificile sunt, în acest sens, limbile semitice, cu rădăcini şi flexiune internă; pentru a salva prioritatea sanscritei şi a limbilor clasice, Schlegel afirma că asemenea trăsături sunt secundare, ivite din amestecul limbilor semite cu alte idiomuri. Cum am menţionat în *Curs I*, unii filologi din sec. al XVIII-lea (Hemsterhuys ş. a.) căutau în greacă structura semitică a radicalului, după cum s-au practicat, tot pe atunci, clasificări pe criterii extralingvistice: logice, estetice etc.

Totuşi, teoreticianul principal al tipologiei lingvistice ştiinţifice rămâne August Wilhelm Schlegel (1767-1845). În lucrarea sa din 1818 el formulează o concepţie de clasificare tipologică a idiomurilor mult mai aprofundată şi mai precisă decât cea din 1808 a fratelui său. Autorul admite (distinge) trei tipuri de limbi: 1) limbi lipsite de structură gramaticală (*izolante*); 2) limbi care recurg la afixare (*aglutinante*) şi 3) limbi care se servesc de flexiune (*flexionare*). Cele de sub 1) au o singură specie de cuvinte, care nu sunt susceptibile nici de evoluţie, nici de vreo modificare, care, altfel spus, se prezintă ca rădăcini *sui generis*, dar "*sterpe*", inapte de

"*germinaţie*"; nu există în ele nici flexiune, nici derivare, iar sintaxa, în ansamblu, se bazează pe o relativă topică. Asemenea limbi, în credinţa autorului, sunt o barieră în calea dezvoltării spirituale a omului. În chineză, bunăoară, drept aşa-zisă compensaţie la "*sărăcia*" limbii serveşte *scrierea*, extrem de complicată şi artificială.

Limbile de tipul al doilea recurg la afixe pentru a exprima noţiuni suplimentare şi relaţionale (= gramaticale), ce se alipesc la cuvinte, având, însă, sensul lor propriu. Astfel de limbi sunt mai "*perfecte*" faţă de cele de mai sus. Însă, tipul perfect îl oferă limbile de sub 3), adică idiomurile flexionare, care ar putea fi numite *organice* (de la *organism*), căci numai ele conţin germenii unei evoluţii şi ai unei vegetaţii bogate şi abundente; faptul acesta s-ar vedea din aceea că prin mijlocirea unui număr redus de silabe (= morfeme) în ele se pot crea serii uriaşe de cuvinte şi se pot exprima cele mai variate raporturi dintre acestea; se pot forma derivate de la derivate; astfel, într-unul şi acelaşi cuvânt se poate concentra, pe lângă conceptul de bază, un întreg complex de noţiuni accesorii şi suplimentare. Flexionarele se divid, la rându-le, în două: a) *sintetice*, ca sanscrita, greaca, latina ş. a.; b) *analitice*, precum limbile romanice, engleza etc.; idiomurile germanice ocupă o poziţie intermediară din acest unghi de vedere. Limbile *sintetice*, din momentul în care devin literare, nu se (mai) modifică, dar, lăsate fiind în "*voie*", tind să se convertească în *analitice*; acelaşi proces se întâmplă şi în cazul, de pildă, al cuceritilor (cf. romanicele şi engleza).

O problemă distinctă o constituie raportul evolutiv dintre cele trei tipuri, de ea fiind legată chestiunea originii şi dezvoltării civilizaţiei. Autorul are în vedere, aici, relaţia reciprocă, pe de o parte, între limbile sintetice şi analitice, pe de alta, dintre psihicul şi cultura comunităţilor care se servesc de ele, dar reflecţiile sale sunt, în mare parte, apriorice şi neverificabile.

Cum se vede, o astfel de clasificare era legată de valorificare (pe primul loc fiind plasat, în virtutea sanscritei şi a limbilor clasice, tipul flexionar), apoi, de particularităţile psihice şi culturale ale popoarelor respective.

Concepţia comparativ-tipoligică a lui A. W. von Schlegel era, într-un fel, culminantă pentru perioada dată (1800-1830). Trebuie, însă, semnalate şi alte contribuţii la domeniul în discuţie.

După cum am spus deja, scopul ştiinţific adevărat al lui K. R. Rask a fost sistematizarea sau clasificarea tipologică a limbilor lumii, cu luarea în considerare şi a relaţiilor genealogice dintre ele; vorbind de înrudirea dintre limbi şi de familiile lor, el avea, de fapt, în vedere similitudinea lor de

natură tipologică (aşa cum va proceda, în biologie, Linné).

Şi Fr. Bopp, adversar al lui von Schlegel, şi-a spus cuvântul asupra tipologiei limbilor, separând două tipuri de bază: 1) limbi cu rădăcini monosilabice, care nu au "*organism*", adică gramatică, precum chineza; 2) cu rădăcini monosilabice, dar aplicând principiul combinării lor şi, ca atare, având "*organism*" şi gramatică; capitale, aici, sunt combinaţiile de rădăcini verbale şi pronominale (ca sufletul şi corpul), caracteristice pentru familia indoeuropeană.

Ar exista şi un al treilea tip, care, însă, se prezintă ca o variantă a celui de-al doilea; e vorba de limbile semite, care posedă rădăcini mono- şi bisilabice, dar care recurg şi la modificarea internă a lor şi la principiul combinării. Bopp mai distingea între limbi "*mai curate*" şi cele "*mai amestecate*", ultimele conţinând elemente de tipuri diferite. În practică, Bopp deosebea limbi izolante şi flexionare, socotindu-le pe acestea din urmă ca perfecte, ele având cele mai vechi atestări.

W. von Humboldt pleca de la ideea că un cuvânt poate fi modificat în două feluri: a) prin schimbarea internă şi b) prin adaosuri exterioare. Aceste căi nu sunt aplicabile acolo unde cuvintele se prezintă ca rădăcini rigide. La modificarea din interior ca şi la adaosul din afară trebuie deosebit elementul semnificant (*Bedeutung*) şi co-semnificant (*Andeutung*). Procedura cea mai bună şi mai lesnicioasă este modificarea internă. Adaosul din afară constă în compunere, dar, în acest caz, valoarea semnificantă primară se poate reduce la o valoare co-semnificantă, deci la afix. În acest fel, se constată trei modalităţi de modificare a cuvintelor: a) schimbare interioară; b) compunere mecanică, numită aglutinare şi c) "*compunere*" de tipul afixării, unde se cuvine distins între procliză şi encliză. Utilizarea consecventă a acestui criteriu duce la obţinerea a patru tipuri linguale: *izolant, alternant, aglutinant* şi *flexionar*. Şi aici, ca model teoretic a servit sistematizarea plantelor din botanică. Trebuie, însă, amintit, aici, şi rolul *amestecului dintre limbi*, căci nici un tip nu apare în stare perfect pură; reprezentanţi aproximativ perfecţi sunt chineza, pentru tipul izolant, şi sanscrita, pentru cel flexionar. De fapt, Humboldt resimţea şi susţinea nevoia unei clasificări morfologice mai detaliate cu privire la categoriile morfologice, postulând, de pildă, analiza comparativă a verbului în diverse limbi şi tipuri de limbi.

Comentariul nostru de mai sus, "*neutru*", adică "*factologic*" cum am precizat, în sensul că trebuie, de la un moment dat sau pe anumite porţiuni să-i lăsăm sau să-i "*obligăm*" pe beneficiari să judece ei înşişi asupra unor "*meta*"-fapte "*brute*", adică obiectiv expuse, în cazul lui W. von

Humboldt se cere, categoric, "*substanţializat*". Avem în vedere celebrul studiu (ca, de altfel, tot ce-a ieşit de sub pana acestui "*decan*" al lingvisticii mondiale de azi) *Sobre la tipologia lingüística de Wilhelm von Humboldt*, din Coşeriu$_4$, 142-184, după opinia, absolut autorizată, a căruia credinţa că Humboldt ar fi preluat clasificarea limbilor în trei tipuri de la A. Schlegel este total falsă, născută dintr-o "*veche eroare de interpretare*", eroare datorată, printre alţii, exegezelor lui A. Schleicher, A. F. Pott, H. Steinthal ş. a. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât, în aceeaşi Germanie, un ilustru lingvist - din păcate, ca şi necunoscut specialiştilor de aici -, anume J. Chr. Adelung, cu a sa lucrare *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde* a cărei primă parte apăruse la Berlin încă în 1806), distinsese două clase de limbi: *mono-* şi *poli-silabice*, văzute de el ca limbi "*primitive*" şi, respectiv, ca idiomuri "*evoluate*" (cf. Coşeriu$_4$, 149-151). Acelaşi exeget, pentru a scoate în evidenţă contribuţia originală a lui Humboldt, sintetizează prin următoarea schemă concepţiile predecesorilor:

limbi monosilabice	limbi polisilabice		**ADELUNG**
limbi cu afixe	limbi cu flexiune		**F. SCHLEGEL**
limbi fără structură gramaticală	limbi cu afixe	limbi cu inflexiuni	**A. W. SCHLEGEL**

În planul urmărit, cu precădere, de noi, acela al *continuităţilor şi discontinuităţilor dintre teorii şi metodologii lingvistice*, vom spune că, prin J. Harris, J. G. Herder şi J. G. Hamann, Humboldt se prezintă, într-un fel, ca un continuator direct al ideilor gramaticii universale, prin efortul de a sublinia, cu orice prilej, ideea *componentei universale* a structurilor linguale. "*Înrudirea*" tipologică a tuturor limbilor (căci toate, oricât de diferite ar fi sau ar părea, tind spre idealul de a fi amprentă a subiectivităţii omenirii) se dovedeşte, printre altele, prin posibilitatea *traductibilităţii* dintr-una într-alta, chiar dacă aceasta prezintă oscilaţii şi limite. Baza *comunităţii idiomurilor* nu poate fi găsită (căutată), după Humboldt, decât în *planul de conţinut* al limbii, deşi acesta se produce, în plan fonic, într-o variaţie şi diversitate care nu cunosc limite. Mai târziu, H. Steinthal va sintetiza opiniile risipite în multe lucrări ale lui Humboldt, pentru a reţine din ele doar specificul naţional, altfel spus, doar teoria privitoare la "*forma internă a limbii*".

Humboldt a încercat, însă şi în fond, o împăcare a antitezei dintre gramatica universală de tip raţionalist şi cea de orientare empiristă; soluţia propusă de el, din extrem de numeroasele comentarii asupra ei, poate fi

rezumată (ca adaos la cele spuse mai sus) astfel:

Categoriile gramaticale sunt, în cea mai mare parte a lor, forme mentale de origine logică. Acestea din urmă formează, în ansamblul lor, un sistem care, logic fiind, nu intră direct în limbă, fiind, mai degrabă, baza universală a acesteia. Dar, propriu-zis vorbind, nici ele nu pot fi numite în mod riguros logice, căci, imediat ce sunt orientate înspre gramatică, ele vădesc trăsături particularizante.

Pentru Humboldt, categoriile gramaticale, "*erodate*" prin acțiunea asupra lor a factorului de imaginație și de poezie, ar constitui un fel de gramatică logică ca *sistem ideal*, care ar releva căile posibile de convertire a categoriilor logicii ideale în cele gramaticale (aceasta ar fi partea universală a unei astfel de gramatici generale, dar care ar permite și, totodată, ar obliga, la elucidarea modului în care sunt ori nu sunt reprezentate, pe deplin, categoriile gramaticii ideale. Este de notat că Humboldt s-a decis, explicit, de apriorismele logicii tradiționale, subliniind, în mod expres, că el are în vedere un sistem ideal, necoincident nici cu logica, nici cu gramatica (cf. *Gramm. konc.*, 28-32). În același timp, el s-a desolidarizat și față de filozofia gramaticală a empiriștilor, pentru care, de pildă, și în primul rând pentru J. Harris, logica, retorica și poetica nu ar avea nici o legătură cu gramatica. Or, după Humboldt, două sunt forțele spirituale care constituie conținutul categorial al formelor gramaticale: pe de o parte, *gândirea logică* (care asigură baza universală a sistemului gramatical), pe de alta, "***geniul limbii***", spiritul individual al ei, care "*răsfrânge*", "*prelucrează*" într-un chip aparte, de la un idiom la altul, principiile imuabile, general umane, ale "*gramaticii ideale*". Față de J. Harris, la Humboldt constatăm extinderea conceptelor de "*geniu*" și de "*formă internă*" a limbii de la lexic și stilistică și asupra gramaticii.

Repetăm, însă, că în privința antinomiei dintre universal și național în limbă, dincolo de ipostazierea, în planul ultimului, a unui așa-zis "*spirit național*" atemporal, constând, printre altele, în fantezie și reprezentările poetice ale unui popor, Humboldt a evidențiat și rolul "*forței linguale*" propriu-zise în producerea unor asemenea trăsături naționale în gramatică, bazându-se, și de data aceasta, pe *legile specifice* ale expresiei fonice în limbă, care decid, până la un punct, până și "*forma internă*" a ei; aptitudinea naturală a limbajului fiind comună tuturor oamenilor și fiecare individ posedând, "*în mod necesar, o cheie pentru înțelegerea tuturor limbilor*", "*forma tuturor limbilor trebuie* - afirma Humboldt - *să coincidă în tot ceea ce este esențial și să tindă spre atingerea țelului comun. Diferențe se pot ivi numai în ce privește mijloacele și numai în granițe compatibile cu atingerea*

țelului. Or, aceste diferențe dintre limbi sunt variate, manifestându-se nu doar în sunete, ceea ce ar duce, practic, la expresii diferite ale unora și acelorași lucruri, ci și în acel ***uz*** *pe care simțul limbii* (***Sprachsinn***) *îl acordă sunetelor în relație cu forma, și chiar în viziunea proprie asupra acestei forme*"; divergențele de conținut dintre limbi se datorează, în parte, coarticulației, și iarăși în parte, individualității sensului intern și manifestării acestuia. Deși neprecizată mai îndeaproape, ideea *influenței retroactive a sunetelor asupra semnificației*, influență comandată de scopurile comunicării, va trece înspre secolul nostru chiar ca o obsesie a unora dintre filozofiile de azi ale limbajului.

Fără a intra în detalii aici, mai remarcăm că teoria tipologică a lui Humboldt este mai mult funcțională decât istorică; deși afirmase că adevărata definiție a limbii nu poate fi decât genetică (mai exact spus, a vorbirii, căci "*fărâmițarea în cuvinte și reguli este un produs mort al analizei artificiale a limbii*"), totuși, el nu s-a ocupat nici de componentul universal ("*logica ideală*") și nici de "*forma internă*" a limbii (și) sub raport evolutiv, ambele părând a fi, pentru învățatul german, esențe spirituale date și fixate pentru totdeauna.

Din păcate, această încercare, prudentă dar întrucâtva difuză a lui Humboldt de a lega lingvistica de logică, nu va mai putea avea ecoul necesar în veacul următor, după cum și, iarăși din păcate, curentul neo-humboldtian va reține din concepția tipologică a întemeietorului doar teoria "*formei interne*", pe care o va exagera (cum am arătat deja în *Curs I*) în chip nepermis din punct de vedere științific.

În recenta culegere, din 1984, *Teorie și metodă în lingvistică din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Texte comentare*, se conchide că Humboldt "*a pus bazele dezbaterii științifice a unor probleme fundamentale de teorie a limbii, cum ar fi caracterul și funcțiile limbii, raportul dintre limbă și gândire, limbă și vorbire, vorbire și înțelegere, limbă și națiune, evoluția și tipologia limbilor, semnul lingvistic, limba ca sistem etc.*" (*Teor-Met.*, 23). Vom reține, tot de aici, remarca că "*sub influența filozofiei clasice germane, modul dialectic de abordare a acestor probleme are la Humboldt* ***un pregnant caracter idealist*** *(subl. ns.). Aceasta nu reduce însă valoarea scrierilor marelui lingvist, ele anunțând cele mai importante orientări ale lingvisticii moderne și constituind, totodată, punctul de plecare pentru principalele direcții ale filozofiei și teoriei limbii*" (*Ibid.*). La concepția lui W. von Humboldt va trebui să mai revenim în câteva rânduri, printre altele, pentru "*avatarurile*" ideii că "*limba descrie în jurul omului un fel de cerc magic, din care nu se poate ieși decât*

intrând într-un alt cerc, adică învățând o altă limbă". (Tocmai trecerea la o altă limbă ar însemna o schimbare a concepției despre lume; de aici, teoria lui Humboldt asupra "formei interne" a limbii, sărăcită însă, de către neo-humbodtieni. Una din formulele lui Humboldt suna, totuşi, foarte promițător: numai *forma* decide înrudirea dintre limbi; dincolo de identități (afinități etc.), "*atât de minunată este în limbă* ***individualizarea*** *în cadrul* ***concordanței generale,*** *încât se poate spune la fel de concret că întregul neam omenesc posedă doar o singură limbă, precum şi că fiecare om posedă limba sa proprie. Printre asemănările lingvistice legate de analogii mai apropiate se distinge, înainte de toate, cea care rezultă din* ***înrudirea genealogică*** *a națiunilor*" (s. aut.; *Ibid.*, 30).

Prin **August SCHLEICHER** (1821-1868), tipologia lingvistică se va împleti cu cea genetică. În gramatica indoeuropeană, mai larg, în lingvistica comparativ-istorică Schleicher va realiza o a doua, după Bopp, sinteză a acesteia, prin lucrări ca *Sprachvergleichende Untersuchungen* (1848), în care, dezvoltând noțiunea de "*lege fonetică*", el sublinia caracterul omogen al schimbărilor de sunete în toate limbile în condiții determinate, *Linguistische Untersuschungen: Die Sprachen Europas in sistematischer Übersicht* (1850) şi, în cea mai importantă, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (t. I-II, 1861-1862). În primul volum, în care se reconstituie sistemul fonetic proto-i.-e., se renunță clar la practica de până atunci de a discuta literele ca "simboluri moarte" ale sunetelor în favoarea acestora şi a articulațiilor lor ca atare, iar pe de altă parte, se legitimează *fonetica* în contra reducerii de până atunci a gramaticii la morfologie (= organism).

Tomul al II-lea este consacrat morfologiei, anume rădăcinilor şi temelor, paradigmelor de declinare şi conjugare. Baza analizei este una semantică, autorul distingând între sensul propriu, cel al radicalilor (*Bedeutung*), şi sensul relațional, al afixelor (*Beziehung*), raportul reciproc dintre ele constituind, de fapt, o relație dintre conținut şi formă.

Rădăcinile sunt monosilabice, temele sunt fie egale celor dintâi (eventual, cu alternanțe), fie apar prin adaosul la radical al unor "segmente" (afixe) gramaticale; se distinge, apoi, între afixele primare şi cele secundare. În mod cu totul detaliat este tratată compunerea. În timp, din teme nominale şi verbale, prin adăugare de flective, se creează forme lexicale finite. Părțile de vorbire fundamentale, anume *nomen* şi *verbum*, sunt, între ele, de rang egal, fiind create concomitent; celelalte, ca adverbele, prepozițiile, particulele, au apărut din formele flexionare ale substantivului, respectiv,

ale verbului; pronumele au avut de la bun început funcții gramaticale, iar interjecția nici nu este un cuvânt, ci "sunet mimic" (*Lautgebárde*) ş. a. Zăbovirea noastră se explică din nevoia de a da, cititorilor, o reprezentare fie şi sumară asupra principiilor de analiză morfologică, căci aceasta a fost, până la descoperirea gramaticilor hinduse, "partea slabă" a gramaticii europene, din care sintaxa (văzută mai mult ca topică, "stil" etc.) se va desprinde şi mai târziu.

Pe plan tipologic, servindu-se, iarăşi, de raportul dintre rădăcină, care exprimă un sens şi afixele care exprimă o relație (v. imediat *supra*), Schleicher distingea trei tipuri morfologice: izolant (de ex., chineza) aglutinant (de ex., maghiara) şi flexionar (d. p., sanscrita), pe care el le compară cu organismele naturale, respectiv, cu cristalele, plantele şi animalele, dar pe care le priveşte şi din perspectivă evolutivă, plasându-le în perioada preistorică a limbajului (în perioada a doua, cea istorică, având loc dezintegrarea lor, evidentă în trecerea limbilor de la sintetism la analitism. Avem, aici, teoria *ciclului de evoluție*, care îngemănează, după modelul lui Ch. Darwin, tipologia cu evoluția, deci o teorie *tipologică diacronică.*

Am discutat deja în Lobiuc$_3$, *passim*, raporturile dintre cele trei genuri de clasificare (şi bazele teoretice ale fiecăreia dintre ele) a limbilor, anume clasificarea genetică, tipologică şi spațială (sau areală, geografică). Aici se cuvine să sintetizăm şi alte câteva teorii mai importante din sfera tipologiei lingvistice.

Tot o teorie genetico-tipologică în esență a fost elaborată de către **Heymann (Hayim) STEINTHAL** (1823-1899), adept, în principiu, al lui Humboldt, cum arată lucrarea sa *Klassifikation der Sprachen dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee* (1850) şi, apoi, *Carakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* (1860). Ca punct de plecare i-a servit ideea că există o lingvistică generală care se ocupă de limbă în genere, ca fenomen potențial, şi o lingvistică particulară, consacrată unor idiomuri concrete ca realizări ale celei dintâi. Întreaga sa clasificare se întemeiază pe două chestiuni: a) substanță şi formă, cuprinzând *nomen* = existența şi *verbum* = acțiunea; b) tipul de legătură reciprocă dintre unitățile semnificative: izolarea, aglutinarea, flexiunea. În mod concret, clasificarea aceasta, care nu o depăşeşte pe cea a lui Humboldt, se prezintă astfel: 1) limbi "aformale"; fără formă (*formlose Sprachen*) şi 2) "cu formă" (*Formsprachen*), fiecare divizându-se în a) *izolante (nebensetzende)* şi b) flexionare (*abwandelende*).

Lăsând alte detalii de divizare, în ultimă instanță avem opt tipuri

linguale: 1) limbile est-indiene; 2) a) care aplică reduplicarea şi prefixele, ca limbile polineziene b) care aplică enclitice (limbile uralo-altaice) şi c) care folosesc incorporarea (idiomurile americane), 3) chineza, 4) aglutinante, ca egipteana; b) care recurg la apofonie, limbile semite, şi la c) sufixare, limbile de tipul sanscritei. (Această clasificare o va modifica în ediţia a doua, din 1893, a operei lui Steinthal lingvistul elveţian **Franz Misteli**; cele şase tipuri linguale delimitate de acesta le vom lua ca punct de plecare pentru tipologie lingvistică a veacului al XX-lea).

Adăugăm, aici, că, dezamăgit de *logică* (de aplicaţiile de până atunci ale ei la limbă) şi dorind, dar neputându-se sustrage epocii, să dea o fundamentare genetică a limbii, Steinthal formulează teza că orice idiom manifestă o finalitate psihică irepetabilă, universalul din limbi reducându-se doar la legile generale de evoluţie a limbilor. În opoziţie cu Humboldt, el admite că, între creaţia primară [de cuvinte] (*Urschöpfung*) şi repetiţia cotidiană [a unităţilor linguale] în limbă nu există vreo diferenţă (deşi maestrul său acorda prioritate genezei "faptelor" de vorbire).

"*Izgonind universalismul din sistemul sincronic al limbii, Steinthal a introdus ideea dată în conceperea genetică a limbii, presupunând că în toate limbile conţinutul se dezvoltă în aceeaşi succesiune de la o formă psihică la alta. Reluând schema genetică naivă a filozofiei senzualiste engleze, el credea că, în dezvoltarea ei istorică, conştiinţa umană parcurge o serie de etape succesive de la senzaţii şi impresii difuze, prin percepţie, la reprezentări şi formaţii abstracte. Gândirea copilului reproduce, şi azi, o asemenea cale de evoluţie. Întrucât gândirea este legată de noţiuni, iar acestea apar abia pe o treaptă relativ înaltă de dezvoltare, limba, după Steinthal, nu este legată defel de gândire. În etapele timpurii ale evoluţiei, conştiinţa umană e dominată de forme* ***contemplative*** *("*Anschauung"*) sau "perceptive"; abia în etapele superioare se iveşte gândirea ştiinţifică, care îşi elaborează o simbolistică specifică cu care substituie, adesea, limbajul. Ca atare, concluzia lui Steinthal este că limbajul şi gândirea sunt legate organic doar în fazele intermediare de dezvoltare a lor*" (*Gram. konc.*, 32-33).

Trebuie să avertizăm că cine leagă şi astăzi gândirea de logică poate avea în vedere doar *gândirea discursivă* (= *cogitologică*) aptă de raţionamente şi silogisme, ceea ce nu înseamnă nicidecum că în fazele iniţiale ale limbajului ar fi fost absentă orice [început sau urmă de] gândire sau că, în fazele superioare ale ei, gândirea, prin simbolica ştiinţifică, s-ar putea elibera, cum spera Steinthal, de "povara sunetului".

Aşadar, relaţia limbă-gândire nu se rezumă doar la posibilitatea de

a investi (întrupa) ideea în materie fonică, e drept, vehicul indispensabil pentru a face dintr-o materie nespecifică, dar substanţială, purtătorul ideal al informaţiei semantice (al ansamblului de concepte, de semnificaţii morfo-sintactice şi stilistice, de judecăţi, raţionamente etc., exteriozabile doar prin limbajul oral/scris. De altfel, lingvistica modernă, inclusiv cea actuală, recunoaşte - pe urmele concepţiei nominaliste din Renaştere - că substanţa fonică este cea mai uşoară materie, aproape incorporală, fiind nu doar "veşmântul" ideii, ci chiar "corpul" în care se naşte ideea, cf. numeroase lucrări în acest sens ale lui H. Wald (precum *Puterea vorbirii*, Bucureşti, 1981; *Expresivitatea ideilor*, Bucureşti, 1984, ş. a.). Despre avantajele substanţei fonice asupra celei grafice, aceasta a "urmelor" mai perene, şi invers, va fi vorba în prezentarea lingvisticii secolului al XX-lea.

Deocamdată, drept un câştig definitiv, cu consecinţe foarte importante pentru veacul următor, consemnăm disocierea (mai ales prin A. Schleicher) definitivă, între litere ca simboluri "moarte" ale sunetelor şi acestea din urmă ca realităţi fizice (articulatorii şi acustice) şi mai ales funcţionale, disociere care, cu ajutorul foneticii experimentale (instrumentale) şi al geografiei lingvistice, va permite - de fapt, va impune - crearea de către praghezi în veacul al XX-lea a *fonologiei* (foneticii funcţionale sau, ca la americani, a *fonematicii*).

Este foarte greu, chiar de la distanţa de acum (de un veac şi 103 ani !), de judecat "la rece" tumultuoasa lingvistică a secolului al XIX-lea ca prag spectaculos spre lingvistica secolului al XX-lea, aceasta indispensabilă - prin puterea tradiţiei ştiinţifice în disciplinele socio-umane - şi lingvisticii veacului abia început.

Ca atare, să rezumăm (fie şi, pe alocuri, redundant) bazele filozofice şi altele pe care lingvistica veacului al XIX-lea le-a folosit (negându-le uneori), pentru că nu le putea ocoli, cu toată clamata autonomizare a ştiinţei limbajului prin crearea metodei comparativ-istorice; de fapt, lingvistica va rămâne până la F. de Saussure mai mult sau mai puţin strâns la cheremul ştiinţelor naturii (în esenţă, al biologiei), al psihologiei şi (chiar prin Saussure) al sociologiei.

Lăsând la o parte acumulările de fapte culese din diverse limbi şi comparate între ele în secolele XVII-XVIII (cf. *Curs I*, 134 u.), ca şi influenţa în această sistematizare a lui C. von Linné şi a lui G. Cuvier, ambii aplicând conceptul de "sistem" (echivalent în biologie cu cel de "organism", cf. Lobiuc$_1$, 103), este vorba mai întâi de romantism ca renunţare la raţionalism şi empirism în favoarea unor lucruri metafizice, precum percepţia şi imaginaţia (întoarcerea spre trecut, spre începuturile gândirii,

ale credinţelor religioase, obiceiurilor, ale popoarelor şi limbilor, începuturi considerate ca simple şi perfecte, însă prin evoluţie complicate şi degradate; se ştie că J. J. Rousseau pleda pentru întoarcerea la natură, împotriva raţionalismului pentru care evoluţia însemna progres, actualitatea fiind rezultatul inteligenţei din ce în ce mai perfecţionate.

Dominant ca orientare (deşi difuză) la începuturile lui, alături de biologism, la jumătatea secolului XIX el a fost eliminat prin biologism şi psihologism, pentru ca apoi ultimul să-i ia locul celui din urmă. Aceste convieţuiri, succesiuni (prin reacţii de negare) se explică prin aceea că întreg veacul al XIX-lea a fost al *evoluţionismului*, al *istorismului*, faţă de "statismul" secolelor XVII-XVIII şi de sistemicitatea sincronică impusă lingvisticii secolului XX de F. de Saussure. În filozofie şi ştiinţă, romantismul nu a prea avut ecouri. La începutul veacului, el era relativ cel mai aproape de metafizică, îndeosebi de cea a lui G. W. Fr. Hegel, care - în sinteza de excepţie a unui lingvist ca Adam Heinz, 125 - era idealism + evoluţionism, altfel spus, idealism interpretat dialectic şi raţionalist: existenţa, ca idee, este de natură logică şi fiecare ipostază a ei este focar inerent de evoluţie (teză, antiteză, sinteză), filozofia urmând să depisteze factorii esenţiali şi acţiunilor societăţilor, statelor, instituţiilor (religie ş. a.), abstrăgând din ele ce este constant şi finalizat, inclusiv în natură, unde existenţa capătă ipostaze mereu noi.

Cel de-al doilea curent filosofic cu oarecare reflexe asupra lingvisticii a fost tradiţia materialismului (care de la T. Hobbs, prin J. A. La Mettrie şi D. Diderot, reluată de L. Feuerbach, apărător al naturalismului şi sensualismului) a ajuns la apogeu prin Marx şi Engels; la ei, materialismul dialectic, tratat adică evoluţionist, însemna că există numai materia, dar nu stabilă, ci în permanentă evoluţie ipostaziindu-se treptat conform regulilor de evoluţie determinate. Corelatul acestuia este materialismul istoric, care se ocupă de realitatea convenţională, adică de fenomenele sociale şi de legile care le regizează obligatoriu evoluţia.

Pozitivismul (reactualizat în secol. XX ca neopozitivism) a fost deosebit de important pentru unii lingvişti. August Comte, iniţiatorul lui, a vrut să cureţe gândirea ştiinţifică de orice metafizică (introdusă şi de romantism), susţinând că aceasta nu e capabilă să observe decât fapte accesibile observaţiei nemijlocite şi raporturile dintre ele, fiind neputincioasă să pătrundă în esenţa obiectelor. (În treacăt fie spus, (neo)pozitivismul va da naştere, mai ales în SUA, *pragmatismului*, pentru care gândirea, în neputinţele ei, de a reflecta observabilul din obiecte, trebuie să o facă aşa cum îi convine, adică *utilitarist*; cum se ştie, din

"întâlnirea" (neo)pozitivismului cu pragmatismul se va naşte, în primele decenii ale veacului XX, psihologia behavioristă, care va sta la baza psiholingvisticii americane, extinsă apoi mai în toată lumea). Totuşi, pozitivismul iniţial avea în vedere ca tratarea fenomenelor din natură să cuprindă şi faptele din ştiinţele umaniste, în virtutea condiţionărilor sociale a tot ceea ce priveşte omul. Se consideră că la încetăţenirea pozitivismului în Europa a contribuit mult empirismul lui J. S. Mill (mai moderat decât la A. Comte), devenind împreună cu pozitivismul şi cu evoluţionismul materialist filozofia dominantă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Pentru fundalul filozofic al veacului al XIX-lea trebuie amintiţi şi H. Taine (care a transferat concepţiile materialiste şi pozitiviste pe terenul umanisticii, socotind că omul şi cultura lui se supun aceloraşi legi ca cele din natură: poziţia geografică, clima, acţionalitatea ş. a., determinante ale psihicului indivizilor, a căror sumă este societatea, creatoare de cultură şi civilizaţie), apoi, Fr. Herbart (cu a sa psihologie aperceptivă, o mecanică a percepţiilor sau reprezentărilor, asemănătoare mecanicii, combinaţiei lucrurilor din fizică, în ultimă instanţă, o psihologie mecanicistă şi individualistă, ca şi deterministă şi intelectualistă), în fine, H. Spencer, principalul teoretician al evoluţionismului (în sens pozitivist) şi mai ales Ch. Darwin, cu esenţiale contribuţii în concepţia evoluţionismului în biologie, iniţiat de G. Cuvier: e vorba de faimoasa teorie a speciilor şi de teoria formării lor, bazată pe o înţelegere strict cauzalistă a evoluţiei. Este limpede că în evoluţionism punctul de plecare a fost biologia, ale cărei principii au fost mutate în filozofie şi în ştiinţele socio-umane, inclusiv în lingvistică.

Se cuvine subliniată şi parcelarea treptată a filozofiei veacului al XIX-lea în discipline distincte: psihologie, logică, etică, estetică şi poziţia distinctă a psihologiei în primul rând, fiind mai apropiată de ştiinţele naturii şi cele empirice, fiind şi o punte de legătură cu ştiinţele umaniste, care periferiza logica dominantă şi indivizibilă până atunci, subordonându-şi-o, pentru a-i impune un caracter empiric. De altfel, psihologia însăşi s-a divizat într-una fiziologică şi experimentală (H. Helmholtz şi W. Wundt, ca şi W. Jaimes în SUA), instrospectivă (Al. Bain în Anglia), individualistă (Francis Geston în Anglia, iniţiator al metodei testelor) şi socială (cuprinzând psihologia limbajului, a miturilor, a religiei, a dreptului, a civilizaţiei, a istoriei), iniţiată de M. Lazarus şi H. Steinthal şi perfecţionată prin W. Wundt (v. şi *supra*).

Toate aceste orientări şi curente, mai ales evoluţionismul, psihologismul şi biologismul (= naturalismul), acompaniate în prima perioadă de romantism (1800-1830) şi în ultima (1870-1900) de pozitivism

- perioada de mijloc, 1830-1860 fiind sub flamura orientărilor materialiste (biologism) etc. - n-au împiedicat lingvistica să-şi găsească o linie destul de unitară şi o evoluţie consecventă şi mereu progresivă, spre continuă autonomizare prin atenţia acordată în primul rând *faptelor de limbă* înseşi (cf. Heinz, 122-127).

În Graur-Wald, ca şi în TML, lingvistica secolului al XIX-lea este prezentată pe secţiuni, de la gramatica comparativ-istorică (prin Fr. Bopp, prin W. von Humboldt), apoi, prin şcoala naturalistă (a lui A. Scheicher şi M. Müller), prin psihologismul lui H. Steinthal, W. Wundt, şcoala neogramaticilor şi adversarii lor etc., deşi tranziţia spre secol. XX se face şi "*paşnic*", dar şi (prin Saussure) "*revoluţionar*". Aşadar, trebuie să comentăm şi aparte.

Prezentarea pe autori a lingvisticii secolului al XIX-lea este practicată şi de Mounin[1]. O altă prezentare - mult mai adecvată şi, după părerea noastră, pe deplin justificată- o oferă A. Heinz, 128 u. pentru fiecare dintre cele trei perioade mari distinse de el pentru întregul secol al XIX (vezi *supra*): lingvistica diacronică teoretică; lingvistica diacronică "*materială*" (adică, aplicată sau aplicativă); lingvistică sincronică "*materială*", pentru ca în următoarele două perioade (1830-1870, respectiv, 1870-1900), ordinea capitolelor să fie modificată, căci lingvistica teoretică şi cea aplicată abia dacă (cel puţin în cazul lui A. Schleicher) pot fi separate. Oricum, asemenea prezentări (fie, uneori, pe autori, fie pe curente şi şcoli, fie pe perioade etc.) ţin de *metalingvistică*, adică de tratarea, relativ diferită, a aceluiaşi obiect de studiu, anume *efervescenţa* unui veac care îl va "*înzestra*" cu mai de toate pe cel următor. Este limpede că dacă nu exista (pre)antichitatea, evul mediu, renaşterea, perioada zisă iluministă, lingvistica secolului XIX nu se putea naşte "*din nimic*" - fapt cu neputinţă -, ca şi cea a sec. al XX-lea, cu criticismul ei, adesea ostentativ, faţă de tot ce a precedat-o.

Repetăm că fructuoasa lingvistică a sec. al XX-lea nu s-ar fi putut naşte fără cea a sec. al XIX-lea, mai ales că F. de Saussure s-a format ca lingvist în cadrul faimoasei şcoli germane a "*neogramaticilor*".

§ 5. NATURALISMUL (BIOLOGISMUL) LINGVISTIC

August Schleicher şi Max Müller, din cea de-a doua generaţie a comparatiştilor (cf. TML, 38), reprezintă aşa-numita *Şcoală naturalistă.*

A. SCHLEICHER, cel puţin prin două din lucrările sale, *Die darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft* (1863) şi *Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen* (1865), este un reprezentant de seamă şi al lingvisticii teoretice istorice, încercând să împace teoria lui Ch. Darwin cu filozofia lui Fr. Hegel şi cu biologismul lui G. Cuvier.

Rezultă o primă deosebire faţă de W. v. Humboldt: limba nu este un fapt social, ci un organism natural (*Naturorganismus*), o funcţie biologică a speciei umane, dar independentă de aceasta din urmă. Conceptul de "*organism biologic*", prin care s-a înţeles un ansamblu (sistem) organizat şi care a dus la crearea întregii lingvistici comparativ-istorice (pe baza metodei corespunzătoare) la Schleicher este dus până la ultimele consecinţe: limba este fenomen al naturii, făurit în preistorie, în acord cu legile ei, şi independent, asemenea întregii naturi, de om: "*Limbile sunt organisme naturale care se constituie fără a fi determinate de voinţa oamenilor şi se dezvoltă după anumite legi, apoi îmbătrânesc şi mor; şi lor le este proprie acea serie de fenomene pe care obişnuim să o cuprindem sub numele de "viaţă". **Glottica** [= lingvistica, de la grec. **glotta** "limbă"], ştiinţa limbii, este deci o ştiinţă naturală; metoda ei este în ansamblu şi în general aceeaşi ca şi în celelalte ştiinţe naturale. Ceea ce Darwin afirmă pentru speciile de animale şi plante, e valabil însă - cel puţin în liniile principale - şi pentru organismele limbilor*" (*Die Darwinische Theorie...*, ed. a II-a, Weimar, 1873, p. 7, 13, tradus în TLM, p. 39).

Rezultă că, practic, limba este văzută ca funcţie fiziologică a organismului biologic, dar marcând un nivel relativ înalt al evoluţiei şi, prin aceasta, ca formă fiziologică de exprimare a noţiunilor şi a relaţiilor dintre acestea. Limbile diferă între ele numai prin formele exterioare de expresie a noţiunilor date şi a relaţiilor dintre ele, în primul rând prin formă fonică.

NOTĂ: [Secolul al XX-lea va dovedi, însă, că limbile diferă între ele în sens dublu: prin forma expresiei ca mod specific de organizare a substanţei acesteia, şi prin forma de organizare a "*substanţei*" din planul conţinutului, care este gândirea şi realitatea reflectată prin ea; e vorba, în special, de structura functivă sau

functorială din şcoala glossematică a lui L. Hjelmslev].

Întrucât limba nu aparţine, ca obiect de cercetare, ştiinţelor umaniste - care se ocupă de fenomene convenţionale şi finaliste -, glottica studiază obiectele determinate cauzal, cum ar fi dovedit-o fonetică drept ştiinţă fizică a sunetelor limbii. Cum constată exegetul polonez, "*În felul acesta limba a fost redusă, practic, la fiziologia articulatorie a sunetelor limbajului şi la corelarea lor cu conţinuturi psihice*" (Heinz, 161). În ce priveşte distingerea celor două faze (etape) - concepţie născută încă în secolele XVII-XVIII, cf. Lobiuc$_1$, *passim* - acelaşi autor observă că între etapa preistorică (formare şi evoluţie) şi cea istorică (degradare şi "*moarte*"), momentul critic l-ar reprezenta apariţia literaturii ca factor care, pe de o parte, înseamnă momentul culminant în dezvoltarea limbii, pe de alta, factor care frânează evoluţia în continuare a ei, ducând la extincţia treptată a ei, încât actualele limbi literare sunt "*reziduuri*" moarte şi "*relicte*" ale trecutului.

În ce priveşte raportul dintre limbajul individului şi limba socială, relaţia este identică cu cea dintre un exemplar dintr-o specie şi specia întreagă (*Ib.*)

Teoria biologică a lui A. Schleicher va naşte o dispută - nici azi încheiată - dacă aptitudinea vorbirii, adică facultatea limbajului, este genetică (programată) pentru specia umană (cf. teoria inneistă a lui N. Chomsky, după care fătul iese din pântecele mamei cu o sumă de reguli înnăscute de gramatică universală, pe care le aplică în funcţie de mediul lingvistic ambiant în care se dezvoltă şi pe care îl percepe după dorinţa sa). Se pare că această teorie ţintea şi vechea dispută a Greciei antice între ipotezele *phýsei/thései*, în favoarea celei dintâi.

Este excepţional de exactă şi de sistematizatoare aprecierea făcută naturalismului (în plan retrospectiv, dar şi prospectiv) de către acelaşi A. Heinz: "*Teoria naturalistă, biologică şi fiziologică a limbii s-a născut din filozofia empirică, fiind un fel de corespondent al concepţiei logice raţionaliste, a cărei probă de realizare a fost gramatica de la Port-Royal. Cum se ştie, empirismul a marginalizat treptat în cursul secolului al XVIII-lea raţionalismul, efectul în lingvistică fiind periferizarea treptată a concepţiei logistice a limbajului prin concepţia psihologistă (Herder, Leibniz). Un stimul important în această direcţie a fost înflorirea ştiinţelor biologice (G. Cuvier), a căror manifestare a fost concepţia fiziologică a limbajului şi crearea lingvisticii comparativ-istorice. Ambele aceste direcţii: raţionalist-logică şi empirico-fiziologică rezultau din tendinţa de a*

da rigurozitate lingvisticii, din fascinaţia faţă de ştiinţele exacte şi din dorinţa de a apropia maximal de ele lingvistica; de aici, străduinţa de a identifica lingvistica, pe de o parte, cu logica, pe de alta, cu ştiinţele naturii. Totodată, în ambele cazuri scopul era comun: crearea unei concepţii universaliste apte să învingă eterogenitatea limbilor. Se vede aici clar logica externă a evoluţiei lingvisticii, evoluţie care este dirijată, în plus, de însăşi natura semiotică a limbii, formată din două laturi: semnificată - noţiunile, şi semnificantă - sunetele; primele ţineau de domeniul raţionalismului şi al logicii, celelalte, de empirism şi de biologie" (Heinz, 162-163).

De reţinut că punctul de vedere empiric, negând apriorismul extrem, cu neglijarea faptelor concrete, a reînviat atenţia pentru limbile vorbite (pentru istoricul problemei, cf. Lobiuc$_1$, *passim*), prefigurând actuala sociolingvistică, cu prelungirea ei în actuala lingvistică pragmatică (căci logicismul trata limba, drept concretizare a facultăţii universale şi exclusiv umane de comunicare comprehensibilă prin semne verbale - fonice sau grafice - ca o abstracţiune din punct de vedere social, adică ca ceva suprasocial, idee care va ajunge - declarat sau nu - şi la F. de Saussure (pentru care limba este un bun comun, supraindividual, mai mult, o instituţie, chiar mai coercitivă decât oricare alta asupra individului şi a comunităţii).

NOTĂ: Într-un foarte pertinent studiu, *The Model of the Text: Meaningful Action considered as a TEXT* ("New Literary History", 1973, p. 91-117, trad. poloneză în "*Pamietnik Literacki*", 1984, fasc. 2, p. 329-332), Paul Ricoeur a propus un model paradigmatic al textului văzut ca acţiune semnificantă plecând de la patru distincţii esenţiale între *langue* şi *parole*; şi anume: 1° *langue* este virtuală şi în afara timpului; *parole* este mereu realizată în timp şi în prezent; 2° *parole* este autoreferenţială, pe când *langue* nu comportă subiect (întrebarea "Cine vorbeşte ?" nepunându-se la nivelul sistemului); 3° *langue* nu posedă univers, după cum nu cunoaşte temporalitate şi subiectivitate, referinţa aici contând exclusiv în interiorul sistemului, faţă de alte semne, pe când *parole* tratează mereu ceva dinafară, pe care vrea să-l descrie, să-l exprime, să-l reprezinte, deci ea realizează funcţia simbolică a limbii; 4° *langue* este doar un factor care permite comunicarea căreia îi pune la dispoziţie *coduri*; în *parole* (*discurs*) toate enunţurile sunt obiecte de schimb prin prezenţa destinatarului. Aceste trăsături, pe care, apoi, autorul le extrapolează asupra

oricărui eveniment, de fapt asupra tuturor acțiunilor și activităților sociale, constituie împreună actul de limbaj ca *eveniment* și se răsfrânge diferit în *textul scris*, care fixează numai enunțul, singurul amenințat cu dispariția (dematerializarea), căci sistemul atemporal nici nu apare, nici nu dispare, nerealizându-se, pur și simplu, în sfera evenimentelor. În limbajul scris diferă și soarta ierarhică a celor trei nivele subordonate care constituie actele de vorbire din teoriile lui Austin și Searle.

Un alt merit incontestabil al acestei teorii este acela de a fi promovat cercetările privind *filozofia limbajului*, privind relația dintre scoarță și limbă (cf. studiile lui Paul de Broca, bazate pe cazuri de afazie și căutând aflarea centrilor de vorbire).

Cum influențează o paradigmă științifică, dominantă într-o epocă sau alta, asupra metodologiei, se poate observa și în cazul lui A. Schleicher: limbile ca specii ale ființelor vii, se supun diferențierii, rezultatul fiind formarea familiilor de limbi. Indoeuropeana comună (pe care Schlecher a încercat să o reconstituie și printr-un simulacru de fabulă, nelocalizată, din păcate, de el, în urma unor expansiuni teritoriale s-ar fi divizat mai întâi în două ramuri: a) protolimba ario-greco-italo-celtică și b) protolimba slavo-germană. Prin ulterioare diferențieri primul grup s-ar fi descompus în alte două limbi-bază: ariană și greco-italo-celtică, iar cel de-al doilea în alte două protolimbi: germanică și slavo-lituaniană; ulterior, ariana s-a divizat în limbi iranice și indiene, iar protolimba greco-italo-celtică în italo-celtice și greco-albaneze, după cum protogermanica s-a scindat în limbi germanice aparte, din grupul slavo-baltic rezultând protoslava și balticele. Lipsesc din aceasta "*Stammbaumtheorie*" hitita și toharica (descoperite mai târziu), armeana fiind inclusă în grupul iranic, albaneza fiind "*lipită*" de greacă. Autorul - fără să se pronunțe clar - înclina mai degrabă spre teoria poligenezei (la baza tuturor limbilor trebuind să se fi aflat niște rădăcini similare celulelor din biologie). Schema grafică a teoriei "*arborelui genealogic*" este prezentată în mai toate lucrările de lingvistică istorică, încât nu o mai reproducem aici.

Deși criticată virulent de către neolingviști (mai ales prin Giuliano Bonfante) în favoarea teoriei "*valurilor*" a lui J. Schmidt (vezi și discuția din Lobiuc$_3$, p. 77 u.) *Stammbaumtheorie* a lăsat urme, iscând polemicile fie și prin nu mai cunoscuta *Wellentheorie* din 1872 a lui J. Schmidt). Despre reușitele și eșecurile lui a se vedea și Mounin$_1$, p. 201-202 (§5. *Lecția lui Scheicher*), care îi citează pe Pedersen și pe M. Leroy pentru eșecul lui

Schleicher și care, la rândul său, rezumă astfel această lecție, constând în "*intricațiile între ideologie și cercetarea științifică, între filozofie și metodologie științifică, între condiționările epocii și creație*", dar numai aparent el este "*un învins*" (202).

Trebuie pomenit aici și **Max MÜLLER**, care mai ales prin ale sale *Lectures on the Science of Language* (I-II, 1864-1864), de mare succes în Anglia, care - după unii exegeți - l-a depășit întrucâtva pe Schleicher, atenuând biologismul lui (anume ideea că limba ar fi un organism viu), evidențiind și latura socială a ei, rolul ei în comunicare, îndeosebi prin *actele de vorbire*, fapte individuale și concrete, pe care a încercat să le lege de gândire (cf. *The Science of Thought* (I-II, 1887). Limba, după el, nu are propriu-zis istorie, ci numai dezvoltare, iar lingvistica, deși intră în științele naturii, se preocupă și de istoria oamenilor, încât teoria celor două etape de evoluție a limbilor este contrazisă de progresul continuu al lor. "*Prin atenția acordată limbilor vii el este un precursor al psiholingviștilor,iar prin accentuarea condiționării sociale a limbii - al școlii sociologice*" (L. Wald, în TML, 37). Pe lângă aprecierile din alte istorii ale lingvisticii (ca cea a lui Robins, 226 u. sau a lui Ivić, 36-38) o reținem, totuși, pe cea a specialistei citate: "*Reprezentanții școlii naturaliste au încercat să fundamenteze o concepție materialistă asupra limbii, au contribuit la fundamentarea noțiunii de lege fonetică, la înțelegerea limbii vii și a dialectelor. Considerarea lingvisticii drept știință a naturii a impus studierea atentă a faptelor, rigoare și precizie în analiză, sistematizare a rezultatelor*" (*ib.*).

FONETICA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Feritilitatea lingvisticii acestui secol, tot grație biologismului schleicher-ian, a stimulat enorm și studiile de fonetică aplicată și teoretică, prin care limba se întâlnea nemijlocit și real cu fiziologia. În capitolul VII, după ce face un istoric al foneticii din antichitate până în pragul veacului al XIX-lea (Mounin$_1$, 205-206) se oprește, în § 3., asupra foneticii și științelor secolului al XIX-lea ca o cotitură spre fonologie. De până la 1850-1870 el reține mai degrabă ignorarea foneticii, rudimente de fonetică de la Grimm părâindu-se lui Pederson "atrocități". Pe baza sanscritei, Bopp va distinge legi mecanice, legi fizice (combinatorii) și dinamice (care modifică vocala în interiorul rădăcinii).

Cel mai bine pregătit în fonetică a fost Rask (conform vechii tradiții scandinave), cum probează lucrările a doi dintre elevii săi; Bredsdorff (care în 1821 încercase o explicare a schimbărilor sunetelor prin

ceea ce numea el "*indolența organelor, imperfecțiunea lor, ca și prin erorile de percepție auditivă*") și K. M. Rapp, cu volumul I din *Versuch einer Physiologie der Sprache nebst historicher Entwicklung der abendländischen Idiome nach psysiologischen Grundsätzen*, 1837, care sublinia nevoia luării în considerare a limbilor vii reale și nu doar a fiziologiei ca atare.

Față de J. Müller (*Handbuch der Psysiologie des Menschen*, 1837, K. Ludwig (inventatorul chimografului, 1847), M. V. Garcia (creatorul laringoscopului, 1855), C. L. Merkel (*Anatomie und Psysiologie des menschlichen Stimm- und Sprechorgans*, 1837 ș. a.), ca H. von Helmholtz (care a teoretizat rezonanța în acustica vocalelor, etc.) Rapp și mai ales R. von Raumer reprezintă nu direcția fiziologică, ci pe cea *lingvistică* în fonetică, distanțarea cu timpul a lor ducând la separarea foneticii și a fonologiei. Raumer, de pildă (*Aspiration und Lautverschiebung*, 1837) insista pe nevoia distincției dintre *literă* (alfabetul neputând reda întreaga varietate a sunetelor) și *sunet*, singurul punct de plecare a oricărei analize din punct de vedere istoric, căci sunetele se schimbă neîncetat (deși el are intuiția trecerii variantelor fonologice în foneme (cf. Heinz, 166).

În fine, metoda acustică de analiză, inițiată de fizicieni și fiziologi, va fi aplicată și de lingvisti, printre alții de E. W. von Brücke (*Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute*, 1856) unde, bazat pe Müller, va oferi o clasificare articulatorie și acustică a vocalelor și o clasificare a sunetelor articulate din diverse limbi (dar proiectul lui al noii metode de transcriere fonetică n-a avut succes). Să mai amintim propunerea egiptologului R. Lepsius de a se elabora *Standardalphabet*, un fel de alfabet universal (1863), ca și concepția lui A. M. Bell (creatorul telefonului) a așa-numitei *visible speech* "vorbirea vizibilă" (1867). Ignorată ca atare de primii comparatiști, concentrați cu precădere pe semantica morfologiei ca "organism" (sistem) al limbii, fonetica fiind cel mult o formă exterioară a celei dintâi, totuși prin adâncirea studiilor comparative și istorice, fonetica a ajuns să-și ocupe locul cuvenit (și) în gramatică. De altfel, manualul lui E. Sievers, *Grundzüge der Lautphysiologie* (1876) va fi de căpătâi pentru neogramatici. Fonetica se va delimita ca disciplină autonomă (deși auxiliară pentru orice cercetare lingvistică) abia în secolul al XX-lea, prin Viëtor, P. Passy, Rousselot, Sweet, Jones, Jespersen ș. a., urmând să dea naștere, începând cu anii '30 și "ajutată" de metoda geografiei lingvistice și de fonetica instrumental-experimentală, prin N. S. Trubetzkoy mai ales, fonologiei (foneticii funcționale, fonematicii).

psihice: în diferitele limbi, cu diverse trepte intermediare, sunt recognoscibile două tipuri de gândire: cea ***fragmentară****, prin lipsa oricărui element de legătură între propozițiile unei fraze, ca și prin lipsa în propozițiile separate a numeroase părți secundare (prezente fiind doar reprezentările principale; în gândirea* ***discursivă****, toate limbile au expresie completă a componentelor din ansamblul reprezentărilor, de unde și formarea* ***"lianților"****; gândirea discursivă se subîmparte în* ***gândire sintetică*** *și în cea* ***analitică****: "În gândirea sintetică predomină în întregime unitatea ansamblului reprezentărilor; propoziția și cuvântul, de aceea, fie că sunt separate incomplet, fie că cuvântul se caracterizează prin forme compuse, conținând, în mod direct sau indicând, în afara reprezentării de bază, și legăturile în care se află aceasta cu alte reprezentări. Construcția aglutinantă este, din acest motiv, expresia naturală a acestei forme interne sintetice a limbii. În legătură cu aceasta, trebuie amintit că sinteza nu se referă aici la lucruri separate anterior, ci la cele reunite chiar în reprezentare [cf. Lobiuc*$_1$*, passim, despre conceperea* ***reprezentării*** în Renaștere și mai ales în lingvistica secolelor XVII-XVIII]".

Gândirea analitică separă net diferitele forme de conținut ale reprezentării, dar le și concepe în relațiile lor reciproce, relații gândite și relativ independent (ca în tipul izolant de limbi). Tot atât de interesant este și paragraful despre *direcții ale gândirii spre limbă* (gândire legată de *obiect* și cea legată de *situație* [reluată prin G. Svedelius (comunicarea stărilor, situațiilor, etc. ale obiectelor și comunicarea relațiilor) în psiholingvistica actuală] (*Idem, ibid.*, 443 u., 446 u.): "*Gândirea legată de obiect tinde mai mult spre sinteză, favorizând acele legături atributive în care se îmbină, pe cât posibil, întregul conținut de idei în complexe mari de cuvinte. Gândirea legată de situație, dimpotrivă, tinde spre descompunerea analitică a părților de propoziție (...)*" [...]. "*La gândirea legată de obiect, propoziția este dominată de nume: în locul celei verbale trece, în întregime sau parțial, expresia nominală. În locul pronumelui personal fie că intervine pronumele posesiv, fie, acolo unde forma izolantă a limbii sau alte condiții favorizează evoluția timpurie a pronumelui personal, acesta, în formele sale derivate, trece, nu rareori, pe același plan cu alte concepte nominale. În sfârșit, în propoziție predomină legătura atributivă și sunt insuficient dezvoltate pronumele relativ și conjuncțiile hipotactice. În opoziție cu aceasta se află, ca semne exterioare ale gândirii legate de situație, dezvoltarea formelor verbale și rolul lor decisiv în propoziție, apoi forma predicativă a propoziției enunțiative, împărțirea în propoziții principale și secundare, dezvoltarea pronumelui relativ și a unor conjuncții hipotactice,*

în sfârşit, poziţia de sine stătătoare a pronumelor personale şi separarea lor de numele propriu-zis. Aceste direcţii de gândire nu sunt însă peste tot separate net. Dimpotrivă, situaţiile intermediare ocupă un mare spaţiu, care, din punct de vedere numeric, cuprinde majoritatea limbilor" (*Die Sprache*, 450-2, unde se mai distinge între gândirea *concretă* şi *abstractă*, care, *"trebuie luate într-un sens ceva mai general decât cel din logică"*, apud TLM).

NOTĂ: O consistentă prezentare a concepţiei lui Wundt a dat-o N. Drăganu, în a sa (postumă) *Istoria sintaxei* (1945), 57 u., după care principiul regularităţii (în afara evoluţiei sunetelor şi a cuvintelor) s-a păstrat pentru celelalte domenii ale limbii doar ca presupunere, fără însă a-i dovedi valoarea şi a lucra după el. *"Schimbarea înţelesului cuvintelor şi formele sufleteşti fundamentale ale alcătuirii de propoziţiuni au fost luate în considerare numai arareori şi insuficient. [Or] Wundt aduce tocmai în această parte contribuţiile sale cele mai preţioase, de pildă în definirea propoziţiei, care, contrar părerilor de până la el, nu este o împreunare fie de cuvinte, fie de idei, ci este* ***"despărţirea în părţi izolate a întregului care se află în conştiinţa noastră"*** (607).

Drăganu comentează astfel acest punct de vedere: *"Aşadar şi fenomenul alcătuirii de propoziţiuni este în esenţă o acţiune sufletească analitică, care se manifestă în despărţirea în elementele sale constitutive bine distincte a conţinutului propoziţiunii, care se găseşte de la început în sufletul nostru ca idee complexă (Gesammtvorstellung) cu elemente neclare. Dar el este şi sintetic în acelaşi timp, căci această despărţire nu este o simplă împărţire (Teilung) în părţi. Acestea, în momentul când s-au despărţit de întreg, intră numaidecât în raporturi de natură logică (de ex., subiect şi predicat) [etc.]), pentru aceasta el nu o numeşte împărţire, ci analiză sau grupare (Gliederung)"* (60).

Drăganu adaugă: *"prin deprindere, în baza legilor psihologice, acest proces de analiză şi sinteză ajunge să se facă automat, dar totdeauna este o acţiune intenţionată când formăm mai întâi un enunţ ori nu l-am repetat de mai multe ori, de unde definirea propoziţiei de către Wundt [ironizată, după Drăganu, de către L. Sutterlin ca fiind povestea oului lui Columb]": "Propoziţiunea este exprimarea în limbă a analizei intenţionate a unei idei complexe în părţile ei constitutive aşezate în raporturi logice"*

(ed. a II-a, 2, p. 240, ap. Drăganu, 61-62), *care adaugă numeroase critici la lucrările lui Wundt* (de pildă, pe cea a lui Mandelstam: definiţia este corectă logic, dar greşită din punctul de vedere al limbii).

Din citatele reproduse de Drăganu reies deosebiri destul de grave între Wundt şi H. Paul (principalul teoretician al doctrinei neogramaticilor, dintre care mai reţinem câteva: *"O deosebire fundamentală între cei doi antagonişti este în privinţa cum văd ei naşterea schimbărilor în limbă: după Wundt acestea se petrec în sufletul poporului, după Paul în cel al individului în contact cu semenii săi. Wundt tratează deci limba numai din punctul de vedere al vorbitorului, nu şi al ascultătorului [cf. distincţiile din secolul al XX-lea între "gramatica activă" şi cea "pasivă" sau între cea "sintetică" şi "analitică", vezi, bunăoară, Maria Manoliu-Manea, Structuralismul lingvistic (Lecturi critice)*, Bucureşti, 1973, îndeosebi 70 u.]. Asemenea disocieri sunt semnalate şi de Ivić, 43-44, carea îi consacră doar 2 pagini, din cele 5 paragrafe, extrem de succinte, putând reţine atenţia doar cel de-al 5-lea, în care, menţionându-se - în stil "telegrafic" criticile dinspre neogramatici, se relevă receptarea lui Wundt de către humboldtieni şi de către etnolingvişti. Drăganu, 59, citează mai întâi, aprecieri pozitive despre Wundt, de pildă, de la H. Delacroix, *La langage et la pensée*, Paris, ed. I, 1924, a II-a, 1930): *"Cartea sa asupra* ***Limbii****, parte a unui vast întreg, este un studiu de lingvistică generală întemeiat pe* ***sociologie*** *(s. ns.); nu este vorba mai mult numai de aplicarea psihologiei la lingvistică; o psihologie de altminteri mult mai largă şi mult mai mlădioasă decât cea a lui Herbart, încurcată prin dogma sa despre simplicitatea sufletului, prin figuraţia sa mecanică a reprezentaţiilor, prin intelectualismul său; trebuie să utilizăm şi lingvistica pentru psihologie. În faptele de limbaj, psihologia găseşte o materie solidă; o bună parte din legile sale este bazată la Wundt pe fapte de limbaj. El pretinde să pună în locul observaţiei subiective şi al psihologiei individuale observaţia istorică, studiul instituţiilor şi al tradiţiilor, şi socio-psihologia. Când încetează de a fi experimentală, psihologia trebuie în mod necesar să devină socială şi să-şi caute materialele în evoluţia marilor fapte umane, limbaj, religiune, drept, obiceiuri, şi principiile de explicare în psihologia socială", "Căci numai faptele psiho-fizice şi fenomenele colective au constanţa necesară pentru a fi obiecte ale observaţiei ştiinţifice".*

Ce înseamnă succesiunea, dar şi contradicţia dintre opinii (nu neapărat paradigme ştiinţifice, care să schimbe un secol cu altul) o spune tot Drăganu (59-60), cum că Wundt a reproşat lui Lazarus şi Steinthal de a fi

§ 6. PSIHOLOGISMUL LINGVISTIC ŞI URMĂRILE LUI

Este oarecum de mirare că Robins tratează din acest secol doar studiile limbilor indoeuropene (Schlegel, Bopp, Rask, Grimm, Humboldt), apoi "metoda biologică" a lui Schleicher, şcoala neogramatică, dialectologia şi metoda *Wörter un Sachen*, ca şi lingvistica idealistă (Vossler şi Croce) (p. 205-244). Şi Mounin$_1$ trece direct de la Schleicher la neogramatici.

În schimb, alte istorii ale lingvisticii, care au dorit să coreleze lingvistica cu diversele curente şi concepţii care au influenţat-o, nu ignoră această şcoală, foarte importantă şi ea, teoretic mai ales, pentru tranziţia spre lingvistica secolului al XX-lea. Cu toate încercările unora de a continua "*grammaire générale et raisonné*" a secolelor XVII-XVII (cf. Hermann, *Philosophische Grammatik*, 1858; pentru alte "recidive" cf. Lobiuc$_2$, 63-109) pe baza logicii, locul acesteia îl preia hotărât psihologia, prin redescoperirea, valorificarea şi, pe alocuri, perfecţionarea doctrinei lui Humboldt, ale cărui vederi teoretice (îndeosebi teoria *Weltaunschauung)* depăşeau epoca sa, dar pe care le-a preluat **Heymann (Hayim) STEINTHAL** în numeroase lucrări, precum *Grammatik, Logik, Psychologie, ihre Prinzipien und Verhättnis zueinander* (1855) şi altele, dar mai ales *Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft* (1871) (În plus, împreună cu M. Lazarus, el a fundat revista "Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft" cu apariţie între 1860-1890). Preluând de la Humboldt punctul de vedere psihologic, el l-a dezvoltat şi modificat în spiritul dominantei pe atunci al psihologiei aperceptive a lui J. F. Herbart (cf. Ivić, 41-43).

Pentru istoria limbii a contat enorm părerea lui Steinthal că limba nu este un fenomen logic rupt de om, indiferent dacă o tratăm ca organism (sistem) în sine sau ca organism biologic (dinspre fiziologie); ea este o manifestare a *vieţii psihice*, atât a cōlectivităţii, cât şi a individului, mai ales că dacă limba evoluează în timp, ea nu poate fi abordată pe de poziţiile logicii (aceasta, atemporală), ci doar ale psihologiei (în 1864, el spunea că "*legarea gramaticii de logică este boala ei puerilă*", cf. Ivić, *ib.*). Steinthal a vrut să precizeze şi să lărgească concepţia lui Humboldt prin promovarea etnopsihologiei (*Völkerpsychologie*), care să cerceteze psihologia popoarelor dinspre limbile lor, în speţă prin scrutarea originii, dezvoltării, asemănărilor şi deosebirilor ş. a., dar şi prin extinderea psihologiei

înţeles greşit viaţa socială, *Volkgeist*-ul lor nefiind altceva decât o proiecţie exagerată a spiritului individual, obiecţie care, prin citate din H. Delacroix, acesta sprijinit de A. Meillet, se poate întoarce în contra lui Wundt: "*Va fi prilej potrivit pentru a afirma că obiectul pentru* ***Völkerpsychologie*** *este a pune în evidenţă inovaţiile care rezultă din unirea şi din interacţiunea membrilor unei societăţi. I se va spune că n-a văzut caracterul social al schimbărilor linguale, a căror explicare o caută el în structura şi rolul grupurilor sociale, în discontinuitatea în transmisiune, în contactul şi amestecul popoarelor, stadiul de civilizaţie. I se va spune că a înţeles greşit socialul, care nu este permanentul şi universalul, ci, dimpotrivă, ceea ce variază de la societate la societate, şi, în aceeaşi societate, în cursul timpurilor. Nu este uşor în practică de pus de acord aceste două teze, că socialul depăşeşte individualul, departe de a fi o simplă eflorescenţă, şi, că din faptul unirii şi grupărilor oamenilor, este imposibil să se nască un produs spiritual, ai cărui germeni n-ar fi în individ*" (59-60). De remarcat că H. Delacroix modernizează terminologia lui Wundt, pericol remarcat de noi în secţiunea I a lucrării.

Pentru anecdoticul şi metaforicul din ea, citām, după Drăganu, 58, opinia lui L. Sütterlin (*Das Wesen der sprachlichen Gebildte*, Heidelberg, 1902, p. 1-2) despre polemica dintre H. Paul şi W. Wundt: "*Având în mână cartea lui Paul, credem că înaintăm pe o potecă de munte înaltă, netedă şi sigură, şi de acolo privim peisajul evenimentelor lingvistice: priveliştea este acum mai îngustă, acum mai largă, ici cultivată frumos, ordonat şi plăcut, acolo mai sălbatică şi mai încurcată; totdeauna însă ne simţim pe pământ solid şi ca o fiinţă care ia parte şi are parte la modelarea peisajului. Wundt îşi duce cititorii într-un balon. Ne conduce într-o călătorie plăcută, sublim şi sigur, peste câmpul lingvistic; vederea este mai largă decât la Paul, privitorul stă mai sus şi priveliştea i se oferă într-un şir ordonat; deosebitele linii despărţitoare devin mai slabe ori dispar, înălţimile ori afunzimile teatrului nu se mai ridică aşa de pronunţat unele în faţa celorlalte; spaţiul dispare, totul apare ca un şes, deşi variat ca configuraţie, totuşi netedă*" (Cf. Drăganu, 63, u., pentru criticile aduse teoriei sintactice a lui Wundt de către B. Delbrück, Ph. Weger, J. Mandelstam, J. Rozwadowski, Z. Gombocz, Ch. A. Sechehaye ş. a.).

Ca psiholog, lui Wundt i se părea că limba este reacţia omului la stimului (conţinuturi) psihici, mai întâi emotivi, apoi intelectuali. Dar cum structura psihofiziologică a omului este unitară, afectele sunt însoţite de mişcări naturale expresive (ale membrelor, mimicii, aparatului fonator) care "descarcă" tensiunea ivită prin afect. Mişcările expresive superioare sunt

lingvistice şi asupra psihicului individului, căci limba individuală îl exprimă pe acesta, limba colectivităţii fiind suma limbilor individuale. Oricum, bazat pe psihologia aperceptivă şi mecanicistă a lui Herbart, el a introdus-o definitiv în ştiinţele limbajului. Cum observă Heinz, 168, era vorba de o *psihologie fiziologică*, înţeleasă în sens matematic ca statică şi dinamică a reprezentărilor, ca forţe care acţionează asupră-şi, de unde fenomene de dominaţie, asociaţie, reproducere etc. a unor reprezentări izolate. "*Pe de altă parte, subliniind rolul individului ca factor de bază în limbă, el afirma că fiecare individ, devreme ce reprezintă psihicul individual, vorbeşte şi înţelege într-un mod condiţionat de acel psihic, rezultând* ***relativismul****, relativitatea proceselor de vorbire şi de comprehensiune*" (*ib.*)

Ambii factori puşi în discuţie, social şi individual, au însemnat o nouă reabilitare a limbilor populare vii, socotite de romantici drept corupte şi nedemne de atenţie în raport cu arhaicitatea limbilor moarte, în frunte cu sanscrita. (cf. Lobiuc$_1$, passim, despre poziţia limbilor vii în raport cu latina medievală, dar şi despre apelul insistent al lui Leibnitz de a le favoriza pe acestea).

Spre sfârşitul veacului, viziunea pur psihologistă va ieşi victorioasă faţă de biologismul schleicherian cu care a coexistat mult timp mai ales prin W. Wundt. Până la acesta, să amintim precizările Luciei Wald despre *forma internă*, a cărei evoluţie, după Steinthal, reflectă "*diferitele nivele ale perceperii şi înţelegerii de către om a lumii înconjurătoare (treapta cuvintelor motivate în faza dominării afectelor, treapta caracterizatoare a cuvintelor analizabile şi cea a cuvintelor cu formă motivată*"), iar pentru A. A. Potebnja [reprezentatul psihologismului subiectiv-individualist] este vorba de "*felul în care conştiinţa unei colectivităţi îşi reprezintă conţinuturile gândirii; evoluţia unei limbi ar reprezenta, în esenţă, modificarea formei interne a elementelor ei*" (TLM, 5960, concluzia fiind că acest curent a încadrat lingvistica printre ştiinţele umane, ca disciplină aparte sau ca un capitol al psihologiei [cum vrea în vremea din urmă N. Chomsky]).

Oricum, colaborarea dintre lingvistică şi psihologie continuă şi astăzi, mai ales prin formarea şi evoluţia spectaculoasă în veacul nostru a psiholingvisticii, care se ocupă şi de achiziţia limbajului la copii, chestiune pusă încă de E. Haeckel cu a sa concepţie biogenetică, conform căreia ontogeneza este o repetare pe scurt a filogenezei.

Deşi aparţinător de şcoala neogramatică, **Wilhelm WUNDT** se diferenţiază de aceasta prin teoria sa pur psihologistă a limbii (faţă de cea

psihofiziologică, de pildă, a lui K. Brugmann). Creator al primului laborator de psihologie experimentală din Europa, el este autorul, printre altele, al unei lucrări fundamentale de etnopsihologie, *Völkerpsychologie*, apărută începând cu 1900 în 10 volume, a cărei primă parte în două volume, *Die Sprache* (ed. I, 1900, a II-a, 1912), se ocupă de limbă.

Se recunoaşte că el a elaborat cea mai consecventă şi mai sistematică teorie psihologică a limbajului, văzut evoluţionist. Ca şi Steinthal, el pleacă de la teoria apercepţionistă a lui Herbart (creatorul pedagogiei ştiinţifice pe fond psihologic), dar o modifică din mai multe puncte de vedere: "*1) respinge viziunea mecanicistă - în viaţa psihică are loc sinteza creatoare; 2) psihicul nu este produs (substanţă), ci un proces treptat actualizat; 3) locul principal îl ocupă voinţa (voluntarismul), dar tratată ca fenomen secundar în raport cu impresiile şi afectele; 4) există un paralelism psihofizic: cauza trebuie să fie omogenă cu efectul, aşadar un fapt psihic nu poate fi cauza unuia fizic şi invers. În ansamblu, psihologia lui se distanţa de viziunea mecanicistă şi intelectualistă a pozitiviştilor, ca şi de cea fiziologică a naturaliştilor, el incluzând-o la umanistică (alături de filologie şi istorie*" (Heinz, 185-6).

Şi el (ca şi Steinthal) a lărgit factorul psihologic de la individ la comunitate (deosebindu-se, astfel, de individualismul neogramaticilor). Până şi conceptul de "spirit al poporului" (*Volkgeist*) al lui Humboldt, el îl înţelegea în plan mai larg: despre psihicul colectiv pot da mărturie diverse instituţii sociale, adică, pe lângă limbă, şi arta, religia, obiceiurile, dreptul etc., diverse creaţii ale civilizaţiei şi culturii. Psihicul colectiv şi manifestările lui sunt rezultatul vieţii în comun, a contactelor reciproce dintre membrii colectivităţii. De aceea, pentru Wundt limba nu era un scop al cercetării în sine, ci mijloc pentru înţelegerea psihicului social. Cf.: "*Fiecare limbă este expresia unei anumite organizări spirituale a omului în general şi în care, din acest motiv, ies în relief, în cele din urmă, mereu aceleaşi legi psihologice* ***generale****, în timp ce efectele acestor legi, în fiecare caz în parte, se pot schimba în urma celor mai variate condiţii interne şi externe*" (vol. II, *Die Sprache*, ed. a III-a, Leipzig, 1912, p. 440-1, trad. în TLM, 77); "*Conceptul de* ***formă internă a limbii****, în sensul în care a fost conceput iniţial de către Humboldt, este, desigur, unul îndreptăţit, ba chiar necesar, la care duce studierea tuturor însuşirilor structurale ale unei limbi şi a relaţiilor lor reciproce. Dacă, însă, acest concept urmează să devină fertil, va trebui eliberat în special de acel concept secundar al unei oarecare forme* ***ideale*** *a limbii - fie existentă în realitate, fie imaginară - ce i se atribuie de la Humboldt încoace şi la care trebuie raportată fiecare*

limbă. Mai mult, aşa cum forma externă [prin acest concept autorul vizând excluderea trăsăturilor fonetice specifice de la o limbă la alta, care "voalează" caracteristicile decisiv psihice], tratabilă la formarea propoziţiilor şi a cuvintelor, dar şi în clasificarea limbilor (la el, în 12 tipuri)" (ib., 74-76). "...aşa cum forma externă a limbii poate să se manifeste totdeauna numai într-o limbă concretă, realmente existentă [cf. formula lui E. Coşeriu: limbă istorică, reală], tot astfel şi prin formă internă poate fi înţeleasă numai suma unor însuşiri şi relaţii psihologice reale, care, ca efect al lor, produc şi o anumită formă externă. Conceptul de formă internă a limbii, în acest sens, este legat în întregime de cel de formă externă: este, de asemenea, unul concret, şi real cu acesta; căci este imposibil să se înţeleagă prin el altceva decât chiar complexul legăturilor psihice, legile specifice de asociaţie şi apercepţie, care se manifestă în construcţia formelor cuvintelor, în separarea părţilor de vorbire, în organizarea propoziţiilor şi în ordinea [topica] părţilor de propoziţie ..." (Idem, ibidem).

"Din tot ce ţine de latura externă a limbii, numai forma sonoră este relativ străină de aceste motive psihice, sau, cel puţin, este legată de ea doar prin relaţii indirecte. Asemănător stau lucrurile în ceea ce priveşte latura spirituală, cu ansamblul conceptelor şi proceselor de evoluţie semantică ce ţin de ea. Cuprinzând, conform întregului său conţinut, întreaga conştiinţă a unei colectivităţi lingvistice, aceste procese de evoluţie semantică constituie substanţa spirituală ce capătă formă prin limbă. Acestei substanţe trebuie, bineînţeles, să-i fie adecvată forma internă a limbii în general. Însă şi aceste relaţii sunt, în esenţă, indirecte: rezerva de concepte şi evoluţia semantică sunt condiţii ultime, nu mijloace directe de exprimare a formei interne a limbii" (idem, 442; ib., 77). Şi: "... Există ***trei*** *puncte de vedere după care se poate determina, mai îndeaproape, conceptul de formă internă a limbii. Poate fi vorba de 1)* ***organizarea gândirii lingvistice*** *[după noi, un foarte bun punct câştigat de psihologie faţă de logică, care opera şi mai operează numai cu gândirea raţională, cogitologică, fără nici un substrat sau reazem infra-logic, al reprezentărilor etc., adică al "noţiunilor lingvistice" în şi prin care "gândesc" vorbitorii comuni ai unei limbi], reflectată în formele externe ale limbii, 2)* ***direcţia acestei gândiri*** *sau direcţiile de reprezentare către care este orientată în mod preponderent şi, în sfârşit, [3]* ***conţinutul acesteia****, însuşirile specifice ale reprezentărilor şi conceptelor ce îşi găsesc expresia în formele externe ale limbii", în primul rând ale propoziţiei (Idem, 443, ib., 78).*

Bazele gândirii exprimate în limbă sunt fundate tot pe baze

cele fonice (de trei feluri: a) nearticulate, simple expresii; b) complexe, exprimând afecte cu adaosul funcţiei comunicaţionale (expresie + impresie) şi c) sunete articulate cu funcţii simbolizatoare, reprezentativă), născute din limbajul mimic, fără vreo legătură dintre cuvinte şi noţiuni asigurând-o iniţial mişcările musculare expresive ale aparatului fonator.

Interesante şi încă actuale, după expunerea mişcărilor expresive, a limbajului (panto)mimic, a sunetelor limbii şi a evoluţiei lor, sunt consideraţiile despre morfologia limbilor, centrată pe categoriile derivative şi flexionare, unde Wundt distinge a) formele, deosebind topicele (ca în chineză), afixarea (ca în latină), alternanţa (ca în greacă) şi b) funcţiile, pe baza sistemului părţilor de vorbire, al cărui nucleu este substantivul ca nume de substanţe, din el desprinzându-se treptat, adjectivul (ca nume de însuşiri ale substanţei) şi verbul ca nume de acţiuni ori stări tot ale substanţelor. Trecând peste prezentarea cazului şi a numărului, relevăm consideraţiile privind *genul* ca valorizator pentru om a realităţii, criteriile acestei valorizări în diverse limbi fiind, după acest psiholog şi lingvist, în număr de cinci: 1) clasă superioară (zei, bărbaţi) - clasă inferioară (femei, copii, animale, lucruri) ca în limba irocheză; 2) clasă superioară (zeităţi, oameni) - clasă inferioară (animale, obiecte) ca în limba ful; 3) superioară (fiinţe vii) - inferioară (obiecte neînsufleţite), limbi indiene; 4) fiinţe vii bărbăteşri - fiinţe vii femeieşti, ca în limbile semite; 5) încrucişarea genului biologic (bărbătesc : femeiesc) şi ierarhii (persoane : lucruri), de unde trei genuri (masculin, feminin şi neutru) ca în limbile indoeuropene; deja J. Grimm invoca drept criteriu de distribuire a cuvintelor substantivale principiul animismului, K. Brugmann preferând un criteriu pur formal (cf. grec. *Δε-ος* "zeu", *δε-α* "zeiţe", *log-os* "cuvânt", *agor-a* "piaţă" (pe când pentru Grimm unele nume latineşti în *-us*, contra formei lor, sunt feminine, întrucât "emană" fructe).

Este remarcabil că W. Wundt gândea în termenii deja ai secolului XX, firesţe, din punctul de vedere al viitorului... psiholingvist, considerând că principalele *deosebiri tipice* întâlnite la compararea formelor linguale şi *corelaţiile* dintre aceste însuşiri tipice trebuie gândire şi interpretate sub forma unor *perechi contrarii*, *"astfel încât, în genere, ne putem aştepta ca unei particularităţi clar reliefate a structurii să i se opună, în alte domenii ale limbii, una contrară"* (trad. din *Die Sprache*, Leipzig, 1912, în TLM, 75).

"Ţinând seama de principiul contrastelor şi încercând o stabilitate a celor mai importante deosebiri tipice, putem constata [...] mai ales existenţa următoarelor 12 perechi de ***contrarii*** *[subl. ns., care ne aduce*

aminte, măcar prin coincidența de număr, de trăsăturile fonologice stabilite de universalii - deci aplicabile unei limbi de pe glob la descrierea ei fonetico-fonologică - de către R. Jakobson și M. Hall]: 1) tipuri de limbi izolante și aglutinante, 2) limbi cu o dezvoltare unilaterală a formelor nominale și altele cu forme verbale dezvoltate, 3) limbi cu forme externe bogate ale cuvintelor și limbi în care forma cuvintelor precizează sensul fiecărui cuvânt cu ajutorul unor cuvinte auxiliare însoțitoare; 4) limbi cu o dezvoltare preponderentă a pronumelui posesiv și altele cu una corespunzătoare a numelui personal; 5) limbi cu o nuanțare simplă sau multiplă a noțiunilor pronominale (nuanțări cu caracter local ale pronumelui demonstrativ, incluziune și excluziune, trial [de fapt, pentru a vorbi de "noțiuni pronominale", ca mai sus, ar trebui precizat că doar pronumele demonstrative au "semantică", chiar mai grea decât a substantivelor substitute - n. ns.]; 6) limbi prefixale și limbi sufixale [este, însă, îndoielnic, ca o limbă înzestrată cu prefixe pentru derivație să nu dispună și de sufixe cu aceeași destinație - n. ns.]; 7) limbi cu sau fără deosebire valorică și de general a substantivelor; 8) limbi cu o exprimare preponderentă a aspectului verbal și limbi caracterizate prin perfecționarea unor concepte verbale subiective și relative; 9) limbi cu construcție atributivă și limbi cu construcție predicativă a propozițiilor; 10) limbi cu și fără pronume relativ și conjuncții hipotactice; 11) limbi caracterizate prin formarea simplă sau compusă a propozițiilor; 12) limbi cu topică liberă și limbi cu topică stabilă" (*Ib., ibid.*, în TLM, 75-76). Precizăm că este una din ultimele clasificări tipologice ale limbilor din secolul al XIX-lea (pe care îl devansează într-un fel).

Tot atât de modern (am zice, neohumboldtian) judecă autorul și așa-zisa "formă internă" a limbii; "*Fiecare limbă este expresia unei anumite organizări spirituale care este legată de natura spirituală a omului în general, și în care, din acest motiv, ies în relief, în cele din urmă, mereu aceleași legi psihologice* ***generale*** *(s. aut.), în timp ce efectele acestor legi, în fiecare caz în parte, se pot schimba în urma celor mai variate condiții interne și externe*". [...] Din tot ce ține de latura externă a limbii, numai forma sonoră este relativ străină de aceste motive psihice sau, cel puțin, este legată de ea doar prin relații indirecte. Asemănător stau lucrurile, în ceea ce privește latura spirituală, cu ansamblul conceptelor și proceselor de *evoluție semantică* (s. ns.) ce țin de ea. Cuprinzând, conform întregului său conținut, întreaga conștiință a unei colectivități lingvistice, aceste procese de evoluție semantică constituie *substanța spirituală* (s. ns.) ce capătă formă prin limbă. Acestei substanțe trebuie, bineînțeles, să-i fie adecvată forma internă a

limbii în general. Însă și aceste relații sunt, în esență, indirecte: rezerva de concepte și evoluția semantică sunt condiții ultime, nu mijloace directe de exprimare a formei interne a limbii [despre care v. și *supra*]" (*Id., ibid.*, 440-442).

Problemele fundamentale ale lui Wundt (cu a "sa agerime caracteristică") au fost deja analizate în diverse lucrări (cf. Drăganu, 60-64) care recunoaște, alături de alți lingviști europeni renumiți, că trebuie să se țină seamă de "*multe din rezultatele principiale ale lui*", căci "*studiul psihologic al limbii este de mare folos pentru istoria ei*", p. 63), încât putem reține că Wundt a continuat teoriile lui M. Steinthal, dezvoltându-le în plan sociologic și naturalist al neogramaticilor cu care, de altfel, a fost contemporan și subliniind latura semantică (semnificativă) a limbii, ca și contracarând atomismul prin sintetism (cf. Heinz, 189).

Cel de al treilea reprezentant al curentului psihologist (dar de orientare individualistă) a fost cunoscutul filolog ucrainean O. O. [rusificat A. A. POTEBNEA, care, în oponia lui Heinz, 194, era în domeniul teoriei destul de aproape de structuralism, prin impunătoarele sale lucrări *Iz zapisok po russkoj grammatika* (I-III, 1888-1889) și *Jazyk i nacional'nost* (1895), dar mai ales prin anterioara lucrare, din 1862, *Mysl' i jazyk* [= *Gândire și limbă*], în care dezvoltă, pe baza ideilor lui Humboldt și Steinthal, dar îndeosebi pe material lingual rusesc, cu foarte și multe subtile observații, raporturile dintre noțiune și cuvânt (în cadrul conceptului de "formă internă" a limbii), dintre gramatică și logică etc. Pentru că va fi dezbătură în mai tot secolul XX, relația dintre logică și lingvistica (chestiune cu rădăcini în filozofia limbajului din antichitate), cf. Ch. Bally, A. Sechehaye, H. Frei și alți funcționaliști, merită să sonsemnăm aici afirmația, bazată pe analiza subtilă a numeroase exemple, că "*corectitudinea logică și cea gramaticală sunt absolut diferite, deoarece ultima este posibilă și fără prima și, dimpotrivă, exprimarea gramaticală incorectă, în măsura în care e înțeleasă, poate fi corectă din punct de vedere logic. [Cf. ideile lui N. Chomsky despre corectitudinea gramaticală a enunțurilor la asemnatismul lor și invers]. În aceasta constau două trăsături esențiale ale logicii. În primul rând, ea este o știință care se întemeiază pe ipoteze. Ea spune; dacă există o idee, atunci raporturile dintre elementele ei trebuie să fie de un anumit fel, în caz contrar ideea este nelogică. Logica nu spune însă p ce cale am ajuns la ideea respectivă, adică ea nu este o știință* ***genetică*** *cum este* ***psihologia*** *(n. ns.). De exemplu, în judecată logica nu cercetează procesul* ***exprimării verbale*** *(s. aut.), ci, din punctul ei de vedere*

unilateral, apreciază rezultatele procesului care s-a încheiat. Dimpotrivă, ***lingvistica face parte din ştiinţele istorice*** (s. ns.).

În al doilea rând, logica este cea mai formală dintre ştiinţe. Ea apreciază orice idee care se referă la oricare domeniu al cunoaşterii, deoarece orice idee admite o verificare logică unilaterală; acordul sau dezacordul cu cerinţele identităţii ideii cu ea însăşi. Şi ***limba este o formă a gândirii, însă o formă care nu se întâlneşte decât în limbă*** *(n. ns.) [intuiţie justă, căci lingvistica secolului XX va susţine, tot mai vehement, că limba nu este formă, veşmânt, strai pentru gândire, ci chiar corpul în care se naşte gândirea, încât în cuplul limbă - gândire, termenul decisiv va fi limba, obligând gândirea să se mişte, procesul de reflectare, pe "canalele" pe care ea i le oferă]. De aceea, caracterul formal al lingvisticii este material în comparaţie cu caracterul formal al logicii. Lingvistica, în particular gramatica, nu-i cu nimic mai aproape de logică decât oricare dintre celelalte ştiinţe.*

Cele spuse au drept scop să indice calea pe care ***nu se poate*** *(s. aut.) ajunge la o definire a noţiunilor fundamentale ale lingvisticii, cale care nu duce la explicarea fenomenelor limbii*" (în *Istorija*, I, 1964, 168-169; cf. şi TLM, 87-88).

Un studiu consistent îl găsim la Berjozin$_2$, sub titlul *Problematica concepţiei general lingvistice a lui A. A. Potebnea* (9-39 şi u.), în care se citează mult din cele două lucrări de bază, *Iz zapisok po russkoj grammatiki [= Din notiţele despre gramatica rusească] şi Jazyk i mysl' ["Limbă şi gândire"]*. Lăsând la o parte încercarea exegetismului de a-l integra (pe baze biografice şi ideologice pe Potebnea în mişcarea filozofică-materialistă (şi premarxistă) a lui Belinski, Dobroliubov, Cernâşevski, Herţen ş. a., reţinem câteva citate şi estimări ale lor (la care adăugăm şi pe ale noastre); practica şi teoria sunt diferenţiabile numai prin gândire (prima, fără participarea ultimei, n-ar putea fi prelungită fără ghidarea dinspre raţiune ("*practicismul exclusiv, dacă ar fi posibil, ar însemna moartea omenirii*", lucru valabil şi pentru teoreticitate exclusivă). Se recunoaşte, totuşi (nici nu se putea astfel) imensa influenţă asupra sa dinspre Humboldt ("*genial prevestitor al unei noi teorii a limbajului*", "*mare gânditor*", care, "*chiar dacă s-a rătăcit, a trasat noi căi ştiinţei*"). Într-adevăr, lucrarea *M. I. jaz.* Abundă în citate din Humboldt, preluate însă în mod critic; de pildă, faimosul "cercetare" humboldtian ("*fără limbă nu există spirit şi, invers, fără spirit nu este limbă*") i se părea urmarea unor neînţelegeri, căci dacă săiritul, drept activitate mentală conştientă necesitând noţiuni, se formează exclusiv prin cuvânt, el este imposibil fără limbă, prin care se formează şi

care îl precede.

În ce priveşte disocierea lui Humboldt între *érgon* "produs mort" şi activitate (*enérgeia*), pe ultima Potebnea o privea ca tendinţă necontenită spre perfecţionarea formelor linguale şi, ca atare, de evoluţie dialectic contradictorie a limbii, dar progresivă, nici o formă nefiind independentă de funcţie şi invers. Progresul în limbă fiind neîndoielnic (inclusiv ori mai ales în sintaxă), ideea celor două faze de evoluţie (preistorică şi istorică) trebuie abandonată.

Berezjon$_2$, 16-17, insistă, pentru a releva meritele deosebite ale lui Potebnea, şi asupra preluării şi aprofundării faimoasei teze a lui Humboldt că "*orice înţelegere [comprehensiune] este, totodată, neînţelegere, după cum orice acord în gânduri este dezacord*". În acord cu (propria sa sau şi a altora) psihologie individualistă, care susţine subiectivismul recepţiei şi diferenţei între ideile locutorului şi cele ale colocutorului, în sensul că acesta a înţeles în mod creator, "*în felul său*" ceea ce i s-a transmis, autorul rus scria: "*... comprehensiunea în sensul identităţii ideii vorbitorului şi a ascultătorului este o iluzie. Cuvântul nostru acţionează asupra altora, dar el stabileşte, astfel, legătura între personalităţi închise în sine, fără să echilibreze conţinutul acestor euri, ci doar acordându-le armonios. În procesul înţelegerii avem aceleaşi trăsături de bază ale cuvântului ca şi laturile unuia şi aceluiaşi fenomen. Dacă limba ar fi expresia unei gândiri de-a gata, deja formate, ea ar avea valoare doar pentru creatorul ei, adică înţelegerea ar consta doar în transmisia gândirii şi nu în trezirea ei, ceea ce ... este cu neputinţă*"; altfel spus, conţinutul cuvântului la emiţător şi receptor este diferit; "*a vorbi nu înseamnă a-ţi transmite gândirea altcuiva, ci doar a «trezi» [evoca] la altcineva propria lui gândire*"; altfel spus, funcţia limbajului uman este provocarea unor trăiri psihice, şi nu cea de mijloc de transmisie a acestor trăiri, deşi "*cuvântul aparţine, deopotrivă, şi vorbitorului şi ascultătorului*".

De fapt, Potebnea îl urmază pe Humboldt şi pe Steinthal, dar şi (dacă nu mai ales) pe Herbardt, Lotze, Lazarus ş. a., reprezentanţi ai psihologiei individualiste care - în aprecierea lui W. Doroszewski (VJA, 1956, nr. 5) - care considerau psihicul individului, autonom faţă de stimuli externi. Pentru aceasta, orice cunoaştere umană se întemeiază pe reprezentări extrasenzoriale, obţinute prin experienţa contemplării obiectelor şi fenomenelor din realitate; creându-se noi reprezentări, adică *apercepţii*, pe care Potebnea, preluând teza, le consideră ca "*participare a unei mase determinate de reprezentări de formarea de noi idei*" (*M. i. jaz*, ap. Berjozin$_1$, 18), care relevă că afirmaţia lui Potebnea cum că, cu cât mai

perfecte sunt percepţiile noastre senzoriale, cu atât lumea ni se pare mai frumoasă şi cu atât cât o depărtăm de noi, consună cu idealismul subiectiv al lui Herbart, conform căruia reprezentarea în sine nu este altceva decât complexul însuşirilor care ele creează obiectele, acestea existând separat de reprezentările care le-au creat).

Totuşi, Potebnea n-a rămas străin de etnopsihologia lui Steinthal şi Lazarus, după care ce se petrece şi în psihicul colectiv, dar pe scară mai largă şi mai adânc (astfel, un individ nu poate fi conceput ca vorbitor şi, prin aceasta, ca membru al comunităţii naţionale determinate); de aici, unele opinii - considerate, totuşi, ca exagerate - după care Potebnea ar fi fost naţionalist; în realitate, el susţine nu mândria naţională, "*ideea naţionalităţii este totdeauna un fel de mesianism*", izvorând din ideea unor comunităţi selectate pe criterii rasiale", ci "atitudini frăţeşti faţă de alte popoare"); o naţiune existând graţie fiinţării altora, "*naţionalismul consecvent este [de fapt] internaţionalism*" (ap. Berjozin$_2$, 20). De fapt, cu toate neajunsurile şi contrazicerile din ea, concepţia lui Potebnea ar merita o reactualizare într-o lucrare aparte, firească, în conexiunile retrospective şi prospective viitoare.

§ 7. ŞCOALA NEOGRAMATICILOR ŞI ADVERSARII EI

Este ultimul curent notabil din secolul al XIX-lea (cu prelungiri temeinice în cel următor în diverse ţări europene - inclusiv în România - şi aiurea, chiar în S. U. A., şi fertil - măcar prin reacţii şi negaţii, dar incontestabil ca achiziţii pozitive), născut din dorinţa de a împăca "*nişte adversari aşa de ireductibili, cum au fost, de fapt, partizanii teoriei limbajului-produs fizic şi aceia ai teoriei limbajului-produs psihic*" (Iordan$_2$, 21), care, în nota 3, subliniază că "*este absolut necesar să vorbesc în primul rând de lingvişti neromanişti, ori de câte ori aceştia au creat curente sau şcoli care au stăpânit după aceea şi disciplina noastră*"; tot aici, n. 2, istoricul creării termenului *neogramatic*, citată şi de Heinz, 176, ca şi în Mounin$_1$, 206-8).

Conform diviziunilor operate pentru toate cele trei segmente ale secolului dat (v. *supra*: lingvistică diacronică teoretică şi materială [aplicată], respectiv, lingvistică sincronică teoretică şi materială), Heinz, 172 u., încadrează şcoala dată la lingvistica diacronică teoretică, menţionând - prin caracterizări succinte, dar pertinente - precursori ca W. Schrer, J. Schmidt (cu a sa *Wéllentheorie*), căreia B. De Courtenay îi va reproşa "mitul" ideii că limba este organism fiziologic, care "*la Schleicher se naşte din arbore, iar la Schmidt din apă*", ap. Heinz, 174), A. Leskien, H. G. Grassmann, K. Verner ş. a., inclusiv G. I. Ascoli şi F. de Saussure (format în chiar cadrul şcolii date).

De fapt, această perioadă (1870-1900), din împărţirile lui A. Heinz, v. *supra*, a fost ultima şi una dintre cele mai efervescente înfruntări între diverse epistemologii (viziuni şi modalităţi de obţinere de cunoştinţe asupra limbajului şi a limbilor care încarnează facultatea dată), respectiv, metodologii pentru a accede la natura şi esenţa limbii prin aplicarea unor metode diverse, până când Saussure, prin celebrul său curs postum va introna, pentru secolul al XX-lea, concepţia sistematic-structurală şi metoda analizei statice a limbajului, de unde şi formulele necesare, dar ambigui, ale post-saussurien-ilor, de tipul "sincronic dinamică" şi "diacronic statică" [ambigui, pentru că amestecă ontologicul cu epistemologicul/metodologicul şi invers; cum precizasem *supra*, numai termenii din urmă sunt ontologici, cei dintâi fiind epidtemologice, ca proiecţii, unghiuri de vedere, abordări ale lingvistului ale axei evoluţii continue a oricărei limbi. Disocierea dată a fost comentată, în repetate rânduri, de E. Coşeriu, care a arătat că este vorba de

stări de lucruri ce țin de însăşi dialectica existenței, devenirii, evoluției şi funcționării obiectului lingvisticii, de esența acestuia; (în contra opiniei lui Vigo Brødal) "*Humboldt distingea limba de vorbire, dar nu le concepea în mod dualist, adică el nu gândea existența limbii în afara vorbirii, numai vorbire dându-i existența concretă. Iar greşeala lui de Saussure a constat nu în diferențierea dată - invulnerabilă în sine (căci este limpede că* ***limba nu este totuna cu vorbirea*** *! (s. aut.) şi de o mare valoare euristică -, ci în* ***caracterul antinomic şi în ruperea celor două aspecte ale limbajului****, precum şi în reducerea limbii la* ***stare a limbii şi în echivalarea acesteia cu priecția sincronică*** *(s. aut.)*" (cf. Lobiuc$_2$, 87, şi referințele bibliografice de acolo.

Pozitivismul, absolut dominant între 1870 şi 1900, cerea renunțarea la orice speculații aprorice şi metafizice în favoarea observării doar a faptelor reale şi a relațiilor dintre ele, rezultând un fel de compromis între biologismul lui Schleicher şi psihologismul lui Steinthal. De aici, o puternică *orientare psihofiziologică*, prima preocupare vizând cu deosebire latura semantică (azi, îi mai putem spune şi - după unii autori ai teoriei textului, bunăoară, Paul Ricoeur - contensivă ["conținutistică"], cea de-a doua, factorul fiziologic, adică latura sonoră (vocală, fonetică, fonică, sonoră).

Tendința prioritară a fost de a da un plus (sau un maxim) de rigoare cercetărilor prin apropierea cât mai mult cu putință a lingvisticii de ştiințele experimentale pe o dublă cale: a) prin identificarea celei dintâi cu aparatul conceptual şi metodologic al fiziologiei şi al psihologiei şi, mai ales, b) prin găsirea, formularea şi argumentarea în lingvistică a unor legi (evident, fonetice, în virtutea concreteții lor, după tiparul legilor din natură, acestea, firește, drastice, adică fără excepții.

Prin aceasta, după o intensă acumulare de fapte în cadrul lingvisticii comparativ-istorice (care, printre altele, a pus sub semnul întrebării dacă sanscrita este cea mai veche şi cea mai perfectă de pe harta lumii), a apărut *ŞCOALA NEOGRAMATICĂ*, prin care " *ca întotdeauna în cazul unor schimbări esențiale, pe primul loc trec chestiunile de teorie, iar în cuprinsul acestora cercetări de natură metodologică*" (Heinz, 176). Istoricul ivirii şi prelungirilor, dar şi al polemicilor îndelungate din cadrul ei şi dinafară fiind cunoscut, ne oprim aici, asupra aspectelor epistemologice şi metodologice ale şcolii date, în număr (după Mounin$_1$, 212-216) de cel puțin trei: 1) legile fonetice; 2) istoricismul şi 3) psihologismul.

Cu privire la primele, acelaşi exeget francez remarcă că acest concept era prezent deja la Rask şi Bopp, la Humboldt şi - ca o constantă -

mai ales la Schleicher, dar el a fost şubrezit prin numeroase anomalii "atenuate" prin ipoteze nedemonstrabile (printre altele, din cauza obsesiei că sanscrita ar fi cea mai veche şi mai perfectă limbă i.-e.). (Mounin$_1$, 208-209). Totuşi, cu toate contribuțiile, decisive unele, în a demonstra pericolele stabilirii de corespondențe rigide între limbile indoeuropene (K. Verner, W. Scherer, A. Leskien, G. I. Ascoli), promotorii curentului neogramatic (aprioric, dar bazat pe naturalism), şi anume K. Brugmann şi H. Osthoff, ambii elevi ai lui A. Leskien, inițiază în revista fundată de ei (şi care avea să apară până la 1910), *Morfologische Untersuchungen auf dem Gebiete der ing. Sprachen*, cu adevărat *pozitivismul* prin declararea *absolutismului* (infaibilității, mecanicismului, indiferenței la excepții, fatalității etc.) a *legilor fonetice*: "*Fiecare schimbare fonetică, întrucât se face în mod mecanic şi se realizează pe baza unor legi* ***fără excepții*** *(s. ns.), aşa-zisa direcție a evoluției fonetice este la toți membrii comunității lingvistice date, totdeauna, una şi aceeaşi, în afara cazurilor în care intervine diversificarea dialectală, iar toate cuvintele, în care cuvântul şi expresiile date supuse evoluției, apar în aceleaşi condiții şi rămânând fără excepții față de schimbarea dată. 2. Întrucât este clar că asociația formelor, adică crearea de noi formații linguale prin* ***analogie*** *joacă în viața limbilor moderne un rol important creațiile prin analogie trebuie admise pentru toate etapele de evoluție a tuturor limbilor, cele mai vechi şi relativ vechi*" (Heinz, 177, nr. 1 şi 2). De fapt, i-a "prefațat" încă din 1876, A. Leskien, care declara că, dacă excepțiile nu se lasă reduse la o clasă "comună", limba ca obiect de cercetare nu mai este accesibilă lingvisticii.

Se ştie că, la admiterea pozitivismului (inflexibil, căci este singurul care oferă, mai exact, permite observarea lor, date imediat observabile şi, eventual, interpretabile [dar, oare tot imediat, în afara întregului ?] (cf., deja, G. Curtius, *Benerkungen über die Tragweite der Lautgesetze*, 1870, după care, întocmai fenomenelor din natură, şi în fonetica limbilor "regulile" şi "excepțiile" sunt omogene, deopotrivă de "naturale"). Deşi, după noi, aparține în (sau aproape în întregime) secolului al XX-lea - drept creator (după opinia lui R. Jakobson, v. *infra*) deopotrivă în drepturi cu F. de Saussure al lingvisticii moderne, deja din 1868, B. De Courtenay a anticipat *analogia* drept corelație (improprie lingvistic) psihică, ca proporție între formațiile psihologice (= psihice) (sunt cunoscute în epocă, pe lângă programaticile lucrări ale lui Brugmann şi Osthoff, H. Paul, şi cele ale Fr. Misteli, V. Henry, B. Wheeler).

A. Heinz, 177-178, îi apără, în ultimă instanță față de şocanța tezei infailibilității legilor fonetice: a) acestea nu au fost identificate fără rest,

nicăieri, cu legile naturii, ştiindu-se bine că ele sunt limitate în spaţiu şi în timp; b) era vorba de formularea nu atât a unei axiome, ci mai ales de formularea unui postulat metodologic cu caracter de teză de lucru, pentru a cărei realizare trebuie tins în vederea plusului de rigoare a cercetării lingvistice. Aşa se explică acceptarea rolului analogiei ca factor psihic care "repară" "stricăciunile" produse prin "necruţătoarea" fonetică, care, de fapt, decide [pe lângă, prin asociere cu *logos*-ul] tot ce există în limbă.

Acelaşi exeget polonez sintetizează şcoala neogramatică prin următoarele opt trăsături: 1) viziune diacronică şi identificarea ei ca singura ştiinţifică; 2) concepţia legilor fonetice fără excepţii, corijate prin "analogie" morfologică; 3) bază psihofiziologică (heteronimică) în explicarea şi interpretarea faptelor de limbă; 4) individualism (a-sistemism, atomizare); 5) minimalism (singurele fapte de cercetare sunt cele concrete, în lipsa lor nepermiţându-se nici generalizări, nici teorii; 6) indoeuropenistica nu trebuie să urmărească reconstrucţia unei "protolimbi" mitice, ci limbi istorice în şi pentru ele (protolimba fiind doar un simbol al relaţiei genealogice dintre limbile unei familii date ca punct de plecare a evoluţiei şi ca punct final al analizei); 7) lipsa de criterii valorizatoare: limbile evoluează, deopotrivă, conform legilor fiziologice şi psihologice, atât în preistorie, cât şi în istorie (cf. O. Jespersen, *Progress in Language*, 1894); 8) contrazicerea între *langue* (abstractă şi supraindividuală) şi *parole*, act particular de vorbire, ultima, deşi împinsă spre cele mai vechi stări de limbă, a permis şi studiul limbilor vii.

Teoria neogramaticilor a fost sintetizată de către **H. PAUL**, *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1880). S. D. Kancel'son, prefaţator al traducerii ruse, afirmă că, pentru Paul, evoluţia limbii e determinată de vorbiri individuale, deci de psihologii personale; istorismul neogramaticilor este un istorism fără ideea dezvoltării, căci, în fond, întreaga "viaţă" a limbii e dominată de *întâmplare* (p. 16-17).

De fapt, autorul însuşi se departajează, parţial, de *etnopsihologiei* lui Lazarus şi Steinthal, neogramatica urmând a se ocupa de multe chestiuni ne-psihologice (Paul, 31 u.). Tot aici, p. 29, afirmaţii programatice: "*Nu există nici un domeniu al culturii în care condiţiile de dezvoltare să se supună unei definiri atât de riguroase ca în limbă şi, respectiv, să nu existe nici altă ştiinţă cultural-istorică, a cărei metodă să fi fost adusă la un asemenea grad de perfecţionare ca metoda lingvisticii*". În consens, Iordan$_2$, p. 25-26 (şi notele) remarca că H. Paul "*a contribuit în cel mai înalt grad la adevăratul progres al ştiinţei limbii*", la el nevăzându-se "*aproape de loc, în orice caz mai puţin decât la oricare alt neogramatic, contradicţia dintre*

afirmaţiile teoretice şi aplicaţia lor practică [...]. Pentru H. Paul, însemnătatea factorului psihic în transformările lingvistice, de pildă, nu era numai o declaraţie de principiu, ci o realitate, pe care o găsim la tot pasul în studiile sale". Totuşi, el a neglijat dimensiunea şi condiţionarea socială a limbii": "*Paul a văzut just cum se produce un fenomen lingvistic în mintea vorbirilor şi cum se poate transmite el de la unii la alţii, dar cu aceasta n-a lămurit decât aspectul individual al activităţii lingvistice, adică al dezvoltărilor limbii*".

Pentru *G. Ivănescu* (studiu introductiv la A. Philippide, *Opere alese*, Bucureşti, 1984, p. XI u.), cartea lui *H. Paul* rămâne "*una din operele lingvistice cele mai de seamă din toate timpurile*", prin care "*neogramaticii reformaseră concepţia despre limbaj şi metodele de lucru*"; "*cartea dată alcătuită manualul de căpătâi al lingviştilor epocii*". Totuşi, *A. Philippide*, în prelucrarea românească a cărţii lui *H. Paul*, *Principii de istoria limbii* (Iaşi, 1894) - după *Ivănescu*, XIII - a greşit când a afirmat că "*germanii numesc cauzele* ***principii***", devreme ce la *Paul principiu* însemna *cauză de schimbare a limbii*, mai exact, *legile cele mai generale ale limbajului* (*ib.*). (Cf. şi XVII-XVIII: "*... von der* ***Gabelentz*** *admitea drept cauze de schimbare a limbii comoditatea şi claritatea... Putem pretinde totuşi că* ***Philippide*** *a admis claritatea drept o cauză de schimbare a limbii tot sub influenţa lui von der* ***Gabelentz***"; în plus, spre deosebire de G. I. *Ascoli*, C. *Nigra* şi de unii neogramatici, *Philippide* consideră "*şi evoluţia fonetică a limbilor ca fiind provocată de spirit, nu de organele articulatorii*"). Şi mai ales: "*meritele acestei cărţi în domeniul lingvisticii generale nu constau numai în faptul că autorul ei a unit lingvistica* ***asociaţionistă*** *cu cea* ***etnopsihologică*** *(s. ns.), în faptul că a văzut principii de schimbare noi faţă de H.* ***Paul*** *şi în faptul că a separat net studiul stărilor limbii de studiul schimbărilor limbii*", pe când "*H.* ***Paul*** *a căutat să identifice şi să studieze principiile de schimbare a limbii, [dar] el nu s-a gândit să descopere cauzele schimbărilor lingvistice*" (p. XIX) şi n. 15: "*Îmbinând lingvistica etnopsihologică a lui W. von* ***Humboldt*** *şi a lui H.* ***Steinthal*** *cu lingvistica asociaţionistă a lui H.* ***Paul***, *a lui K.* ***Brugmann*** *şi a altora, Philippide a creat tocmai concepţia care se impunea; căci în psihicul omenesc există fenomene asociative*" [lucru probat din plin în sec. XX, prin teoria "*câmpurilor conceptual-semantice*", prin psiholingvistică etc.]; dar există şi ceva specific individului şi colectivităţilor, fie acestea din urmă un trib, un popor, o ramură a unui popor". (Cf. şi "*travaliul*" lui *Philippide* de a ajunge târziu la distincţiile fenomenelor de limbaj fizice de cele psihice , deşi a făcut până târziu confuzia între categoriile de schimbare şi cauze, chiar şi în

Originea Românilor, 1925, 1928, deşi Europa era un adept declarat al pozitivismului filozofic, XXI-XXII); tot aici, explicaţia refuzului lui *A. Philippide* de a prelua de la G. von der *Gabelentz* denumirea de *lingvistică generală*, la acesta din urmă descrierea limbii şi istoria limbii neseparându-se net. Oricum, "*în cartea lui H. **Paul** se găsesc atâtea consideraţii interesante şi juste asupra structurii ştiinţelor sociale, încât trebuie să concludem că ea este una din cărţile lingvistice cele mai "filozofice" din toate timpurile (găsim în ea o anume o filozofie a ştiinţelor sociale)*" (*ib.*, XXIII).

Pentru a rezuma ce a însemnat şcoala dată, să recurgem, iarăşi, la opinia maximal autorizată a Luciei *Wald*: "*Neogramaticii şi-au axat cercetările spre explicarea modificărilor fonetice şi morfologice. În vederea acestui scop ei au luat în considerare atât limbile indo-europene vechi, cât şi limbile vii şi dialectale, urmărind mecanismul schimbărilor atât sub aspect fiziologic (în latura fonetică) cât şi psihic. Dintre principiile lor, pe care le-au susţinut cu fermitate, două ocupă un loc central: a) limba este guvernată de legi fonetice fără excepţie; b) un rol important în schimbările fonetice şi morfologice îl joacă **analogia** (n. ns.); ea explică şi excepţiile de la legi şi mecanismele care refac echilibrul microsistemelor.*

Ca toţi psihologiştii, neogramaticii susţineau că limba nu există decât sub forma vorbirilor individuale şi, ca atare, schimbările ei trebuie explicate prin psihologia individului. Totodată, sub influenţa filozofiei pozitiviste, dominantă în epocă, ei considerau că accentul trebuie pus pe adunarea şi clasificarea faptelor, şi mai puţin pe interpretarea lor" (TLM, 99 cf., tot aici, p. 144 u., secţiunea despre ADVERSARII NEOGRAMATICILOR, precum C. *Curtius*, G. I. *Ascoli* şi mai ales "*individualistul*" Hugo SCHUCHARDT, cu extrase traduse şi comentate. De implicarea ultimului, ca şi a lui H. *Paul*, în teoria contactelor dintre limbi, v. Lobiuc$_3$, *passim*, unde am dovedit şi nedreptăţile aduse "*arborelui genealogic*" al lui A. *Schleicher*, care a întrevăzut difuziunea limbilor indoeuropene, nelăsându-le să trăiască în "*vid*", în "*izolarea*" totală între ele de după despărţirea).

NOTĂ: Cf., pe lângă cele spuse de G. Ivănescu în prefaţa la *Opere alese*, vol. I, ale lui A. Philippide (v. *supra*), şi opinia lui Heinz, 181, despre Hans Georg *von der Gabelentz* din care s-a inspirat, cu siguranţă - cum a dovedit E. Coseriu - F. de Saussure: lucrarea acestuia, *Die Sprachwissenschaft*, 1891, uimind prin rigoarea gândirii, promova conceperea limbii ca sistem de semne de pe o poziţie apropiată structuralismului, afirmând, în plus, că nu există

limbi "*primitive*", fiecare idiom fiind, în felul lui, la fel de perfect ca instrument de comunicare în cadrul comunităţii care îl utilizează. Cf. şi cele aproape 7 pagini "*acordate*" şcolii date către Mounin$_1$, 206 u.

CONCLUZII

Nu ne-a fost în intenţie să oferim (cum ar sugera subtitlul cărţii) o istorie a lingvisticii secolului al XIX-lea.

Dimpotrivă, am abordat, în Secţiunea I, elemente de EPISTEMOLOGIE (pe baza FILOZOFIEI, LOGICII şi ISTORIEI ŞTIINŢELOR) şi de METODOLOGIE, în speţă, LINGVISTICĂ. S-a văzut, de aici, interdependenţa între TEORIE (influenţată de o CONCEPŢIE IDEOLOGICĂ sau alta) şi METODA (METODELE) aplicată (-e) de cercetători.

Oricum, metodele nu exista ca atare nici în natură, nici în societate. Ele sunt creaţii ale minţii analitice (şi sintetice) a omului, pentru a investiga realitatea şi fragmentele din ea, ales(e) ca obiect de studiu special.

În ce priveşte lingvistica (după A. Martinet, "*studiu ştiinţific al limbajului*"), prin complexitatea obiectului aici s-au intersectat, încă din antichitate, multiple metode (procedee, tehnici etc.).

Trebuie spus, însă, că orice metodă aplicată la studiul limbii trebuie să posede o *bază lingvistică*. Dacă metoda înseamnă 1. un mănunchi de repere teoretice (principii, ipoteze, teze, axiome, postulate, etc.) şi 2. un ansamblu de metode sau de tehnici ale uneia din ele, componenta de sub 1) este inevitabilă pentru cea de sub 2), pe care o "*ghidează*".

Dar a putea fi "*conduse*" de teorii, metodele, cum spuneam, trebuie să fie "*ancorate*" în realitatea lingvală de studiat. Astfel, metoda comparativ-istorică nu ar fi putut creată fără preexistenţa unui "*fapt ontologic*", acela al existenţei unei proto-limbi şi al scindării ei în *n* limbi înrudite, "*surori*". Dacă o limbă sau alta (în prezentarea saussur-iană a ei ca "*organism supraindividual*", mai mult, ca "*instituţie socială maximal obiectivă şi coercitivă*") nu ar varia de la o epocă la alta, de la o regiune la alta, de la un grup (diferenţiat după sex, vârstă, grad de instrucţie şi cultură, apartenenţă confesională, contact cu alte limbi etc. etc.) la altul, nu ar fi fost posibilă crearea metodei geografiei lingvistice şi, mai apoi, a dialectologiei, a etnolingvisticii, sociolingvisticii ş. a. Fără diferenţe în frecvenţa de

întrebuințare a faptelor uneia și aceleiași limbi (în chiar aceeași fază "*sincronică*" între faptele productive și periferizate, între inovații și arhaizări) metoda statistică nu ar fi fost aplicată la studiul limbilor (stilurilor etc.).

Ca suport pentru secțiunea I ne-am oprit asupra secolului al XIX-lea, întrucât atunci se observă cel mai bine că lingvistica (știință socio-umană) nu a putut - cum de altfel, nu a fost și nu poate fi - scutită de colaborare (inițial, aservire, astăzi, autonomizare) cu alte științe.

Secolul al XIX-lea a fost, astfel, un adevărat "*poligon*" pentru lingvistica secolului al XX-lea, cum va fi pentru cea a secolului al XXI-lea, puterea tradiției în științele socio-umane fiind deosebit de puternică, în speță în lingvistică, "*atacată*" iarăși de logicieni, filozofi, teologi, etnologi, psihologi, sociologi, chiar matematicieni, căci - cum spuneam la început - tot ce se face, s-a făcut ori se va putea face în știință se bazează pe LIMBAJ și pe interpretarea lui.

BIBLIOGRAFIA CURSULUI*

1) Achmanova$_1$ = O. S. Achmanova, *Očerki po obščej i russkoj leksikologíi*, Moscova, 1957.
2) Achmanova$_2$ = Idem, *Slovar' lingvističeskich terminov*, ed. a II-a, Moscova, 1966.
3) Apresjan$_1$ = Ju. D. Asprejan, *Idei i metody sovremmenoj strukturnoj lingvistiki*, Moscova, 1966.
4) Asprejan$_2$ = Idem., *Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskie scedstja jazyka*, Moscova, 1974.
5) Atajan = E. R. Atajan, *Predmet i osnovnye ponjatija struktural'nogo sintaksisa*, Erevan, 1968.
6) Bally = Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, 4e éd., revue et corrigée, Bern, 1965.
7) Bell = Bell, Roger T., *Sociolinguistics. Goals. Approaches and Problems*, trad. rus., Moscov, 1980.
8) Benveniste$_1$ = É. Benveniste, *Problémes de linguistique géneérale*, t. I-II, "Gallimard", Paris, 1966-1974
9) Benveniste$_2$ = Idem, *La classification des langues* ("Conféderences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris", XI, 1952-1953, Paris, 1954, p. 33-50), trad. rus. în NL, III, p. 36-59.
10) Berjozin, Golovin = Berjozin, F. M., Golovin, B. N., *Obščee jazykoznanie*, Moscova, 1979.
11) Berjozin$_1$ = F. M. Berezin, *Istorija lingvističeskich učenii*, Moscova, 1975;
12) Berjozin$_2$ = Idem, *Russkoe jayzkoznanie konca XIX - načala XX vv.*, Moscova, 1976.
13) Bloomfield$_1$ = L. Bloomfield, *Language* (N. Y., Chicago [...], 1964, trad. rus., Moscova, 1968).
14) Bloomfield$_2$ = Idem, *A Set of Postulates for the Science of Language* ("Language", vol. II,, 1936, nr. 3) trad. rus. selectivă în *Istorija*, II, p. 144-152.

* Această bibliografie, selectivă, conține lucrări consultate efectiv de noi, chiar dacă nu toate au fost citate în textul lucrării, ele ne-au fost de folos pentru proiectarea și redactarea ei.

15) Boas = Franz Boas, *Handbook of American Indian Languages (Introduction)* (Washigton, 1911), trad. selectivă în *Istotija*, II, p. 114-124.
16) Bock = Philip K. Bock, *Social structure and language Structure* (în *Readings in the Sociology of Language*, J. L. Fishman (ed.), The Hague-Paris, 1968), trad. rus. în NL, VII, p. 42-95.
17) Bogorodickij = V. A. Bogorodickij, *Lekcii po obščemu jazvkovedeiju Lekcija I.* (Kazan', 1911), în *Istorija*, I, 258-263.
18) Bolinger = D. Bolinger, *Intonation as a Universal* (în "Proceedings of the IX International Congress of Linguists", The Hague, 1964), trad. rus. în *Tipol. Anal.*, p. 214-230
19) Bonfante = Giuliano Bonfante, *The Neolinguistic Position* ("Language", vol. 23, 1947, nr. 41), trad. rus. în *Istorija*, I, p. 298-319.
20) Bopp$_1$ = Fr. Bopp, *Über der Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der greichischen, lateinische, persischen und germanischen Sprache* (Frankfurt am Main, 1816), trad. selectivă în *Istorija*, I, p. 38-30.
21) Bopp$_2$ = Idem, *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen* (2 Ausg., Berlin, 1857), trad. selectivă în *Istorija*, I, p. 30-35.
22) Bright = William Bright, *Introduction: The Dimension of Sociolingustics* (în: *Sociolinguistics*. Proceedings of the UCLA, Sociolinguistics Conference, 1964), trad. rus. în NL, VII, p. 34-41.
23) Brøndal$_1$ = Viggo Bröndal, *Substrat et emprunt en roman et en germanique. Étude sur l'histoire des sons et des mots*, Copenhague - Bucureşti, 1948 (Société Roumane de Linguistique. Série I. Mémoires, 6).
24) Brøndal$_2$ = Idem, *Les parties du discours. Partes orationis. Études sur les categories du langage*, Copenhaga, 1928.
25) Brøndal$_3$ = Idem, *Linguistique structurale* ("Acta linguistica", Copenhaga, vol. I, fasc. 1, 1939), trad. în *Istorija*, II, p. 40-46.
26) Brugmann v. Osthoff - Brugmann.
27) Budagov$_1$ = R. A. Budagov, *Introducere în ştiinţa limbii*, trad. [din rusă] şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, 1961
28) Budagov$_2$ = Idem, *Jazyk, istorija i sovremmennost'*, Moscova, 1971.

29) Budagov$_3$ = Idem, *Problemy razvitija jazyka*, Moscova-Leningrad, 1965.
30) Budagov$_4$ = Idem, *Bor'ba idej i napravlenij v jazykoznanii našego vremeni*, Moscova, 1978.
31) Bühler$_1$ = K. Bühler, *Sprachtheorie* (Jena, 1934), trad. selectivă în *Istorija*, II, p. 21-27.
32) Bühler$_2$ = Idem, *Das Struckturmodel der Sprache* ("Travaux du Cercle Linguistique de Prague", 6, Prague, 1936), trad. în *Istorija*, II, p. 27-36.
33) Burney = Pierre Burney, *Les langues internationales*, 2e éd. mise à jour, P.U.F, Paris, 1966.
34) Buyssens$_1$ = Eric Buyssens, *Linguistique historique. Homonymie - Stilistique - Sémantique - Changenments phonéques*, Bruxelles - Paris, 1965.
35) Buyssens$_2$ = Idem, *La communication et l'articulation linguistique*, Bruxelles - Paris, 1967.
36) Calvet = Louis-Jean Calvet, *Linguistique et colonialisme. Petit traité de glottophaggie*, "Payot", Paris, 1974.
37) Cantineau = Jean Cantineau, *Les oppositions significatives* (în "Cahiers Ferdinand de Saussure publiées par la Société Genévoise de Linguistique", Généve, 1952), trad. rus. în *Tipol. Anal.*, p. 61-94.
38) Capidan = Th. Capidan, *Limbă şi cultură*, Bucureşti, 1943.
39) Carnap = Rudolf Carnap, *Semnificaţie şi necesitate. Un studiu de semantică şi logică modală*, trad. din limba engleză, Cluj, 1972.
40) *Časti reči* = Culeg. *Voprosy teorii častei reči (na materiale jazykov različnych tipov*, Leniŋgrad, 1968.
41) Čemodanov = N. S. Čemodanov, *Problemy social'noj lingvistiki v sovremmenom jazykoznasnii*, în NL, VII, p. 5-33.
42) *Cercetare. com.* = Culeg. *Cercetări asupra comunicării.* Sub redacţia: Tatiana Slama-Cazacu, Bucureşti, 1973.
43) Chafe = Wallace L. Chafe, *Meaning and the structure of language* (Chicago and London, 1971), trad. rus., Moscova, 1975.
44) Chauchard = Paul Chauchard, *Le langage et la pensée*, dixième éd. mise a jour, P.U.F., Paris, 1976.
45) Chomsky$_1$ = Noam Chomsky, *Structures syntaxiques*, traduit de l'anglais par Michel Braudeau, Paris, 1969.
46) Chomsky$_2$ = Idem, *On the Notion "Rule of Grammar"* (în *Structure of Language and its Mathematical Aspects* (Proceedings of

Symposia in Applied Mathematics", vol. XIII), 1961, p. 6-24), trad. rus. în NL, Ivănescu, p. 34-65.
47) Chomsky$_3$ = Idem, *The Logical Basis of Linguistic Theory* (în "Preprints of Papers for the Ninth International Congress of Linguists", Cambridge, Mass., 1962), trad. rus. în NL, IV, p. 465-576.
48) Chomsky$_4$ = Idem, *Cartesian Linguistics: A chapter in the History of the rationalist thought*, N. Y., 1966), trad. franc. *La linguistique cartésienne* suivi de *La nature formelle du langage*, Paris, [1969].
49) *Chrestomatija*$_2$ = *Obščee jezykoznanie. Chrestomatija*, Minsk, 1976.
50) *Chrestomatija*$_3$ = V. V. Ščeulin, V. I. Medvedeva, *Chrestomatija po istorii grammatičeskich učenij v Rosii*, Moscova, 1965.
51) Čikobava = A. S. Čikobava, *Problema jazyka kak predmeta jazykoznanija*, Moscova, 1959;
52) Claret = Claret J., *Ideea şi forma*, Bucureşti, 1982.
53) *Členy predlož.* = Culeg. *Členy predloženija v razlinčnych tipov ("meščaninovskie čtenija")*, Leningrad, 1972.
54) CLG = *Crestomaţie de lingvistică generală*, ed. îngrijită de acad. I. Coteanu, Ed. Fundaţiei "România de Mâine", Bucureşti, 1998.
55) Cohen = Marcel Cohen, *Matériaux pour une sociologie du langage*, vol. I-II, Paris, 1971.
56) Coseriu$_1$ = Idem, *Teoria del lenguaje y lingüistica general.* Cinco estudios, Madrid, 1962.
57) Coseriu$_2$ = Idem, *L'uomo e il suo linguaggio*, extras din "Agorà. Filosofia e letteratura", nr. 14-15, 1977.
58) Coşeriu = Eugenio Coşeriu, *Introducere în lingvistică*, Cluj, 1995.
59) Coşeriu = Idem, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică*, Chişinău, 1994
60) Coşeriu = Idem, *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993)*, Iaşi, 1994.
61) Coşeriu = Idem, *Sincronie, diacronie şi istorie*, Bucureşti, 1977.
62) Coteanu$_1$ = I. Coteanu, *Idiostilul*, în *Sist. Limbii*, p. 35-49.
63) Coteanu$_2$ = Idem, *Consideraţii asupra structurii stilistice a limbii*, în PLG, IV, p. 59-85.
64) Coteanu$_3$ = Idem, *Contribuţii la o semasiologie sistematică*, în PLG, I, p. 10-28.
65) Courtenay$_1$ De = I. A. Baudouin de Courtenay, *Nekotorye obščie zamečanija o jazykovedenii i jazyke*, (S. Peterb., 1871), în *Istorija*, I, p. 225-246.

66) Courtenay$_2$ De = Idem, *Izbrannye trudy po obščemu jazykoznaniju*, vol. I-II, Moscova, 1961, 1963.
67) Courtenay$_3$ De = Idem, *I. A. Baudouin de Copurtenay (1845-1925). K 30-letiju so dnja smerti*, Moscova, 1960.
68) Darmesteter = Arséne Darmesteter, *La vie des mots étudiée dans leurs significations*, 4e éd., Paris, 1893.
69) Degtereva$_1$ = T. A. Degtereva, *Puti razvitija sovremmenoj lingvistiki*, t. I-II, Moscova, 1961.
70) Delbrück = B. Delbrück, *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen* (6 Aufl., Leipzig, 1919), trad. selectivă în *Istorija*, I, p. 183-196.
71) Deroy = Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956.
72) Derrida = Jacques Derrida, *De la grammatologie*, Paris, 1967.
73) DL = Dubois Jean et alii, *Dicţionar du lingvistique*, "Larousse", Paris, 1973.
74) Doroszewski = Witold Doroszewski, *Elementy lezsykologii i semiotiki*, Warszawa, 1970 (vezi şi trad. rus., Moscova, 1973, şi versiunea engleză, *Elements...*)
75) Drăganu = Nicolae Drăganu, *Istoria sintaxei* (lucrare postumă), Bucureşti, 1945.
76) Ducrot-Schaeffer = O. Ducrot, Jean-Marc Schaeffer, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Ed. "Babel", Bucureşti, 1996.
77) *Educ. Limbii* = Culeg. *Educaţie şi limbaj*, Bucureşti, 1972.
78) ELR = *Enciclopedia limbilor romanice*, coord. Marius Sala, Bucureşti, 1989.
79) ELS = Culeg. *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, 1967.
80) *Engels i jaz.* = Culeg. *Engels i jazykoznanie*, Moscova, 1972.
81) Ervin-Tripp = S. M. Ervin-Tripp, *An analysis of the interaction of language* (în *Readings in the Sociology of Language*, J. A. Fishman ed.), The Hague-Paris, 1968), trad. rus. în NL, VII, p. 320-335.
82) Essen von = Otto von Essen, *Allgemeine und angewandte Phonetik* (ed. a 3-a, Berlin, 1962), trad. polonă, Warzawa, 1967.
83) Fages = J.-B. Fages, *Comprendre le structuralisme*, Toulouse, 1968.
84) Ferguson$_1$ = Charles A. Ferguson, *Baby talk in six languages* (în "American Anthropologist", vol. 66, 1964, nr. 6), trad. rus. în NL, VII, p. 422-440.
85) Ferguson$_2$ = Idem, *Diglossia* ("Word", vol. 15, Augusti 1959, nr. 2).

86) *Filoz. pyt.* = Culeg. *Filozof*'ki *pytannja ofičini movoznavstva*, Kiev, 1972.
87) Firth = J. R. Firth, *The technique of semantics* (în volumul autorului, *Papers in Linguistics*, London, 1957), trad., în NL, II, p. 72-97.
88) Fischer = John L. Fischer, *Syntax and Social Structure. Truct and Ponape* (în culeg. de sub Bright), trad. în NL, VII, 397-421.
89) Fishman = Joshua A. Fishman, *Sociolinguistique*, Bruxelles-Paris, 1973.
90) Fortunatov = F. F. Fortunatov, *Sravnitel'noa jazykovedenie*, reprodus în *Istorija*, I, p. 201-225.
91) Foucault = Michel Foucault, *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*, [Paris], 1966.
92) Fowkes = Robert A. Fowkes, *English, French and German Phonetics and the Substratum Theory* (în "Linguistics", vol. 21, 1966, p. 33-45), trad. rus. în NL, VI, p. 333-343.
93) Francescato = Giuseppe Francescato, *À la recherche de la double articulation dans le langage anfantin*, în *Ling. contemp.*, p. 19-25.
94) Frâncu$_1$ = Constantin Frâncu, *Evoluția reflecțiilor privind limbajul din antichitate până la Kant*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 1998.
95) Frâncu$_2$ = Idem., *Curente și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Iași, Casa Editorială Demiurg, ediția 1: 1997; ediția a 2-a: 1999.
96) Fries$_1$ = Charles C. Fries, *Meaning and linguistics analysis* ("Language", vol. 30, 1954, nr. 1, p. 57-68), trad. rus. în NL, II, p. 98-116.
97) Fries$_2$ = Idem, *The Bloomfield "School"* (în culeg. *Trends in European and American Linguistics 1930-1960*, Utrecht/Antwerp, 1961, p. 196-224), trad. rus. în NL, IV, 246-283.
98) Gardiner = Alan H. Gardiner, *The Distinction of "Speech" and "Language"* (în *Atti del III Congreso internazionale dei linguisti*, Firenze, 1935), trad. în *Istorija*, II, p. 13-20.
99) Garvin$_1$ = P. L. Garvin, *The Relative Tractability of Morphological Data. On Linguistic Model.* Selected Papers by P. L. Garvin (în: "Janua Linguarum. Studiem Memorial Nicolai van Wijk Dedicate". Series Minor. XXX, Mouton, the Hague: 1964), trad. rus. în *Tipol. Anal.*, p. 31-43.

100) Gellner = Ernest Gallner, *Words and Thinos* (London, 1959), trad. rus., *Slova i vešči*, Moscova, 1962.
101) Gleason = H. A. Jr., Gleason, *An introduction to descriptive linguistics* (New York, 1955), trad. rus., Moscova, 1959.
102) Gobard = Henri Gobard, *L'aliénation linguistique. Analyse tétraglossique*, "Flammarion", 1976.
103) *Gramm. polja* = *Grammatiko-leksičeskie polja v sovremmenom nemeckom jazyke*, Moscova, 1969.
104) Graur... = Idem., *Studii de lingvistică generală*, București, 1960.
105) Graur$_1$ = Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, București, 1960.
106) Graur$_2$ = Idem, *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970.
107) Graur$_3$ = Idem, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968.
108) Graur$_4$ = Idem, *Lingvistica pe înțelesul tuturor*, București, 1972.
109) Graur-Wald = Al. Graur, L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a III-a rev. și adăug., București, 1977.
110) Greenberg$_2$ = Joseph H. Greenberg, *The Measurement of Linguistic Diversity* ("Language", vol. 32, 1966, nr. 1, p. 109-115), trad. rus. în NL, VI, p. 204-214.
111) Greenberg$_3$ = Idem, *Sinchronic and Diachronic Universals in Phonology*, ("Language", vol. 42, 1966, nr. 2, p. 508-517), trad. rus., în *Tipol. Anal.*, p. 231-245.
112) Greenberg$_4$ = Idem, *A quantitative Approach to the morphological Typology of Language* ("International Journal of American Linguistics", vol XXVI, 1960, nr. 3, p. 178-194), trad. rus. în NL, III, p. 60-96.
113) Greimas$_1$ = A.-J. Grimmas, *Despre sens. Eseuri semiotice*, text tradus și prefațat de Maria Carpov, București, 1975.
114) Greimas$_2$ = Idem, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris, 1966.
115) Grimm$_1$ = J. Grimm, prefață la *Deutsche Grammatick* (Erster Theil, 1819), trad. selectivă în *Istorija*, I, p. 51-52.
116) Grimm$_2$ = Idem, *Über den Ursprung der Sprache*. Kleinere Schriften (Erster Band, Berlin, 1864), trad. selectivă în *Istorija*, I, p. 53-64.
117) Groot De = A. W. Groot, *Classification of World-Groups* ("Lingua", vol. VI, 1957, nr. 2, p. 113-158), trad. rus. în *Tipol. Anal.*, p. 169-213.
118) Guiraud$_1$ = Pierre Guiraud, *La stylistique*, 8e éd., P.U.F., Paris, 1975.

119) Guiraud$_2$ = Idem, *La sémiologie*, 2e éd. mise a jour, Paris, 1973.
120) Guiraud$_3$ = Idem, *La semantique*, P.U.F., Paris, 1962.
121) Guiraud$_4$ = Idem, *Structures étymologiques du lexique française*, Paris, 1967.
122) Guiraud$_5$ = Idem, *Patois et dialectes français*, Paris, 1971.
123) Gumperz$_1$ = John J. Gumperz, *Types of linguistic Communities* (în: *Readings in the Sociology of Language*, J. A. Fishmann (ed.) The Hague - Paris, 1968), trad. rus. în NL, VII, 182-198.
124) Gumperz$_2$ = Idem, *On the Etnology of Linguistic Change* (în culegerea de sub Bright), trad. rus. în NL, VII, p. 299-319.
125) Halle = Morris Halle, *On the Role of Simplicity in Linguistic Descriptions* (în culeg. de sub Chomsky$_2$), trad. rus. în NL, IV, p. 117-125.
126) Hamp = Eric Hamp, *A Glossary of american technical linguistic usage 1925-1950* (Utrecht / Antwerpt, 1959), trad. rus., Moscova, 1964.
127) Harris$_1$ = Zellig S. Harris, *Co-occurence and Transformation in linguistic Structure* ("Language", vol. 33, 1957, nr. 3, partea 1, p. 285-340), trad. rus. în NL, II, p. 528-639.
128) Harris$_2$ = Idem, *Method in Strucural Linguistics* (Chicago, 1951), trad. capitolului *Premize metodologice* în *Istorija*, II, p. 153-171.
129) Hasdeu = Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*. Tomul III: *Istoria limbei române*. Partea I. *Principie de linguistică*. Fascicola I: *Conspectul ştiinţelor filogice - Linguistica în genere*, Bucureşti, 1881.
130) Haugen$_1$ = Einar Haugen, *Language Contact* ("Reports for the Eighth international Congres of Linguists", Oslo, 5-9 august 1957, II, p. 253-267), trad. rus. în NL, VI, p. 61-80.
131) Haugen$_2$ = Idem, *Problems of Bilingual Description* ("Gergetown University Monograph Series on Language and Linguistics", 7, September 1954, p. 9-19), trad. rus. în NL, VI, p. 277-289.
132) Haugen$_3$ = Idem, *The Process of Borowing* (cap. al XV-lea din lucrarea *The Norwegian Language in America*, vol. al II-lea, Philadelphia, 1953, p. 383-411), trad. rus. (cu o postfaţă a autorului) în NL, VI, p. 344-382.
133) Haugen$_4$ = Idem, *Directions in modern linguistics* ("Language", 27, 1951), trad. rus. în NL, I, p. 244-263.
134) Haugen$_5$ = Idem, *Linguistics and language Planning* (în culeg. de sub Bright), trad. în NL, VII, p. 41-472.

135) Havranek = Bohuslav Havranek, *Zur Problematik der Sprachmischung* (în "Travaux linguistiques de Prague", 2, Prague, 1966, p. 81-85), trad. rus., revizuită şi adăugită de autor, în NL, VI, p. 91-111.
136) Heinz = Adam Heinz, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, PWN, Warzywa, 1978.
137) Henry = Albert Henry, *La linearité du significant*, în *Ling. contemp*, p. 87-92.
138) Hjelmslev$_1$ = L. Hjelmslev, *Note sur les oppositions supprimable*, în TCLP, VIII, 1939, p. 51-57 (reprodus în Hjelmslev$_8$, p. 90-96).
139) Hjelmslev$_2$ = Idem, *Le langage. Une introduction*. Traduit du danois par Michel Olsen. Préface de Algirdas Julien Greimas, [Paris, 1966].
140) Hjelmslev$_3$ = Idem, *Preliminarii la o teorie a limbii*. Trad. din limba engleză de D. Copceag, Bucureşti, 1967 (trad. engleză, din daneză, *Prolegomena to a theory of language*, Madison, 1961).
141) Hjelmslev$_4$ = Idem, *Dann quelle mesure les significations des mots peuvent-elles être considérées comme formant une structure ?* (în "*Proceedings of the Eight International Congres og Linguistst*"; Oslo, 1958, p. 636-654), trad. rus. în NL, II, p. 117-136 (reprodus şi în Hjelmslev$_8$,p. 105-121).
142) Hjelmslev$_6$ = *L'analyse structurale du langage* ("Acta linguistica", VI, fasc, 2-3, 1950-1951), reprodus în Hjelmslev$_8$, p. 34-43 (trad. rus. în *Istorija*, II, p. 49-56).
143) Hjelmslev$_7$ = Idem, *Langue et parole* ("Cahiers Ferdinand de Saussur, II, 1942"), în Hjelmslev$_8$, p. 77-89 (trad. rus. în *Istorija*, II, p. 56-66).
144) Hjelmslev$_8$ = Idem, *Essais linguistiques*, "Les Éditions de Minuit", Paris, 1971.
145) Hjelmslev$_9$ = Idem, *La stratification du langage*, în Hjelmslev$_8$.
146) Hjelmslev$_{10}$ = Idem, *La structure morphologique* [1939], în Hjelmslev$_8$, p. 122-147.
147) Hjelmslev$_{11}$ = Idem, *Essai d'une théorie des morphèmes*, în Hjelmslev$_8$, p. 161-173.
148) Hockett = Charles F. Hockett, *Grammar for the Hearer* (în culeg. de sub Chomschy$_2$), trad. rus. în NL, IV, p. 139-166.
149) Hoijer$_1$ = H. Hoijer, *Lexicostatistics: A Critique* ("Language", vol 32, 1956, nr. 1, p. 49-60), trad. rus. în NL, I, p. 88-107.

150) Hoijer$_2$ = Idem, *Anthropological Linguistics* (în culeg. de sub Fries$_2$), trad. în NL, Ivănescu, p. 284-306.
151) Humboldt = Wilhelm von Humboldt, *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die Geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. W. von Humboldts Gesammelte Werke, 6. Band (Berlin, 1848) trad. rus. în *Istorija*, I, p. 68-87.
152) Hymes$_1$ = Dell H. Hymes, *The Ethnography of Speaking* (în culeg. de sub Bock), trad. rus. în NL, VII, p. 42-95.
153) Hymes$_2$ = Idem, *Two Types of Linguistic Relativity (with exemples from Amerindian Ethnography)*, (în culeg. de sub Bright), trad. rus. în NL, VII, p. 229-298.
154) ILB = Kalus Steinke, Ariton Vraciu, *Introducere în lingvistica balcanică*, Iaşi, 1999.
155) *Introd. lingv.* = *Introducere în lingvistică*, elaborată de un colectiv condus de acad. prof. Al. Graur, ed. a III-a revizuită şi adăugită, Bucureşti, 1972.
156) Iordan$_1$ = Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice*, Iaşi, 1932.
157) Iordan$_2$ = Idem, *Lingvistica romanică. Evoluţie, Curente, Metode*, Bucureşti, 1962.
158) Iordan$_3$ = Idem, *Bilingvism în domeniul romanic*, SCL, 1973, nr. 2, p. 129-137.
159) Iordan$_4$ = Idem, *Inovaţii individuale şi inovaţii colective*, PLG, Ivănescu, p. 9-17.
160) Iordan-Manoliu = I. Iordan, M. Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1965.
161) Isačenko = A. V. Isačenko, *Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen* ("Linguistica Slovaca", I, Bratislava, 1939-1940, p. 64-76), trad. în NL, III, p. 106-121.
162) Istorija = V. A. Zveğincev, *Istorija jazykoznanija XIX i XX vekov v očerkach i izvlečenijach*, vol. I-II, Moscova, 1960.
163) Ivănescu$_1$ = G. Ivănescu, *I. Gramatica şi logica. Structura logică a gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în AUT, I, 1963, p. 259-267; *II. Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în Ibid., II, 1964, p. 193-219.
164) Ivănescu$_2$ = Idem, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologică şi acustică*, în BIFR, V, 1938, p. 55-139.

165) Ivănescu$_3$ = Idem, *O nouă teorie despre formarea limbilor romanice şi despre cauzele schimbărilor fonetice*, în "Revista de filologie romanică şi germanică", V, 1961, 361-373.
166) Ivănescu$_4$ = Idem, *Les lois fondamentales de l'évolution linguistique*, în "Actes du X-e Congrès international des linguistes, Bucarest, 28 acût - 2 septembre 1967", vol. I, Bucureşti, 1969, p. 247-251.
167) Ivănescu$_5$ = Idem, *La distinction entre la linguistique descriptive et la linguistique historique au XiX-e siècle*, în "Proceedings of the Elelventh International Congress of Linguists... [1972]", I, Bologna, 1974, p. 145-159.
168) IVIĆ = Milka Ivić, *Pravei u lingvistici*, *Lubljana*, 1978.
169) Jacob = André Jacob, *Les exigences théoriques de la linguistique selon Gustave Guillaume*, Paris, 1970.
170) Jakobson$_1$ = R. Jakobson, *Essais de linguistique générale. I*, Paris, 1963; *II. Rapports internes et externes du langage*, Paris, 1973.
171) Jakobson$_3$ = Idem, *Typological studies and their contribution to historical comparativa linguistica* ("Proceedinggs of the Eighth International Congress of Linguists", Oslo, 1958, p. 17-25), trad. în NL, III, p. 95-105.
172) Jakobson$_4$ = Idem, *Razrabotka celevoj modeli jazyka v evropejskoj, lingvistike v period meždu dvumja vojnami*, în NL, IV, p. 577-588.
173) Jakobson$_5$ = Idem, *Itoġi devjatogo kongressa lingvistov*, în NL, IV, p. 577-588.
174) Jerpersen = Idem, *Mankind, nation and individual From a Linguistic Point of View*, London, [1954]
175) Jerpersen$_3$ = Idem, *La syntaxe analitique*, traduit de l'anglais... [Paris], 1971.
176) Jespersen$_1$ = O. Jespersen, (*The philosophy of Grammar*, London, 1924) trad. franc., *La philosophie de la grammaire* [Paris, 1971] (v. şi trad. rus., *Filozofija grammatiki*, Moscova, 1958).
177) Kacnel'son$_1$ = S. D. Kacnel'son, *Soderžanie slova, značenie i oboznačenie*, Moscova - Leningrad, 1965.
178) Kacnel'son$_2$ = Idem, *Tipoloģija jazyka i rečevoje myšlenie*, Leningrad, 1972.
179) Klein = Sheldon Klein, *Some Components of a Program from Dynamic Modelling of Historical Change in Language* (în culeg. *International Conference on Computational Linguistics*.

Preprints, Paper N° 14, New York, Mai 19-21, 1965), trad. în NL, p. 141-152.

180) Klimov = G. A. Klimov, *Voprosy metodiki sravnitel'no-genetičeski issledovanij*, Moscova, 1971.

181) Kolers = Paul. A. Kolers, *Interlingual Word Associations* ("Journal of verbal Learning and verbal Behavior", 2, 1963, nr. 4, p. 291-300), trad. în NL, VI, 254-274.

182) Kovács = Ferenc Kovács, *Nyevny strukturák, nyelvi törvélek* [Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971], traducere, după versiunea engleză (*Linguistic structures and linguistic Laws*), în polonă: *Struktury i prawa językowe*, Wrocław - ..., 1977.

183) Kruševkij$_1$ = N. V. Kruševkij, *Predmet, delenie i metod nauki o jazyke*, addenda la vol. *Očerki po jazykovedeniju. Antropofonika* (Varşovia, 1893), reprodusă în *Istorija*, I, 247 u.

184) Kruševkij$_2$ = Idem, *Očerk nauki o jazyke* (Kazań, 1883), în *Istorija*, I, p. 252-257.

185) Kuryłowicz = Jerzy Kuryłowicz, *On the Methods of Internal Reconstructions* (în "Preprints of Papers for the Ninth International Congress of Linguists", Cambridge, Mass., 1962, p. 469-490), trad. în NL, IV, p. 400-433.

186) Kuznecova = A. I. Kuznecova, *Ponjatie semantičeskoj sistemy jazyka i metody jejo issledovanija*, Moscova, 1963.

187) Labov$_1$ = William Labov, *The Study of Language in its Social Context* ("Studium Generale", 23, 1970, p. 30-87), trad. în NL, VIII, p. 96-181.

188) Labov$_2$ = Idem, *On the Mechanism of linguistic Change* (Georgetown University Monograph N° 18. Languages and Linguistics), trad. în NL, VII, p. 199-228.

189) Labov$_3$ = Idem, *The Reflection of social Processes in linguistic Structures* (în culeg. de sub Hymes$_1$), trad. în NL, VII, p. 320-335.

190) Lalewicz = Janusz Lalewicz, *Kommunikacja językowa i literatura*, Wrocaw, 1975.

191) Lamb = Sydney M. Lamb, *Outline of Stratificational Grammar* (Georgetown University Press Washington), trad. rus., Minsk, 1977.

192) Larochette = Joe Larochette, "*Rendre compte de la competence linguistique*", în *Ling. contemp.*, p. 99-114.

193) *Lb., log., filoz.* = Culeg. *Limbaj, logică, folozofie*, Bucureşti, 1968.

194) *Le Langage*$_1$ = *Le Langage* (Encyclopédie de la Pléiade), volume publié sous la direction d'André Martinet, Éditions "Gallimard", [Paris], 1968.

195) *Le Langage*$_2$ = *Le Langage* (Les Encyclopédies du savoir moderne), sous la direction de Bernard Pottier, [Paris], 1973.

196) Lefebvre = Henri Lefebvre, *Le langage et la société*, "Gallimard", [Paris], 1966.

197) Leont'ev$_1$ = A. A. Leont'ev, *Psicholinvistika*, Leningrad, 1967..

198) Leont'ev$_2$ = Idem, *Yazykoznanie i psicholingvistika*, Moscova, 1966.

199) Leont'ev$_3$ = Idem, *Psicholingvističeskie edinicy i porožđenie rečevogo vyskazyvanija*, Moscova, 1969.

200) Lepschy = G. C. Lepschy, *La linguistique structurale*, traduit de l'italien par Louis-Jean Calvet, Paris, 1968.

201) Leroy = M. Leroy, *Les grands courants de la linguistique moderne*, 2° éd. revue at augmentée, septiéme tirage, Bruxelles, 1971.

202) Lévi-Strauss = Claude Lévi-Strauss, *Antropologia structurală*, trad. din limba franc. de I. Pecher, Bucureşti, 1978.

203) Lieberson = Stanley Lieberson, *An Extension of Greenberg's Linguistic Diversity* ("Language", 40, 1964, nr. 4, p. 526-531), trad. în NL, VI, p. 215-224.

204) *Ling. contem.* = Culeg. *Linguistique contemporaine*. Hommage à Eric Buyasens, publiée par J. Dierick et Ivan Lebrun, Bruxelles, 1970.

205) *Lingv. analiz.* = Culeg. *Problemy lingvističeskogo analiza*, Moscova, 1966.

206) *Lingv. matem.* = S. Marcus, Ed. Nicolau, S. Stati, *Introducere în lingvistica matematică*, Bucureşti, 1966.

207) LMT = *Lingvistica modernă în texte* (Crestomaţie), Bucureşti, 1981.

208) Lobiuc$_1$ = Ioan Lobiuc, *Curs de lingvistică generală*, I, *Direcţii şi metode de cercetare în lingvistică*, Iaşi, 1979.

209) Lobiuc$_2$ = Idem., *Lingvistică generală*, Iaşi, 1987.

210) Lobiuc$_3$ = Idem., *Contacte dintre limbi*, vol. I, *Istoricul teoriilor şi metodologiilor*, Iaşi, 1988.

211) Loja = Ja. V. Loja, *Istorija lingvističeskich učenij (Materialy k kursu lekcij)*, Moscova, 1968.

212) LRVL = Academia Română, *Limba română şi varietăţile ei locale*, EA, Bucureşti, 1995.

213) Lyons = Y. Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, EŞ, Bucureşti, 1995.

214) Mackey$_1$ = William F. Mackey$_1$, *Bilinguisme et contact des langues*, Editions Klincksieck, Paris, 1987, p. 534.
215) Mackey$_2$ = Idem, *Language Teaching Analysis*, London and Harlow, [1969].
216) Malmberg$_1$ = Bertil Malmberg, *Questions de méthode en prhonétique synchronique* ("Studia linguistica, X, 1956, număr 1"), trad. în NL, II, p. 340-388.
217) Malmberg$_2$ = Idem, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, P.U.F., Paris, 1966.
218) Manoliu-Manea = Maria Manoliu-Manea, *Structuralismul lingvistic*, Bucureşti, 1973.
219) Marcellesi-Garvin = J.-B. Marcellesi et B. Gardin, *Introduction à la sociolinguistique. La linguistique sociale*, Paris, 1974.
220) Marouzeau = J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique, Français, Allemand, Anglais, Italien*, 3e éd. Paris, 1951.
221) Marr = H. Ja. Marr, *Izvlečenija iz rabot*, în *Istorija*, II, p. 279-287.
222) Martinet$_1$ = André Martinet, *Économie des chamengents phonétiques*, Berne, 1952.
223) Martinet$_2$ = Idem, *Elements de lingvistică generală*, trad. şi adaptare la limba română de Paul Miclău, Bucureşti, 1970.
224) Martinet$_3$ = Idem, *Évolution des langues et reconstruction*, P.U.F., [Vendôme], 1975.
225) Martinet$_4$ = Idem, *Diffusion of Language and Structural Linguistics* ("Romance Philology", 1952, nr. 6, p. 5-13), trad. în NL, VI, p. 81-93.
226) Martinet$_5$ = Idem, *Langue et fonction. Une théorie fonctionell du langage*, Èditions Gauthier, [Paris], 1969.
227) Martinet$_6$ = Idem, *Au sujet des Fondements de la théorie linguistique de Louis Hjelslev* ("Bulletin de la Société de linguistique de Paris", t. XLII, fasc. 1 et 2, n° 124, 125, 1946), trad. în NL, I, p. 437-462.
228) Martinet$_7$ = André Martinet, *Analyse et presentation deux temps du travail du linguiste*, în *Ling. contemp.*, p. 141-149.
229) Martinet$_7$ = Idem, *Structural Variation in Language* (în culeg. de sub Kuriowicz, p. 501-508), trad. în NL, IV, p. 450-464.
230) Martinet$_8$ = Idem, *De la théorie linguistique á l'enseignement de la langue*, P.U.F., [Paris], 1974.

231) Marty = A. Marty, *Über Begriff und Methode der allgemeinen Grammatik und* Sprachphilosophie ("Zeitschrift für Psychologie", BD. 55, 1910), trad. în *Istorija*, II, p. 7-12.
232) Martynov = V. V. Martynov, *Kòbernetika, semiotika, lingvistika*, Minsk, 1966.
233) Mârza = Clement Mârza, *Aspecte teoretice ale analizei contrasitive*, în *Sist. lb.*, p. 51-57.
234) Maslov = Maslov, Ju. S., *Vvedenie v jazykoznanie*, Moscova, 1987.
235) Mathesius = V. Mathesius, *Kam jsme dospeli v jaykozpytu* ("Čestina a obecny jazykozpyt", Praha, 1947), trad. în *Istorija*, II, p. 86-91.
236) Mauro de = Tullio de Mauro, *Introducere în semantică*, Bucureşti, 1978 (vezi şi trad. franc., din italiană, a lui Louis-Jean Calvet, *Une introduction à la semantique*, Paris, 1969).
237) Mc David = Raven Mc. David, Jr., *Dialect differences and social differences in an urban society* (în culeg. de sub Bright), trad. în NL, VII, p. 363-381.
238) *Medol. pyt.* = Culeg. *Metodolohični pytannja movoznavstva*, Kiev, 1966.
239) Meillet$_1$ = Antoine Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, I-II, Paris, 1921, 1936.
240) Meillet$_2$ = Idem, *Introduction á l'étude comparatif des langues indoeuropéennes*, 7e éd., Paris, 1934.
241) Meillet$_3$ = Idem, *Les langues dans l'Europe nouvelle*, Paris, 1928.
242) *Mélang ling.* = *Mélanges linguistiques*, publié à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 an 9 anout 1957, EA, Bucarest, 1957.
243) Meščaninov = I. I. Meščaninov, *Struktura predloženija*, Moscova - Leningrad, 1963.
244) *Metody* = Culeg. *Metody sravnitel'no-sopostavitel'bogo izučenija sovremmenych romanskich jazykov*, Moscova, 1966.
245) *Metody str.* = Culeg. *Metody struktural'noho doslidžennja movy*, Kiev, 1968.
246) Miclău$_1$ = Paul Miclău, *Semiotica lingvistică* [Timişoara], 1977.
247) Miclău$_2$ = Idem, *Sistemul limbajului*, în *Sist lb.*, p. 7-26.
248) Miclău$_3$ = Idem, *Semn, semnal, "arbitrar"*, în PLG, IV, p. 59-85.
249) Miģirin = V. N. Miģirin, *Gnoseologičeskie problemy znakorov teorii jazyka, fonologii i gramatiki*, Chişinău, 1978.
250) Milewski = Tadeusz Milewski, *Yęzykoznastwo*, Warszawa, 1975.
251) *Modeli* = Culeg. *Statyčni strukturni linhvistyčni modeli*, Kiev, 1966.

252) Moles = Abraham A. Moles, *Sociodynamique de la culture*, (Paris, 1967), trad. rud., Moscova, 1973.
253) Mouloud = Noel Mouloud, *Les structures, la recherche et le savoir* ("Payot", Paris, 1968), trad. rus., sub titlul *Sovremanyj struckturalizm*, Moscova, 1973.
254) Mounin$_1$ = G. Mounin, *Histoire de la lingvistique des origines au XXe siécle*, Paris, 1970.
255) Mounin$_2$ = Idem, (*Clefs pour la lingvistique*, Paris, 1968, 1971) trad. ital., *Guida alla linguistica*, Milano, 1971.
256) Mounin$_3$ = Idem, *La lingvistique du XXe siécle*, [Paris], 1972.
257) Mounin$_4$ = G. Mounin, *La notion de code en linguistique*, în *Ling. contemp.*, p. 141-149.
258) Muchin = A. M. Muchin, *Struktura predloženij i ich modeli*, Leningrad, 1968.
259) Müller H. = H. Müller, *Sprachwissenschaft auf neuen Wegen* ("Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft", Heft ½, 1953), trad. în *Ob. i indoevr. jazykozn*, p. 55-82.
260) Müller M. = Max Müller, *La science du langage*, traduit de l'anglais, sur la quatriéme éd. par G. Harris et G. Perrot, Paris, 1864.
261) Nandriş = O. Nandriş, *Substrat, stucture et lexicologie*, în *Verba et vocabula*. Ernst Gamillscheg zum 80. Geburstag, München, p. 359-377.
262) Nemoianu = V. Nemoianu, *Structuralismul*, Bucureşti, 1967.
263) Nida$_1$ = Eugene Nida, *Tribal and Trade Languages* ("African Studies", XIV, 1955, nr. 4, p. 155-158), trad. în NL, VI, p. 447-452.
264) Nida$_2$ = Idem, *Analysis of meaning and dictionary making* ("International Journal of American Linguistics", vol 24, 1958, nr. 4, p. 279-292), trad. în NL, II, p. 45-71.
265) NL = *Novoe v lingvistike*, I-VII, Moscova, 1960-1975, publicaţie neperiodică conţinând traduceri în limba rusă ale celor mai reprezentative lucrări din lingvistica occidentală a ultimelor trei decenii.
266) *Ob. i indoevr. jazykozn.* = Culeg. (tradusă din germană) *Obščee i indoevropejskoe jazykoznanie*, Moscova, 1956.
267) *Ob. i rom. jazykozn* = Culeg. *Obščee i romanskoe jazykoznanie*, Moscova, 1972.
268) *Obšč. jayzkozn.* = . *Obščee jazykoznanie. Formy suščestvovanija, funkcii istorija jazya*, Moscova, 1970.

269) *Obšč. jaz. Chrest.* = *Obščee jazykoznanie. Chrestomatija*, Minsk, 1976.
270) *Obšč. jazykozn.*$_2$ = *Obščee jazyroznanie. Metody lingvističeskich isslevanij*, Moscova, 1973.
271) *Optimalizacija* = Culeg. *Voprosy optimalizacii estestvennych kommunikativnych sistem*, Moscova, 1971.
272) Osthoff - Brugmann = H. Osthoff und K. Brugmann, *Morphologische Untersuchungen* (Erster Theil. Leipzig, 1878), trad. Selectivă în *Istorija*, I, p. 153-164.
273) Overbeke van = Maurice van Overbeke, *Introduction au probléme du bilinguisme*, Bruxelles - Paris, 1972.
274) Panfilov$_1$ = V. Z. Panfilov, *Grammatika i logika*, Moscova, 1963.
275) Panfilov$_2$ = Idem, *Vzaimootnošenija jazyka i myšlenija*, Moscova, 1971.
276) Paul = Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte* (Ralle, 1882), trad. rus., Moscova, 1960.
277) Perrot = Jean Perrot, *La linguistique*, P.U.F., Paris, 1961.
278) Philippide$_1$ = A. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894 (ca volum I dintr-o proiectată *Istoria limbii române*).
279) Philippide$_2$ = Idem, *Originea românilor*, vol. I-II, Iaşi, 1925-1928.
280) Philippide$_3$ = Idem., *Opere dese. Teoria limbii*, cu un studiu introductiv şi comentarii de G. Ivănescu, EA, Bucureşti, 1984.
281) Piaget = Jean Piaget, *Le structuralisme*, P.U.F., Paris, 1974.
282) Piotrovskij = R. G. Piotrovskij, *Informacionnye izmerenija jazyka*, Leningrad, 1968.
283) Pisani = V. Pisăni, *Allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft - Indogermanistik* ("Wissenschaftliche Forschungsberichte", Bd. 2, 1953), trad. în *Ob. i indoevr. jazykozn.*, p. 83-199.
284) Plath = Warren Plath, *Mathematical Linguistics* (în culeg. de sub Fries$_2$, p. 21-57) trad. în NL, IV, p. 201-245.
285) PLG = *Probleme de lingvistică generală*, vol. I-VII, Bucureşti, 1959-1977.
286) Pohl$_1$ = J. Pohl, *Bilinguismes*, "Revue roumaine de linguistique", t. X, 1965, nr. 4, p. 343-349.
287) Pohl$_2$ = Idem, *Lapssus et numeration*, în *Ling. contemp.*, p. 169-176.
288) Polivanov$_1$ = E. D. Polivanov, *Stat'i po obščemu jazykoznaniju*, Moscova, 1968.

289) Polivanov$_2$ = Idem, *Istoričeskoe jazykoznanie i jazykovaja politika* (1931), reprodus în *Istorija*, II, p. 263-278.
290) Pos = H. J. Pos, *Perspectives du structuralisme*, în "Travaux du Cercle Linguistique de Prague", VIII, Prague, 1939, p. 71-78.
291) Potebnea$_1$ = A. A. Potebnea, *Iz zapisok po russkoj grammatike* (reeditare), t. I-II, Moscova, 1958.
292) Potebnea$_2$ = Idem, *Mysl' i jazyk*, (ed. a 3-a, Harkiv, 1913), reprodus în *Istorija*, I, p. 117-123.
293) Praž. Kružok = Culeg. *Pražskij lingvističeskij kružok*, Moscova, 1967 (cf. A Prague School Reader in Linguistics, Vaschek (ed.), Bloomington, Indiana University Press, 1964).
294) Prieto = Louis J. Prieto, *Messages et signaux*, P.U.F., Paris, 1966.
295) *Problemy* = Culeg. *Teoretičeskie problemy sovetskogo jazykoznanija*, Moscova, 1968.
296) Procopovici = A. Procopovici, *Mic tratat de lingvistică generală*, Cernăuți, 1930.
297) *Psichol. komm.* = Culeg. *Psicholingvističeskie problemy massovoj kommunikacii*, Moscova, 1974.
298) *Psihol. gramm.* = Culeg. *Psichologija grammatiki*, Moscova, 1968.
299) Pușcariu = Sextil Pușcariu, *Limba română*, Vol. 1. *Privire generală* (1940), ed. a II-a, Prefață de G. Istrate. Note, Bibliografie de I. Dan, București, 1976.
300) Putnam = Hilary Putnam, *Some Issues in the Theory of Grammar* (în culeg. de sub Chomsky$_2$, p. 25-42), trad. în NL, IV, p. 66-96.
301) *Pyt. Leks.* = Culeg. *Pytannja strukturnoj leksykolohii*, Kiev, 1970.
302) Raffler = Engel von Raffler, *Competence, a Ferm in Search of a Concept*, în *Ling. contemp.*, p. 271-285.
303) Rask = R. Rask, *Undersögelse om det gamb Nordiske eller Islandaske Sprogs Oprindelse* (Kööbenhavn, 1818), trad. selectivă în *Istorija*, I, p. 36-47.
304) Reformatskij = A. A. Reformatskij, *Vvedenie v jazykovedenie*, ed. a IV-a, reviz. și adăugită, Moscova, 1967.
305) Rey = Alain Rey, *La lexicologie*, Paris, 1970.
306) Robins = Idem., *Lingvistique générale = une introduction*, Paris, 1973.
307) Robins = R. H. Robins, *General Linguistics. An Introductory Survey*, ed. a II-a, Londra, 1971.
308) Robins$_1$ = Idem, *Storia della linguistica*, Bologna, 1971.
309) Roseti$_2$ = A. Rosetti, *Ètudes linguisteque*, The Hague-Paris, 1973.

310) Rosetti$_1$ = A. Rosetti, *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, 2e éd. revue et augm., Copenhague - București, 1947.
311) Rozencvejg = V. Ju. Rozencvejg, *Jazykovye kontakty. Lingvističeskaja problematika*, Leningrad, 1972.
312) Rozwadowski = Jan Rozwadowski, *O zjawiskach i rozwoju jezyka*, ed. a II-a lărgită, Kraków, 1950.
313) Sapir$_1$ = Edwar Sapir, *Language. An Introduction to the Study of Speech* (New York, 1921), trad. rus., *Jazyk*, M., 1934.
314) Sapir$_2$ = Idem, *The Status of Linguistics as Science* ("Language", vol. V, 1929), trad. în *Istorija*, II, p. 175-181.
315) Šaumjan = S. K. Šaumjan, *Filozofskie voprosy teoretičeskoj lingvistiki*, Moscova, 1971.
316) Saussure = Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Ch. Bally, Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, édition critique préparée par Tullio de Mauro, "Payot", Paris, 1973, cf. și trad. poloneză, Waszawa, 1971, și cea românească, Iași, 1998 (cf. și trad. poloneză, Warszawa, 1971, și cea românească, Iași, 1998).
317) Sauvageot = A. Sauvageot, *Évolution linguistique et changement phonétique*, în *Ling. contemp.*, p. 207-212.
318) Savčenko = A. N. Savčenko, *Časti reči i kategorii myšlenija*, Rostov, 1959.
319) Ščerba = L. V. Ščerba, *O trojakom aspeckte jazykovych javlenij i ob eksperimente v jazykoznanii*, reprodus în *Istorija*, II, p. 301-316.
320) Schaff = A. Schaff, *Introducere în semantică* (trad. din polonă), [București], 1966.
321) Schleicher$_1$ = A. Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Weimar, 1876), trad. selectivă în *Istorija*, I, p. 89-92.
322) Schleicher$_2$ = Idem, *Die Deutsche Sprache* (ed. a II-a, Stuttgart, 1869), trad. selectivă în *Istorija*, I, p. 92-98.
323) Schleicher$_3$ = Idem, *Die Darwin'sche Teorie und Sprachwissenschaft* (1863), trad. rus., S. Petersburg, 1864, reprodusă în *Istorija*, I, p. 98-104.
324) Schoght = Henry G. Schogt, *Sémantique synchronique: synonimie, homonymie, polysémie*, Toronto and Bufallo, 1976.
325) *Sem. strukt.* = Culeg. *Semantičeskaja struktura slova. Psichilongvističeskie issledovanija*, Moscova, 1971.

326) *Semant.-semiot.* = Culeg. *Semantică şi semiotică*, EŞE, Bucureşti, 1981.
327) *Sémiol. psichanal.* = Maria Carmen Gear et Ernesto Cesar Liendo, avec la collaboration de Luis J. Prieto, *Sémiologie psychanalitique*, trad. din spaniolă, Paris, 1975.
328) Serebrennikov = B. A. Serebrennikov, *Ob otnositel'noj semastojatel' nosti razvitija sistemy jazyka*, Moscova, 1968.
329) Simeon = Rikard Simeon, *Enciklopedijaski rječnik lingvistickih naziva na 8 jezika: hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemecki, engleski, francuski, talijanski, spanyolsky*, vol. I-II, Zagreb, 1969.
330) *Sinchr. anal.* = Culeg. *Sinchronno-sopostavitel'nyj analiz jazykov raznych sistem*, Moscova, 1971.
331) *Sinchr. i. ist.* = Culeg. *O sootnošenij sinchronnogo analiza i istoričeskogo izučenija jazykov*, Moscova, 1970.
332) *Sint. Teorii* = O. S. Achmanova, G. B. Mikaoljan, *Sovremannye sintaksičeskie teorii*, Moscova, 1963.
333) *Sist. lb.* = Culeg. *Sistemele limbii*, EA RSR, Bucureşti, 1970.
334) Sizova = J. A. Sozova, *Čto takoe sintaksis*, Moscova, 1966.
335) Skalička$_1$ = A. Skalička, *Kadaňsky structuralismus a "pražska škola"* ("Slovo a slovesnost", t. X, 1948, nr. 3), trad. prescurtată în *Istorija*, II, p. 92-99.
336) Skalička$_2$ = Idem, *O současném stavu typologie* ("Slovo a slovesnost", 3, XIX, 1958, p. 224-232), trad. în NL, III, p. 19-35.
337) Skrelina = L. M. Skrelina, *Nekotorye voprosy razvitija jazyka. (Problemy i metody diachroničeskogo issledovanija)*, Minsk, 1973.
338) Slama-Cazacu$_1$ = T. Slama-Cazacu, *Comunicarea în procesul muncii*, Bucureşti, 1974.
339) Slama-Cazacu$_2$ = Idem, *Les éléments de la communication, niveaux du code, et la triade langage - langue - parole*, în *Ling. contemp.*, p. 237-251.
340) Slama-Cazacu$_3$ = Idem, *Introducere în psiholingivistică*, Bucureşti, 1968.
341) Smirnickij = A. I. Smirnickij, *Objektivnost' suščestovanija jazyka*, Moscova, 1954.
342) *Soc. lingv.* = Culeg. *Voprosy social'noj lingvistiki*, Leningrad, 1969.
343) *Sociolingv.* = Culeg. *Sociolingvistică. Orientări actuale*, alcătuită de L. Ionescu-Ruxăndoiu şi D. Chiţoran, Bucureşti, 1971.